

SISEMINISTEERIUM
Estonian Ministry of the Interior

EAS
Enterprise Estonia

REGIONAALARENGU TOETUSEKS

SETOMAA 4 VALLA OLUKORRA KVALITATIIVNE JA KVANTITATIIVNE UURING

Lõppraport

November – detsember 2010

SISUKORD

Sissejuhatus	4
A. SETOMAA INIMRESSURSI JA MAJANDUSARENGU PÕHITRENDID RIIKLIKU STATISTIKA PÕHJAL	6
Sissejuhatus peatükki	7
1 Demograafilised näitajad	8
1.1 Elanike arv	8
1.2 Rahvaarvu muutuskomponendid: loomulik iive ja rändeiiive	9
1.3 Vanuseline struktuur	10
1.4 Ülalpeetavate määr	12
1.5 Demograafiline tööturusurveindeks	13
2 Majanduslik jätkusuutlikkus	14
2.1 Ettevõtted	14
2.2 Palgasaajad. Kuukeskmise brutotulu	18
2.3 Töötud	19
2.4 Toimetulekutoetused	20
2.5 Mittetulundusühingud ja sihtasutused	21
2.6 Valimistest osavõtt	22
Peatüki kokkuvõte	22
B. SETOMAA ETTEVÕTLUSE JA ETTEVÕTLUSKESKKONNA MUUTUSED ETTEVÕTJATE FOOKUSGRUPPIDE UURINGU JA MAKSU- JA TOLLIAMETI NING JUSTIITSMINISTEERIUMI REGISTRITE JA INFOSÜSTEEMIDE KESKUSE ANDMETEL	23
1 INTERVJUUD SETOMAA ETTEVÕTJATEGA	24
1.1 Metoodika	24
1.2 Setomaa ettevõtjate hinnang ettevõtluskeskkonnale, konkurentsituatsioonile ja institutsionaalsele raamistikule	26
1.3 Hinnangud Setomaa arengu programmile	28
1.4 Setomaa arengu programmi teemaliste ettevõtjate intervjuude kokkuvõte	30
2 MAJANDUSÕPETAJATE GRUPIINTERVJU	31
2.1 Setomaa majandusõppe tulemuslikkuse kokkuvõtteks	34
2.2 Soovitused Setomaa majandusõppe projektile	34
3 SETOMAA ETTEVÕTLUSE ARENGU ANALÜÜS ÄRIREGISTRI RAAMATU-PIDAMISARUANNETE ALUSEL	36
3.1 Metoodika	36
3.2 Setomaa ettevõtluse harustruktuuri muutus	38
3.3 Kokkuvõte ja järeldused	41
4 MAKSUAMETI TULUMAKSUANDMETE TÖÖTLUS	57

4.1	Metoodika.....	57
4.2	Analüüs.....	58
4.3	Tulumaksuandmete analüüsi kokkuvõte	60
LISA 1.	Telefoniintervjuu küsimused.....	80
Lisa 2.	E-kirjaga saadetud kutse ja lisamaterjal grupiintervjuule	81
Lisa 3.	Grupiintervjuu raamistik	82
C.	ELANIKKONNAPPOOLNE MUUTUSTE TAJUMINE SETOMAA SOTSIAAL- MAJANDUSLIKUS OLUKORRAS	84
	UURINGU TAUST.....	85
	Ülevaade fookusgruppides osalejatest	85
	UURINGU PÕHITULEMUSED	87
1.	Sisse- ja väljaränne.....	87
1.1.	Setomaale tulemine ja selle tagamaad.....	87
1.2.	Noorte jäämine Setomaale ja siinsed võimalused	88
2.	Setode kultuur ja identiteet.....	90
2.1.	Omakultuuri väärtustamine	91
2.2.	Identiteedi tugevnemine	92
3.	Tööturg ja ettevõtlus.....	93
3.1.	Töövõimalused	93
3.2.	Ettevõtlus.....	96
3.3.	Majandusõpe Setomaa koolides	98
4.	Toetav infrastruktuur.....	98
4.1.	Kohalik ühistransport ja liikumisvõimalused.....	99
4.2.	Internetiühenduse kättesaadavus	100
5.	Programmid ja elanike aktiivsus	100
5.1.	Programmides ja projektides osalemine.....	100
5.2.	Kohalike elanike aktiivsus	103
	PEATÜKI KOKKUVÕTE.....	106
D.	SOOVITUSED.....	107
	UURINGU KOKKUVÕTE	112

Sissejuhatus

Käesolev analüüs on koostatud MTÜ Setomaa Valdade Liidu tellimusel ja Setomaa Arenguprogrammi toel.

Töö eesmärgiks on:

- hinnata Setomaa sotsiaal-majanduslikku olukorda võrreldes 2005. aasta Setomaa uuringuga
- hinnata Setomaa arengu programmi täitmist lähtudes eesmärkidest ja oodatavast mõjust
- hinnata programmi mõju piirkonnale ja Setomaa arengukava rakendamisele
- teha ettepanekuid Setomaa arengukava rakendamiseks.

Töö lähteülesandeks oli:

- 1) Analüüsida Statistikaameti avalikust andmebaasist kättesaadavate andmete põhjal (sh elanike arv, vanuseline struktuur, ettevõtete arv, tegevusalad, palgasaajad, töötud; toimetulekutoetused, mittetulundusühingud ja sihtasutused) Setomaa sotsiaal-majanduslikus olukorras toimunud muutusi võrreldes 2005.aastaga ning programmi oodatavate tulemuste saavutamist.
- 2) Analüüsida lähtudes MTÜ-lt Setomaa Valdade Liit saadavatest Maksu- ja Tolliameti registri ja Ettevõttere registri väljavõtetest (aastad 2000-2006-2008-2009) Setomaa ettevõtete ja maksumaksjate järgi ettevõtluses ja ettevõtluskeskkonnas toimunud muutusi (sh majandussektorites toimunud muutusi, ettevõtete mahtusid ja arengudünaamikat, tööhõivet ja sissetulekuid) lähtudes programmi eesmärkidest ja oodatavast mõjust.
- 3) Analüüsida programmist toetust saanud ettevõtete ja toetust mitte saanud ettevõtete põhinäitajate muutumist; hinnata kas ja mil moel toetused on suurendanud ettevõtete jätkusuutlikkust (käivet, kasumlikkust); töökohtade loomist ja palgafondi muutumist maksumaksmise põhjal statistiliselt.
- 4) Analüüsida Maksu- ja Tolliameti ning Ettevõttere registri andmete põhjal moodustatud valdkondlike (turism; maaettevõtlus (põllumajandus, metsandus, kalandus, kohalik töötlemine jms); käsitöö ja tööstus; kultuuri- ja loovmajanduse ettevõtlus ja seltsid; mittemaksumaksjad ja veel üks grupp, kui statistiliste andmete analüüsimisel tekib mingi eraldi grupp, keda analüüsida) ettevõtjate fookusgruppide (5-6) meetodil programmist saadud otsest tulu; kaudset tulu (infrastruktuuri areng, töökohti, töötajate muutumist, mainet jms); üldist mõju Setomaale ja teha ettepanekuid programmi uuendamiseks
- 5) Analüüsida ja selgitada välja kasutades fookusgrupi/ja-või süvaintervjuusid, kuidas Setomaa elanikkond on tajunud muudatusi (võrreldes 2005.a läbiviidud uuringuga ja arvestades ka 2009.a koolitusvajaduse uuringuga) järgmistes valdkondades: suhtumine omakultuuri, piirkonnas elamise ja väljarändamise, laste piirkonda jäämise, sisserännanutesse ja hooajalistesse elanikesse, koostösse, piirkonna ja seto mainesse, elanikkonna koolitustel osalemist ja õppimishuvi ning mõõta nende protsesside võimalikele arengutele lähitulevikus. Eesmärgiks on mõista, mil viisil on erinevad sotsiaaldemograafilised grupid olnud kaasatud projektidesse, kui võrd neist informeeritud, kuidas on kujunenud nende projektide maine ja tähendus erinevatele gruppidele, mida oodatakse tulevastelt arengutelt, millised on prognoosid ja millel põhinevad need hinnangud. Võimalikud uuritavad sihtgrupid: kasusaajad (erinevates allprojektides osalejad, projektide juhid, noored 15-30 aastased), projektides mitteosalejad jms.

Sissejuhatus uuringusse

Analüüsi lähteülesande esimese punkti osas viis uuringu läbi Tallinna Tehnikaülikooli Majandusteaduskonna ärikorralduse instituudi teadur sotsiaalteaduste magister Merli Reidolf koostöös Statistikaameti peaanalüütik Mihkel Servinskiga. Lähteülesande punktides 2-4 toodud teemasid analüüsis Tartu Ülikooli geograafia osakonna inimgeograafia ja regionaalplaneerimise õppetooli teadur, doktor Garri Raagmaa. Lähteülesande viienda punkti kohta viis uuringu läbi uuringufirma Saar Poll. Joonised on nummerdatud peatükkide kaupa.

Analüüsi lõppraport koosneb sissejuhatausest, eespool nimetatud uuringute raportitest ja kokkuvõttest.

Pakkumise punktide kaupa alapeatükkide koostamine osutus oodatust keerulisemaks ülesandeks, sest võrreldes uurijate varasema kogemusega olid kättesaadavate algandmete kujud muutunud, seetõttu ei olnud võimalik kõiki andmeid saada ka loodetud ajavahemikes. Näiteks Maksu- ja Tolliametil on 2002. aastast alates kasutusel uus andmesüsteemi formaat, mistõttu ei olnud neil võimalik 2000-2001.a andmete töötlust teha. See ei ole oluline kaotus kuna 2000-2001 ei toimunud Setomaal suuri muutusi. Olulisem oli aga 2010 üheksa kuu andmete lisamine, mis võimaldas hinnata praeguse kriisi kulgemist. Ühtlasi oli Maksu- ja Tolliameti andmete puhul takistuseks isikuandmete kasutamise piirangud, mistõttu väljastati vaid koondandmed.

Pakkumise koostamise ajal oli ka lootus kasutada ka Äriregistri raamatupidamisaruannete 2009. aasta andmeid, kuna 2010. a esitati need elektrooniliselt, mis pidi kiirendama andmete töötlemist. Paraku tekitas süsteemi muutus probleeme andmete kvaliteediga. Näiteks töötajate arvud olid real suurematel ettevõtetel andmata, ilmsed vead ilmnisid ka teistes andmeridades, mistõttu need ei olnud võrreldavad 2000-2008 aegridadega. Antud projekti mahus ei olnud võimalik algandmete lausaline korrigeerimine. Seetõttu pidasid uurijad metoodiliselt korrektsemad esitada punktides 2-4 toodud vastused andmeallikatepõhises analüüsis.

Analüüsi koostajad

30.11.2010

**A. SETOMAA INIMRESSURSI JA MAJANDUSARENGU
PÕHITRENDID RIIKLIKU STATISTIKA PÕHJAL**

Sissejuhatus peatükki

Käesolev analüüs valmis MTÜ Setomaa Valdade Liidu tellimusel. Analüüsitud on Mikitamäe, Meremäe, Misso ja Värska valdasid koos ja eraldi. Analüüsi lähteülesanne oli sõnastatud Setomaa ettevõtluskeskkonnas toimunud muutuste analüüsi pakkumiskutses: analüüsida Statistikaameti avalikust andmebaasist kättesaadavate andmete põhjal (sh elanike arv, vanuseline struktuur, ettevõtete arv, tegevusalad, palgasaajad, töötud; toimetulekutoetused, mittetulundusühingud ja sihtasutused) Setomaa sotsiaal-majanduslikus olukorras toimunud muutusi võrreldes 2005. aastaga ning programmi oodatavate tulemuste saavutamist.

Tabel 1. Valdade üldiseloostus, 01.01.2010. a

Piirkond	Rahvaarv ¹	Pindala, km ²	Rahvastiku-tihedus, el/km ²	Maakond	Kaugus maakonna-keskusest	Kaugus Tallinnast
Eesti	1322845	43432,31	30,5			
Meremäe	1022	132	7,7	Võru	34 km	283 km
Mikitamäe	1024	104	9,8	Põlva	37 km	263 km
Misso	710	189	3,7	Võru	37 km	274 km
Värska	1302	188	6,9	Põlva	40 km	269 km
Setomaa	4058	613	6,6			

Allikas: Statistikaamet, Regio Teedeatlas

Analüüsis on võrreldud üksikute valdade ja Setomaa näitajaid Eesti ning Võru ja Põlva maakondade keskmiste näitajatega. Analüüsi aluseks olevad arvandmed pärinevad valdavalt Statistikaameti avalikust andmebaasist (www.stat.ee).

Analüüsi koostas Tallinna Tehnikaülikooli Majandusteaduskonna ärikorralduse instituudi teadur sotsiaalteaduste magister Merli Reidolf ja Statistikaameti levi osakonna peaanalüütik Mihkel Servinski.

¹ Varasemates uuringutes toodud rahvaarvu juures ei ole arvestatud rännet, nüüd on Statistikaameti kodulehel kättesaadavad rahvaarvud, kus on arvestatud ka rännet

1 Demograafilised näitajad

1.1 Elanike arv

2000. aastatel on Setomaa rahvaarv nii nagu kogu Eestiski kahanenud. Võrreldes varasemate sama autori Setomaad ja teisi piiriäärseid alasid käsitletud analüüsidega on nüüd kättesaadavad andmed, kus rahvaarvu korrigeerimisel on arvestatud ka rännet². Seetõttu on siinkohal ära toodud ka varasemate aastate korrigeeritud numbrid.

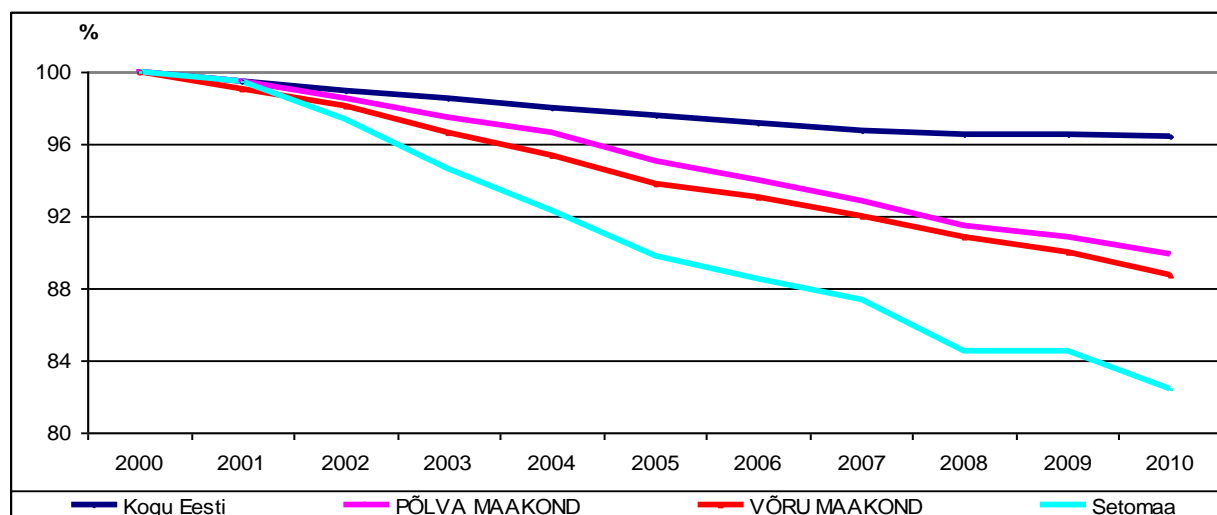
2000. aastatel on Setomaa rahvaarv kahanenud kiiremini kui Eestis ning Võru ja Põlva maakonnas keskmiselt. 2010. aastaks on Setomaale alles jäänud 82% 2000. aasta elanike arvust. (tabel 1).

Tabel 2 Eesti, Setomaa valdade ning Põlva ja Võru maakonna rahaarv ja selle muutus, 2000, 2005, 2010 (01.01 seisuga)

	Arv			Muutus (2000=100%)	
	2000	2005	2010	2005	2010
Kogu Eesti	1 372 438	1 339 168	1 323 323	97,6	96,4
PÕLVA MAAKOND	32 746	31 126	29 435	95,1	89,9
Mikitamäe vald	1 202	1 063	1 023	88,4	85,1
Värskä vald	1 517	1 409	1 302	92,9	85,8
VÕRU MAAKOND	40 003	37 516	35 495	93,8	88,7
Meremäe vald	1 307	1 167	1 021	89,3	78,1
Misso vald	898	784	710	87,3	79,1
Setomaa	4 924	4 423	4 056	89,8	82,4

Allikas: Statistikaamet

Rahvaarv on Setomaal 2000. aastatel vähenenud pidevalt. Erandiks oli aasta 2008. Sellest erandlikust aastast pikemalt rännet puudutava osa juures. Oluline vähenemine on toimunud kõikides Setomaa valdades. Vähenemise kiiruse pidurdumisest – arengustrategia Piiriveere Liider 2008-2013 üks eesmärkidest – rääkida ei saa (joonis 1).

Joonis 1 Setomaa ning Eesti ja Põlva ning Võru maakondade elanike arvu muutus võrreldes 2000. aastaga (Statistikaamet, autori arvutused)

² Varem arvestati muutumise arvutamisel ainult loomulikku iivet (sünte ja surmasid).

1.2 Rahvaarvu muutuskomponendid: loomulik iive ja rändeiive.

Setomaa loomulik iive on 2000. aastatel olnud pidevalt negatiivne. Aastatel 2005-2006 tekkis lootus, et näitaja negatiivsus väheneb ja dokumendis „Setomaa arengukava aastateks 2009-2013, visioon aastani 2015”, seati eesmärgiks saavutada Setomaal loomuliku iibe tase -10, kuid järgmised aastad näitasid, et eesmärk oli liiga optimistlik ja aasta 2006 erandlik nii sündide kõrge arvu kui surmade väikese arvu osas. Aastal 2007 langes sündinute arv võrreldes 2006. aastaga oluliselt ning surmade arv kasvas märkimisväärselt (tabel 2). Setomaa arengukavas seatakse eesmärgiks sündide arvu kasv võrreldes 2007. aastaga. Aastad 2008 ja 2009 näitavad, et sündide arvu kasvust rääkida ei saa. Õnneks ei pea rääkima ka vähenemistrendist.

Tabel 2. Setomaa valdade elussündinute ja surmade arv ning loomulik iive, 2000-2009

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Elussündinud										
Setomaa	25	33	32	38	20	36	50	29	26	29
Mikitamäe vald	3	2	3	11	5	6	14	7	11	8
Värskala vald	10	11	16	13	4	8	15	8	12	10
Meremäe vald	9	14	12	7	8	18	12	10	2	7
Misso vald	3	6	1	7	3	4	9	4	1	4
Surnud										
Setomaa	119	111	107	109	117	100	89	112	102	105
Mikitamäe vald	31	30	35	36	27	27	25	28	29	33
Värskala vald	35	31	24	29	38	27	33	36	26	29
Meremäe vald	37	26	28	29	32	27	17	37	28	31
Misso vald	16	24	20	15	20	19	14	11	19	12
Loomulik iive										
Setomaa	-94	-78	-75	-71	-97	-64	-39	-83	-76	-76
Mikitamäe vald	-28	-28	-32	-25	-22	-21	-11	-21	-18	-25
Värskala vald	-25	-20	-8	-16	-34	-19	-18	-28	-14	-19
Meremäe vald	-28	-12	-16	-22	-24	-9	-5	-27	-26	-24
Misso vald	-13	-18	-19	-8	-17	-15	-5	-7	-18	-8

Allikas: Statistikaamet

2000. aastatel on Setomaa rändesaldo enamasti negatiivne, see tähendab, et väljarändajaid oli rohkem kui Setomaale elama asunud (tabel 2).

Suure erandi Setomaa rändes moodustab aasta 2008, mil Mikitamäe vallas toimus varasemate ja ka 2009. aastaga võrreldes suur sissēränne. Ainult andmete pealt on keeruline öelda, kui palju on tegemist sisulise rändega ning palju on tegemist statistikas kajastuva juriidilise protsessiga. See jääb kohalikele olulistele paremini tundvatele spetsialistide otsustada. Samas tuleb juhtida tähelepanu asjaolule, et kui tegemist oli juriidilise rahvastiku liikumisega, siis vähemalt 2009. aastal vastassuunalist juriidilist liikumist ei toimunud.

Selgituseks niipalju, et täpsete ja usaldusväärsete rändeandmete saamine on väga keeruline. Andmete usaldusväärsust mõjutavad paljud asjaolud. Näiteks see, et registreerida saab ainult ühe elukoha ja kui pool aastat elatakse linnas ja pool aega Setomaal, siis ei pruugi need inimesed ennast Setomaa elanikeks registreerida. Samuti võib tegelikkust moonutada kui suurem hulk inimesi registreerib ennast mõne piiriäärse valla elanikuks mingite materiaalsete hüvede tõttu, aga ise realselt sinna elama ei asu.

Setomaa rändestatistikat analüüsid tuleb pöörata tähelepanu asjaolule, et välisrände saldo on enamusel aastatel positiivne. Tegemist on muidugi väikeste absoluutnumbritega, kuid võrreldes enamuse Eesti piirkondadega on tegemist suure erinevusega.

Setomaa arengukavas on seatud eesmärgiks, et piirkonna rändesaldo poleks enam negatiivne. Vähemalt esialgu on püstitatud eesmärk täitmata.

Tabel 3 Setomaa rändesaldo, 2000-2009

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Kokku
Mikitamäe												
vald	Siseränne	5	0	-12	18	-22	5	-1	-23	20	-10	-20
	Välisränne	0	-2	0	-2	1	-1	-3	2	64	-3	56
	Kokku	5	-2	-12	16	-21	4	-4	-21	84	-13	36
Väraska vald	Siseränne	11	-3	-21	-26	15	-6	-2	-17	-2	-5	-56
	Välisränne	0	0	1	3	0	-2	-1	2	6	11	20
	Kokku	11	-3	-20	-23	15	-8	-3	-15	4	6	-36
Meremäe												
vald	Siseränne	30	-3	-31	-28	-14	5	-17	-19	-13	-28	-118
	Välisränne	0	0	4	2	-1	-2	2	3	4	0	12
	Kokku	30	-3	-27	-26	-15	3	-15	-16	-9	-28	-106
Misso vald	Siseränne	20	-24	-9	-19	-16	-5	1	-15	-8	-2	-77
	Välisränne	0	0	0	1	0	-1	-4	2	0	0	-2
	Kokku	20	-24	-9	-18	-16	-6	-3	-13	-8	-2	-79
Setomaa	Siseränne	66	-30	-73	-55	-37	-1	-19	-74	-3	-45	-271
	Välisränne	0	-2	5	4	0	-6	-6	9	74	8	86
	Kokku	66	-32	-68	-51	-37	-7	-25	-65	71	-37	-185

Allikas: Statistikaamet

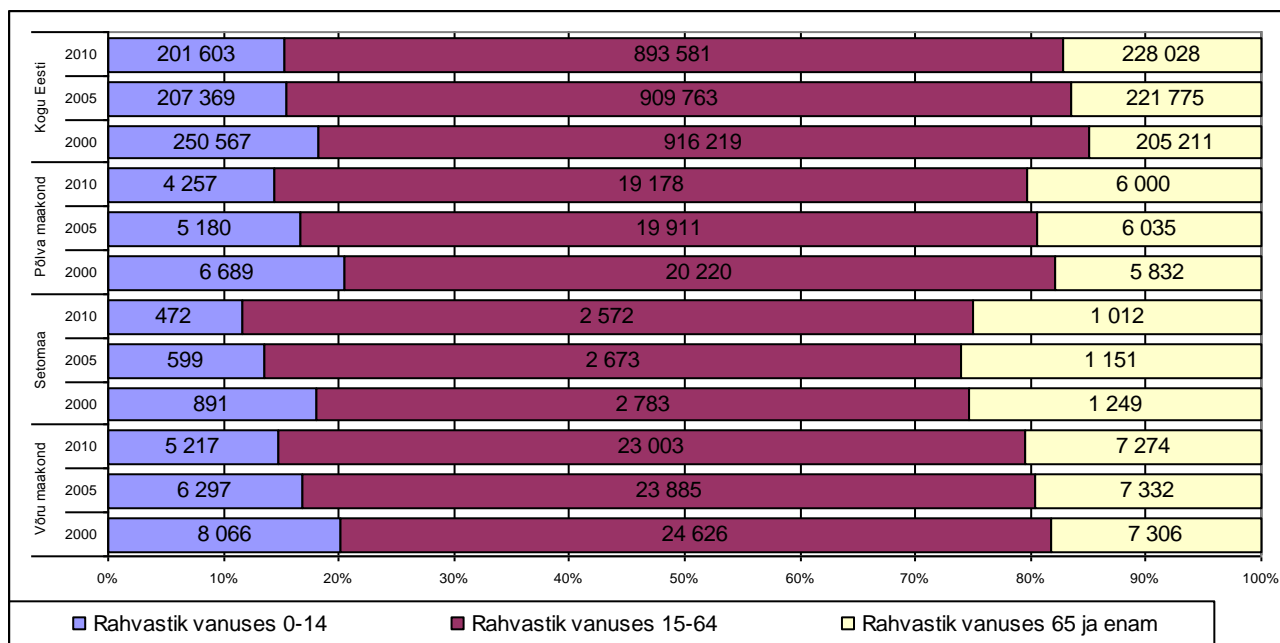
1.3 Vanuseline struktuur

Rahvastiku vanusstruktuur on üks olulisemaid rahvastikku iseloomustavaid näitajaid, sest igal vanuserühmal on omad spetsiifilised vajadused.

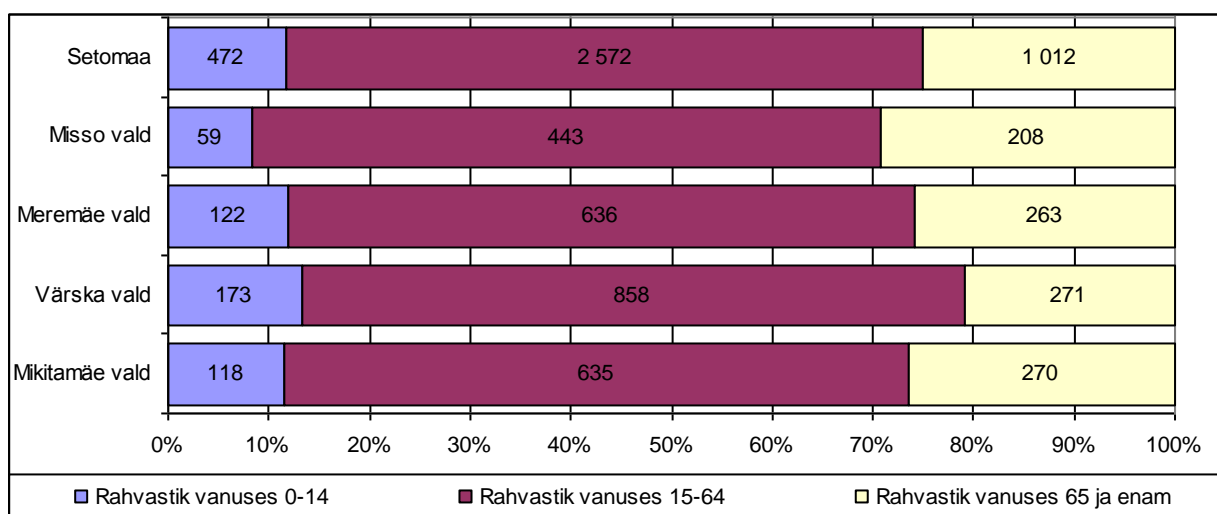
On üldteada fakt, et Eesti rahvastik vananeb. See tähendab, et vanemaealiste osakaal suureneb. Nii oli 2000. aastal 65 ja vanemaealiste osakaal Eestis 15,0% ja 2010. aastal 17,2%. Setomaal me 65 ja vanemaealiste osakaalust rääkida ei saa, kuid samas on selle vanuserühma osakaal Setomaa rahvastikus oluliselt kõrgem kui Eestis keskmiselt: 2000. aastal 25,4% ja 2010. aastal 25,0%. Eestimaa keskmisega võrreldes muutub Setomaal oluliselt erinevalt ka viieteistkümneaastastest nooremate inimeste osakaal. Trendi suund – kahanev - on küll ühesugune, kuid Setomaal kahaneb noorte osakaal Eesti keskmisest tunduvalt kiiremini. Erinev on Setomaa ja kogu Eesti trend ka tööealise elanikkonna (15-64-aastased) osakaalu muutumise osas. Setomaal kasvas see nii 2000. aasta võrdluses 2005. aastaga, kui 2005. aasta võrdluses 2010. aastaga. Eestis kokku aastale 2005 ja 2010 võrdluses tööealise elanikkonna arv langes (joonis 3). Tähelepanu tuleb juhtida sellele, et absoluutarvudes on vähenenud kõikide eespool vaadeldud vanuserühmade liikmete arv. Mõtlemine paneb ka see, et kui arvestada seda, et sündide arv on Setomaal 2000. aastatel olnud suhteliselt stabiilne, siis võib arvata, et lastega pered rändavad piirkonnast välja või on nende registreeritud elukoht mujal.

Setomaa valdade kaupa on vanuse struktuuris märgata mõningaid erinevusi. Kõige suurem vanemaealiste ja kõige väiksem laste osakaal on Missos. Värskas on seevastu lapse rohkem ja vanu inimesi vähem (joonis 4).

Sissejuhatus uuringusse

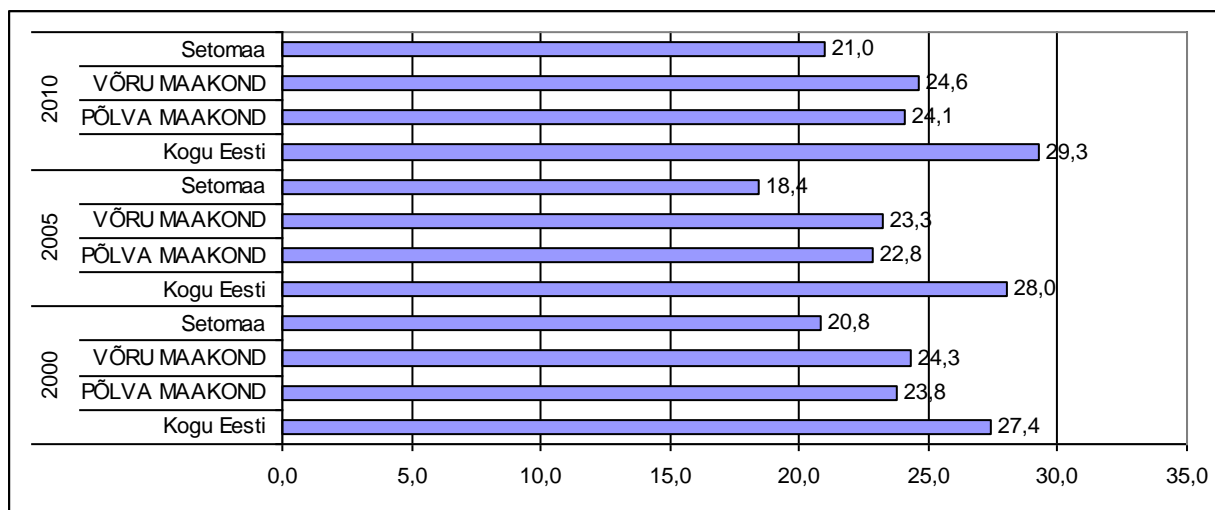

Joonis 2 Eesti, Setomaa, Põlva ja Võru maakonna rahvastiku vanusjaotus valitud vanuserühmade järgi, 2000., 2005, 2010 (seisuga 1.jaanuari) (Statistikaamet)

Joonis 3 Setomaa valdade vanusstruktuur valitud vanuserühmade lõikes, 1. jaanuar 2010 (Statistikaamet)

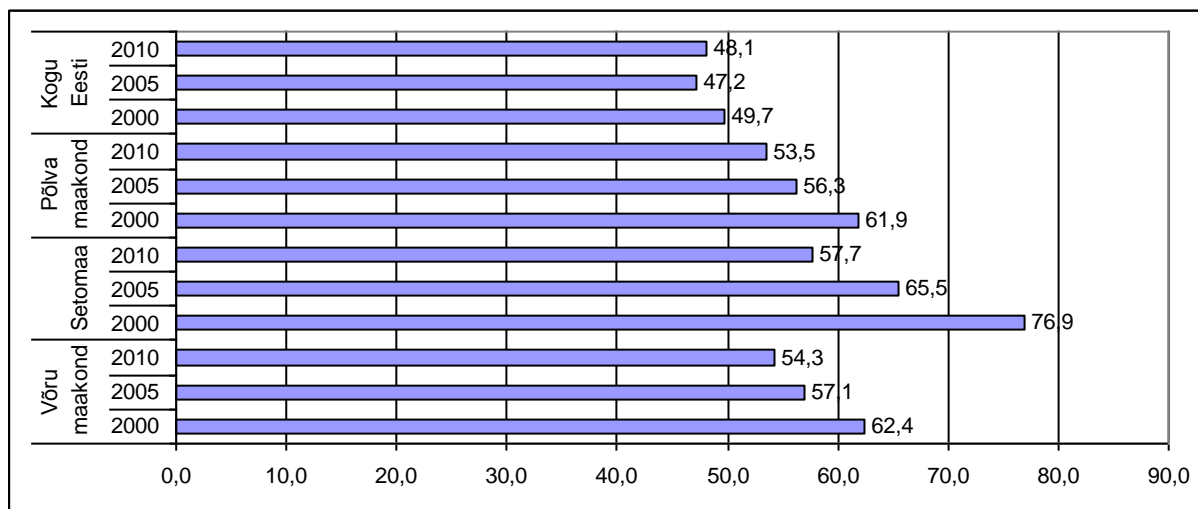
Vaatame ka 20-39-aastaste elanike osakaal kogu rahvastikust. Setomaal on see väiksem kui võrreldavates üksustes. Kui 2005. aastaks vähenes 20-39-aastaste osakaal Setomaal alla 20%, siis 2010. aasta alguseks on see tõusnud taas 20% kõrgemale. Vahe Eesti keskmisega on siiski mõnevõrra kasvanud (joonis 5).

Joonis 4 Eesti, Setomaa, Võru ja Põlva maakonna 20-39-aastaste elanike osakaal kogurahvastikust, 01.jaanuari 2000, 2005, 2010 (seisuga 1. jaanuar) (Statistikaamet, autori arvutused)

1.4 Ülalpeetavate määr

Ülalpeetavate määr iseloomustab rahvastiku vanuskoosseisu ja näitab, mitu mittetöealist inimest tuleb 100 töealise elaniku kohta. Üldjuhul on hea, kui ülalpeetavate määr väheneb, sest siis tuleb töealistel vähem mittetöötavaid inimesi üleval pidada. Aga kuna selle määra vähenemist mõjutab nii laste kui vanurite hulk, siis on oluline vanuselise struktuuri järgi kontrollida, millest see vähenemine tuleb.

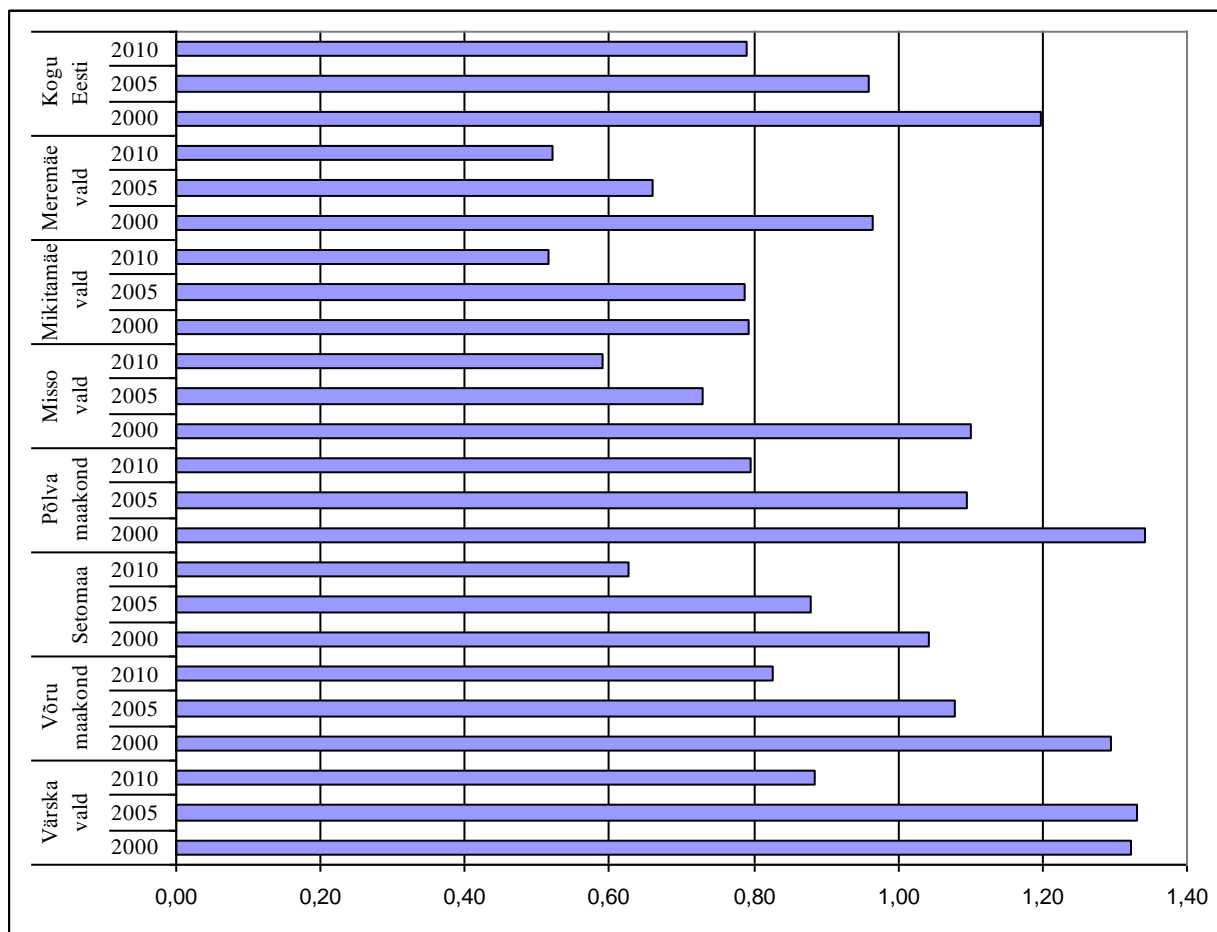

Joonis 5 Ülalpeetavate määr Eestis, Setomaal, Põlva ja Võru maakonnas, 2000, 2005, 2010 (Statistikaamet, autori arvutused)

2000. aastatel on kõikjal võrdluseks toodud piirkondades ülevalpeetavate määr vähenenud. Setomaal on see vähenemine olnud kõige kiirem, aga see vähenemine on tulnud peamiselt laste osakaalu vähenemisest. Kuna vanemate töealiste osa on suurem, siis peagi ülalpeetavate hulk suureneb pensionile siirduvate inimeste arvelt nagu see on juhtunud Eesti näitajaga

1.5 Demograafiline tööturusurveindeks

Demograafiline tööturusurve indeks näitab 5-14-aastaste ja 55-64-aastaste elanike suhet ja annab võimaluse hinnata kui palju tuleb tööjõuturult vanuse tõttu lahkuvate inimeste asemele uusi töötajaid.

Joonis 6 Demograafiline tööturusurveindeks Setomaa valdades, Eestis, Põlva ja Võru maakonnas, 2000. 2005, 2009 (Statistikaamet)

Demograafiline tööturusurve indeks on kõikjal langenud, see tähendab, et potentsiaalseid noori, kes võiksid 10 aasta jooksul tööturule siseneda jääb järjest vähemaks. Kui 2000. aastal oli Setomaa tööturusurve indeks üle ühe, siis 2010.aastal vastav näitaja on 0,63 – iga 10 55-64-aastase inimese kohta on ainult veidi üle kuue noort vanuses 5-14.

2 Majanduslik jätkusuutlikkus

2.1 Ettevõtted³

Piirkonna elujõulisuse jaoks on vaja, et elanikel oleks töökohti. Soovitavalt elukoha lähedal. Töökohti loovad ettevõtjad. Ettevõtete arvu on Setomaal 2009. aastal võrreldes 2005. aastaga kasvanud. Seda Mikitamäe ja Meremäe valla arvel, sest Värska vallas ja Misso pole kasvu olnud. Ettevõtete arv on kasvanud pea 7% ja see hea tulemus, kuid väiksem kui Eestis ning Põlva ja Võru maakonnas keskmiselt. Märkimist väärib asjaolu, et ettevõtete arv kasvas aastate 2001 ja 2005 võrdluses Setomaal pea kolmandiku võrra ning see kasvutempo ületas nii Eesti kui ka Põlva ja Võru maakonna ettevõtete arvu kasvutempo (tabel 3). Ettevõtete arvu kasvutempo aeglustumine Setomaal ei kindlasti katastroof, kuid selle põhjustele mõtlemine väärib kindlasti ajakulu.

Ettevõtluse arengule hinnangu andmiseks vaatame seda ka läbi ettevõtlusaktiivsuse näitaja, mida mõõdame ettevõtete arvuga 1000 elaniku kohta. Selle näitaja järgi on Setomaa olukord üsna Eesti keskmise lähedal ja selgelt parem kui Põlva ning Võru maakonnas keskmiselt. Samas on ettevõtlusaktiivsus 2000. aastatel Setomaa valdades muutunud üsna erineva skeemi järgi. Meremäe vald on muutunud ettevõtlusaktiivseimaks vallaks Setomaal ja Mikitamäe vald jääb selles osas teistest maha. (joonis 8). Ainult riikliku statistika vahenditest ei piisa siin põhjuste esiletoomisest. Seda peaksid tegema kohalikku elu sisuliselt hästi tundvad eksperdid.

Ettevõtlusaktiivsuse kasv on olulise eesmärgina sõnastatud ka dokumendis „Setomaa arengu programmi 2006-2010 programmdokument“: ettevõtlusaktiivsus (ettevõtete arv 1000 elaniku kohta) Setomaal kasvab 25% võrreldes 2002. aastaga. Kui kasutada riikliku statistika numbreid ilma nende sisulise analüüsita, siis tuleb öelda, et püstitatud eesmärk on täitmata. Arvude täpsemal vaatamisel võib pigem öelda, et eesmärk on täidetud.

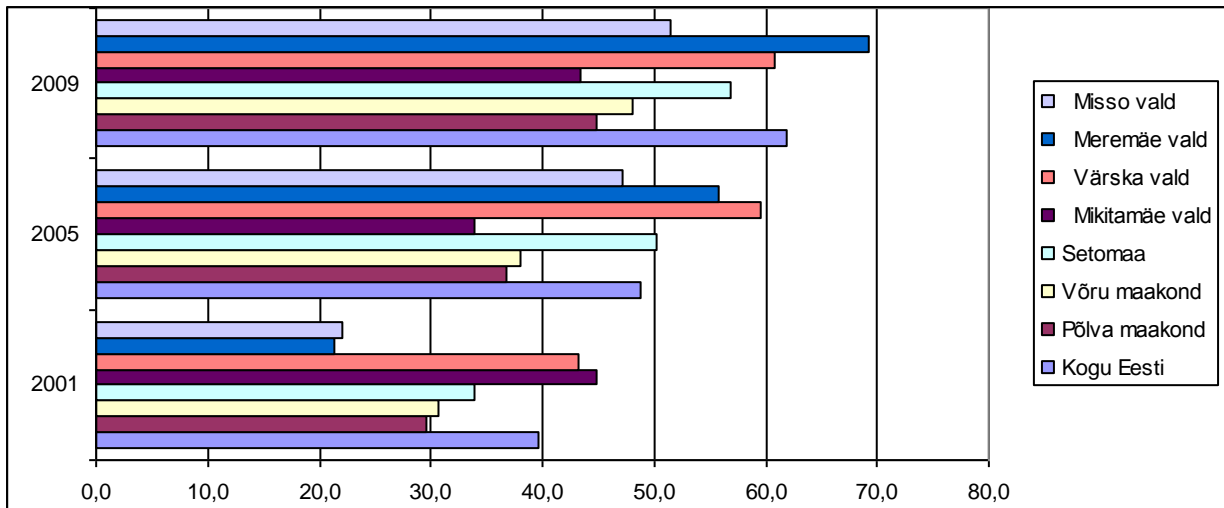
Tabel 4 Ettevõtete arv Eestis, Setomaa valdades, Põlva ja Võru maakonnas, 2001, 2005, 2009

	Ettevõtete arv			Ettevõtete arvu muutus	
	2001	2005	2009	2005 (2001=100%)	2009 (2005=100%)
Kogu Eesti	54 015	65 362	81 909	121,0	125,3
Põlva maakond	963	1147	1333	119,1	116,2
Mikitamäe vald	53	36	46	67,9	127,8
Värska vald	65	84	80	129,2	95,2
Võru maakond	1214	1428	1732	117,6	121,3
Meremäe vald	28	65	74	232,1	113,8
Misso vald	20	37	37	185,0	100,0
Setomaa	166	222	237	133,7	106,8

Allikas: Statistikaamet

³ Vaadeldakse statistilisse profiili kuuluvaid ettevõtteid. Statistiline profiil — majanduslikult aktiivsete üksuste (äriühingute, füüsilisest isikust ettevõtjate, asutuste, mittetulundusühingute) kogum, mida Statistikaamet kasutab majandusstatistika üldkogumina

Sissejuhatus uuringusse

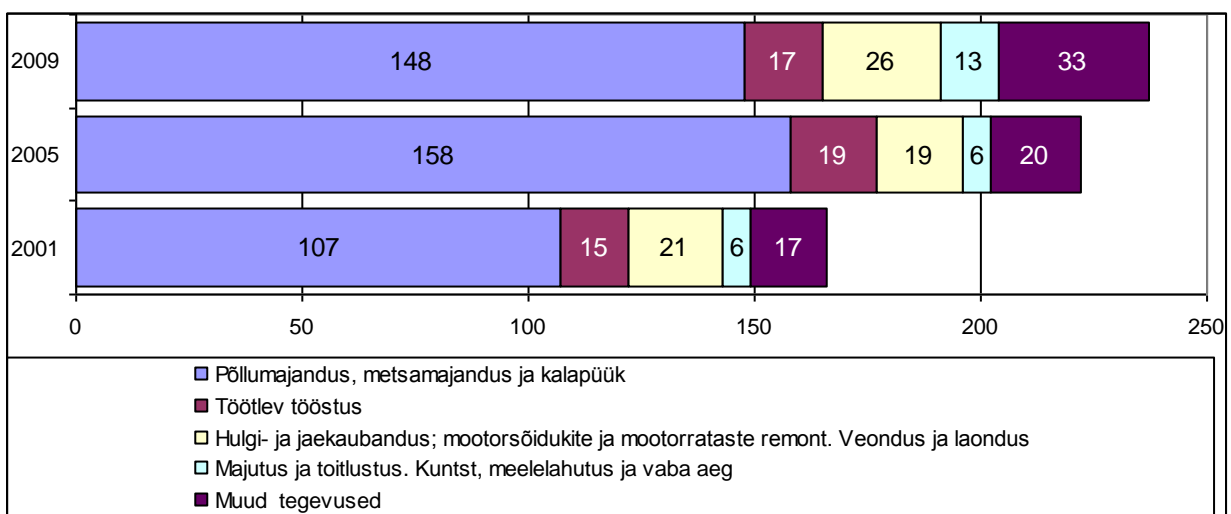

Joonis 7 Ettevõtete arv 1000 elaniku kohta Setomaal, Eestis ja Põlva ning Võru maakondades 2000., 2005. ja 2009.a (Statistikaamet, autori arvutused)

Ettevõtlusaktiivsuse ja ettevõtete arvu kasv on üheks oluliseks eelduseks töökohtade arvu kasvuks, kuid Setomaad puudutavates arengudokumentides ei püstitata eesmärgiks ainult ettevõtete arvu kasv vaid peetakse oluliseks, milliseid ettevõtteid juurde luuakse. Dokumendis „Setomaa arengukava aastateks 2009-2013, visioon aastani 2015” püstitatakse ka järgmised eesmärgid:

- võrreldes 2007. aastaga on suurenenud kvalifitseeritud tööjõudu vajavate äriühingute arv sekundaar- ja tertsiaarsektoris (lk 37),
- võrreldes 2007. aastaga on vähenenud väikest lisandväärtust tootvate põllumajandusettevõtjate osakaal (lk 37),

2009. aastal oli Setomaal primaarsektori ettevõtete osakaal 62,4% ning sekundaarsektoris ja tertsiaarsektoris tegutsevate ettevõtete arv 89. Kuna 2007. aastal olid vastavad arvud 68,0% ja 74, siis võime nentida, et struktuursed muudatused on Setomaa ettevõtluses toimunud vastavalt püstitatud eesmärkidele. Samas ei ole võimalik tähelepanuta jätta asjaolu, et suur enamus Setomaa ettevõtteid tegutseb primaarsektoris. Setomaa ettevõtete jagunemine peamiste tegevusalade järgi on toodud joonisel 8.

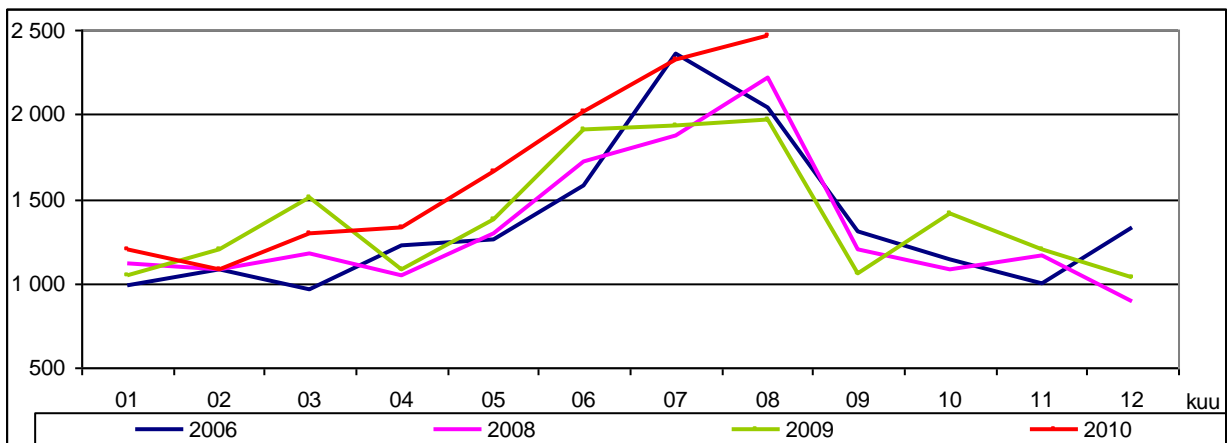
Joonis 8 Ettevõtete jaotumine tegevusalade kaupa Setomaal 2000., 2005. ja 2009.a (Statistikaamet, autori arvutused)

Sarnaselt paljude Eesti piirkondadega peetakse ka Setomaal oluliseks turismimajanduse arendamist. Kõik kolm Setomaad puudutavat üldist arengukava püstitavad sellekohase eesmärgi: Setomaa

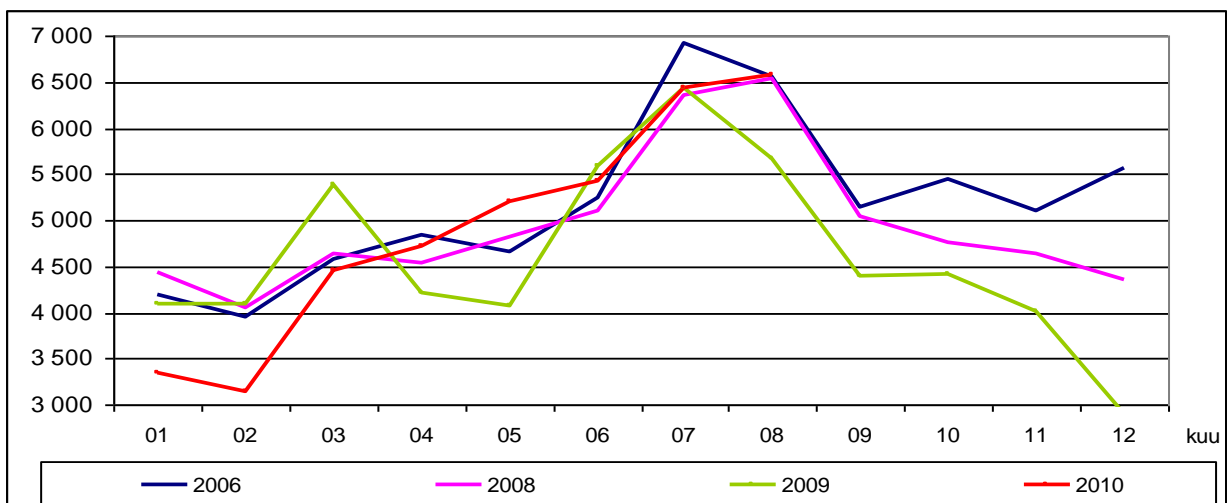
Sissejuhatus uuringusse

arengukava aastateks 2009-2013, visioon aastani 2015 tahab, et võrreldes 2007. aastaga oleks suurenenud toitlustus- ja majutuskohdade arv; Setomaa arengu programmi 2006-2010 programmdokument püstitab eesmärgiks, et ööbimistega külastuste arv suureneb Setomaal vähemalt 15 % võrra võrreldes 2006. aastaga ja Piiriveere Liider arengustrateegia 2008-2013 ütleb lihtsalt, et turismimajandus on aktiveerunud. Turismimajanduse uurimine ei ole käesoleva ülevaate eesmärgiks, kuid kuna tegemist on Setomaa jaoks olulise teemaga siis järgnevalt mõned joonised (**joonised a, b, c, d, e**) ja kommentaarid, mis tuginevad riiklikul statistikal.

Kõigepealt selgituseks, et riiklik statistika ei suuda mõõta ööbimistega külastuste arvu – räägime ikka majutusasutustes peatunud külastuste arvust. Kui vaadata 2010. aasta esimest kaheksat kuud (andmed, mis ülevaate kirjutamise ajal saadavad), siis viiel neist ületas Setomaa majutusasutustes majutatute arv rohkem kui 15% vastava näitaja 2006. aastal. Samas ei olnud 2010. aasta esimesel kaheksal kuul ühtegi sellist, kus ööbimiste arv Setomaa majutusasutustes oleks 15% ületanud 2006. aasta taset. Viiel kuul jäi 2010. aasta tase isegi madalamaks 2006. aasta tasemest. Peamiselt peatuvad Setomaa majutusasutustes sisemaised turistid. Välismaalaste Setomaaale toomine võiks olla Setomaa turismiedendajate üheks väljakutseks. Arvud näitavad, et mõningast edu on selles osas 2010. aastal saavutatud. Kaks kolmandikku välismaalt pärit Setomaa majutusasutustes peatunud välismaalasi on pärit Venemaalt.

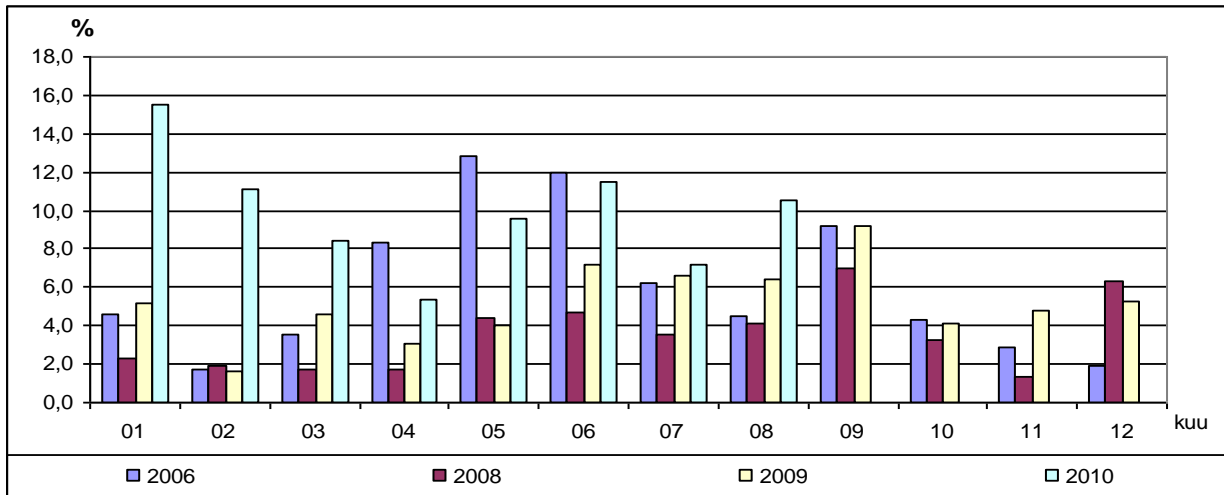

Joonis a. Majutatute arv Setomaa majutusasutustes, 2006, 2008-2010

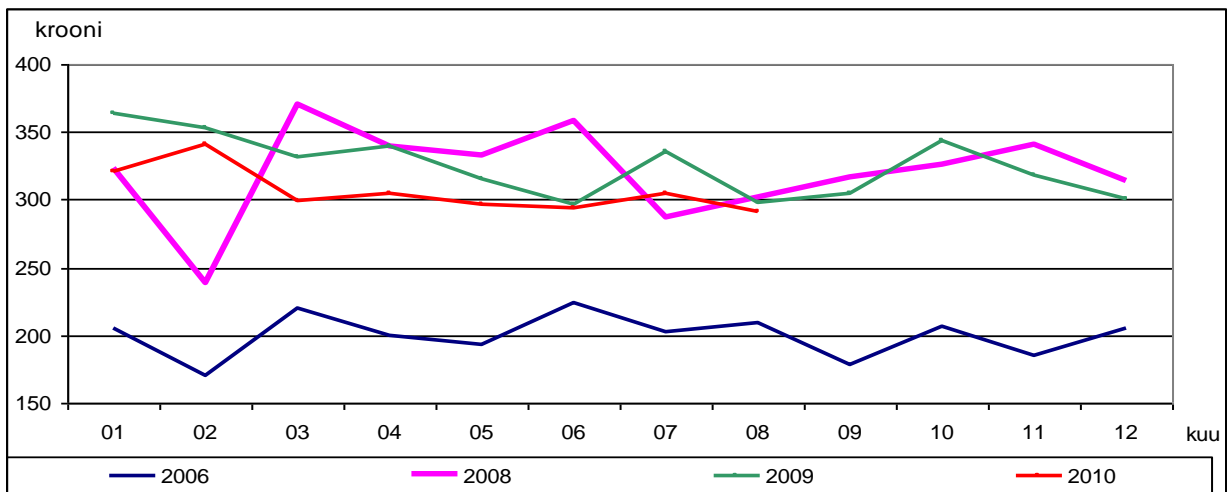

Joonis b. Ööbimiste arv Setomaa majutusasutustes, 2006, 2008-2010

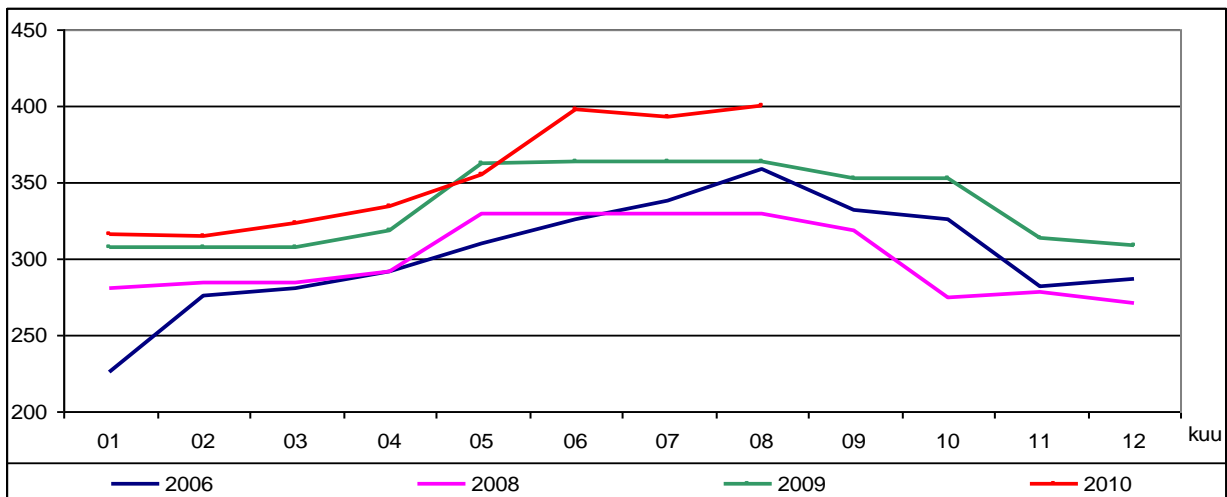
Sissejuhatus uuringusse

Joonis c. Välismaalaste osatähtsus Setomaa majutusasutustes majutatutes, 2006, 2008-2010

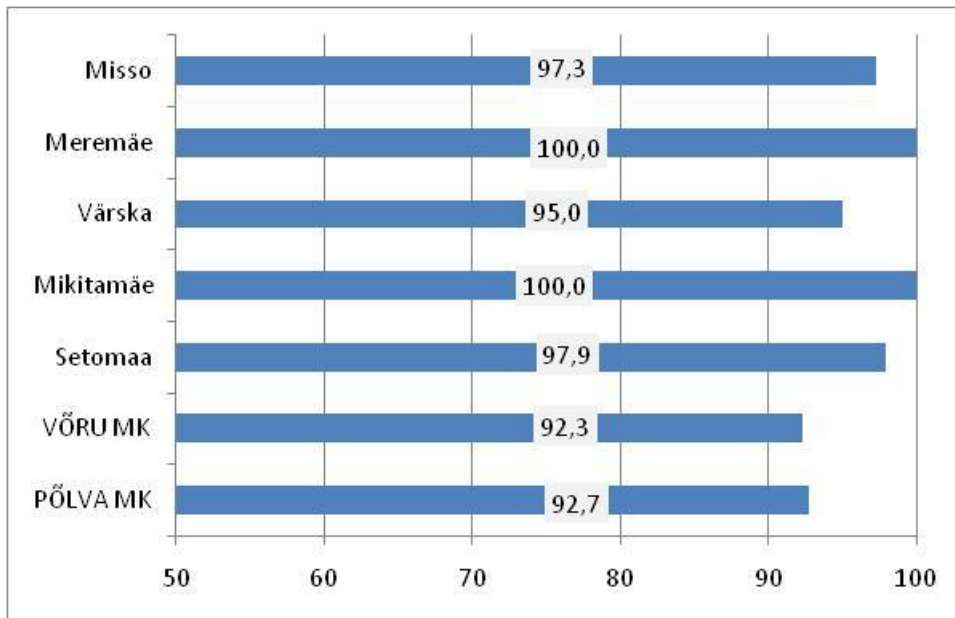

Joonis d. Ühe öö keskmine maksumus Setomaa majutusasutustes, 2006, 2008-2010

Joonis e. Voodikohtade arv Setomaa majutusasutustes, 2006, 2008-2010

Rääkides Setomaa ettevõtlusest tuleb arvestada sellega, et peaaegu kõik (98%) Setomaa ettevõtte on alla 10 töötajaga. See tähendab, et loodud ettevõtte ei anna piirkonnas lisaks ettevõtjale endale väga paljudele tööd. Üks edasise arengu kohti võib olla olemasolevate ettevõtete kasvatamine ja seeläbi lisatöökohtade loomine.

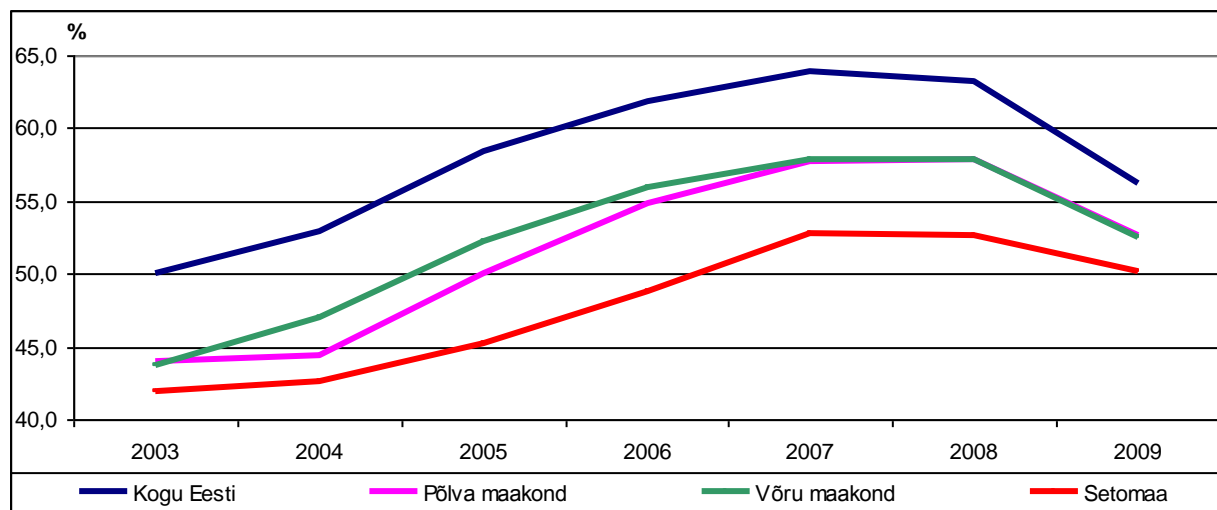
Joonis 9 Vähem kui 10 töötajaga ettevõtete % kõigist ettevõtetest Setomaal ning Põlva ja Võrumaal, 2009 (Statistikaamet, autori arvutused)

2.2 Palgasaajad. Kuukeskmise brutotulu

Perioodil 2003-2009 on brutotulu saajate määr (brutotulu saajate osakaal 15-64-aastaste seas) olnud Setomaal pidevalt väiksem kui Eestis, Põlva ja Võru maakonnas keskmiselt. Aastatel 2003-2007 toimus vaadeldavates piirkondades näitaja väärtuse pidev kasv, mis 2008. aastal pidurdud oluliselt või asendus langusega. 2009. aastal langes brutotulu saajate määr kõikides vaadeldavates piirkondades. Kui vaadata asju Setomaa suhtes positiivselt, siis oli 2009. aasta langus Setomaal väiksem kui Eestis ning Põlva ja Võru maakonnas keskmiselt (joonis 10). Setomaa valdu võrreldes näeme, et brutotulu saajate määr on vallati oluliselt erinev. 2009. aastal oli näitaja Värska vallas 57,8% ja see ületas isegi Eesti keskmise taseme. Samas oli brutotulu saajate määr Mikitamäe vallas vaid 43,2%. Kokku sai 2009. aastal Setomaal brutotulu 1298 inimest sh Värska vallas 491 inimest, Meremäe vallas 294 inimest, Mikitamäe vallas 278 inimest ja Misso vallas 235 inimest.

Palgatöötaja kuukeskmise brutotulu on Setomaa valdades oluliselt väiksem kui Eestis keskmiselt. Oluline on brutotulu suuruse vahe ka Setomaa valdade vahel. 2009. aastal oli Setomaa valdades kuukeskmise brutotulu kõige kõrgem Värska vallas (10 679 krooni ehk 88,6% Eesti keskmisest) ja kõige väiksem Meremäe vallas (8718 krooni ehk 72,3% Eesti keskmisest)

Sissejuhatus uuringusse

Joonis 10 Brutotulu saajate osakaal 15-65-aastastest elanikest Setomaal, Eestis, Põlva ja Võru maakonnas, 2003-2009 (Statistikaamet, autori arvutused)

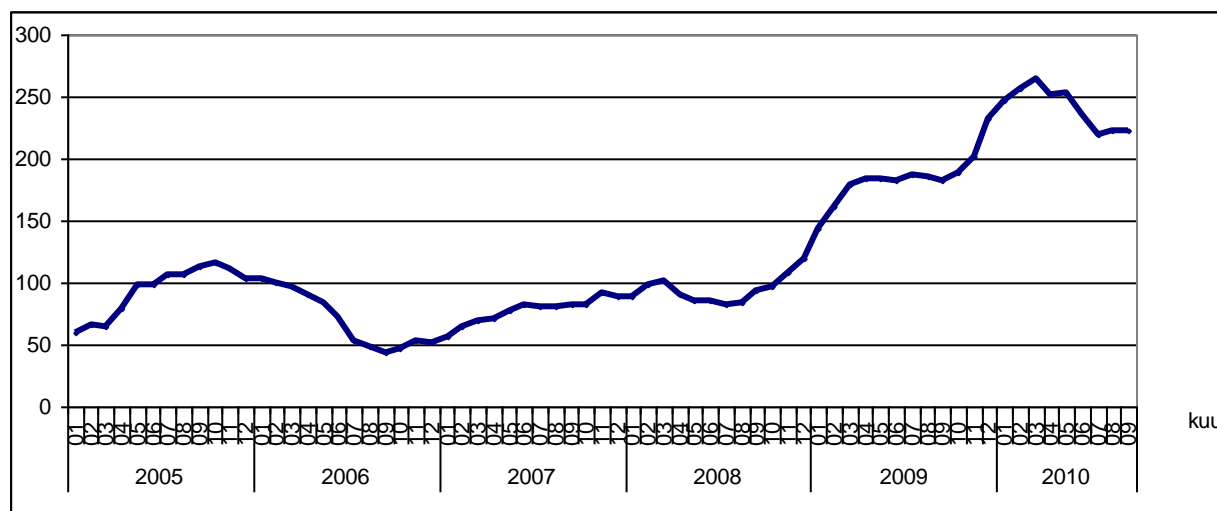
Tabel 5. Palgatöötaja kuukeskmine brutotulu Eestis, Setomaa valdades ning Põlva ja Võru maakonnas, 2003-2009

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Kogu Eesti	6 373	6 933	7 851	9 108	11 027	12 605	12 057
Põlva maakond	5 204	5 756	6 574	7 743	9 472	10 974	10 420
Võru maakond	5 276	5 790	6 626	7 695	9 341	10 723	10 276
..Värskla vald	4 709	5 198	6 035	7 396	9 260	11 121	10 679
..Misso vald	4 969	5 620	6 323	7 267	9 461	11 023	10 226
..Mikitamäe vald	4 509	5 036	5 755	7 134	8 650	9 939	9 066
..Meremäe vald	4 331	4 847	6 178	6 807	8 044	9 365	8 718

Allikas: Statistikaamet

2.3 Töötud

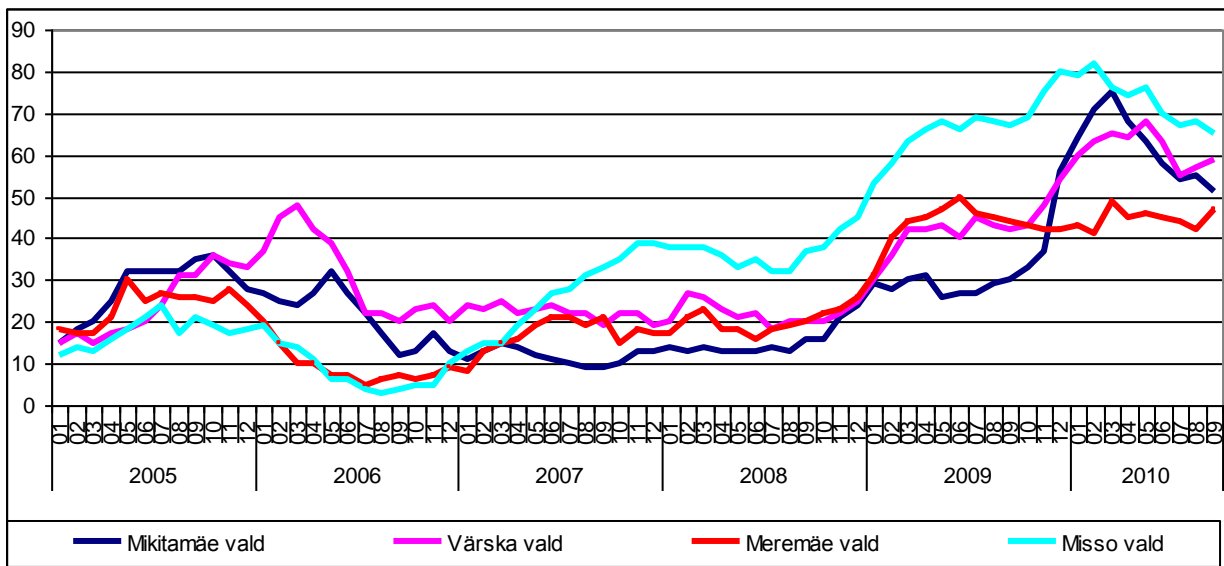
Aastate 2005-2010 registreeritud töötute arv oli Setomaal miinimumis 2006. aasta septembris. Sellest ajast kuni märtsini 2010 kasvas registreeritud töötute arv sisuliselt pidevalt. 2010. aasta keskel registreeritud töötute arv veidi langes (joonis 12). Kas tegemist on hooajalise nähtusega või trendiga, seda näitavad lähikuud.

Joonis 11 Registreeritud töötute arv Setomaal, 2005-2010 (Statistikaamet)

Sissejuhatus uuringusse

Vallati on registreeritud töötute arv Setomaal muutunud mõnevõrra erinevalt (joonis 13). Näiteks Meremäel registreeritud töötute arv olnud viimase pooleteise aasta jooksul suhteliselt stabiilne, samal ajal on Mikitamäe vallas olnud registreeritud töötute arvu kiire tõus periood, mis hetkel on asendunud suhteliselt kiire langusega.

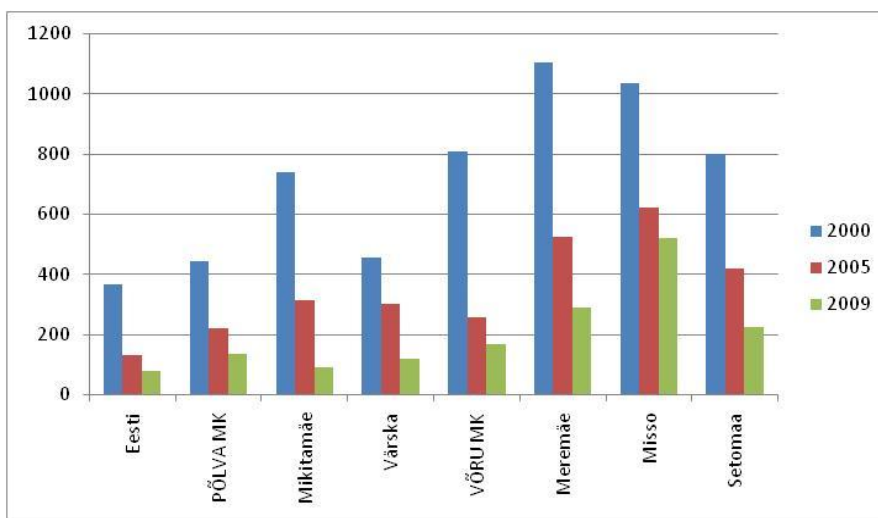

Joonis 12 Registreeritud töötute arv Setomaa valdades, 2005-2010 (Statistikaamet)

Missos, kus on kõige vähem elanikke, on kõige suurem registreeritud töötute hulk, aga samas nendel, kes tulu saavad suhteliselt suuremad sissetulekud. Meremäel, kus teistest madalam keskmine sissetulek, on ka oluliselt väiksem registreeritud töötus.

2.4 Toimetulekutoetused

Toimetulekutoetus on riigi abi puudusekannatajatele, mida maksab kohalik omavalitsus. Toimetulekutoetust makstakse siis, kui kõik muud vaesuse ja puuduse leevendamise abinõud ei ole olnud efektiivsed. (Sotsiaalministeeriumi koduleht www.sm.ee (10.03.2005))

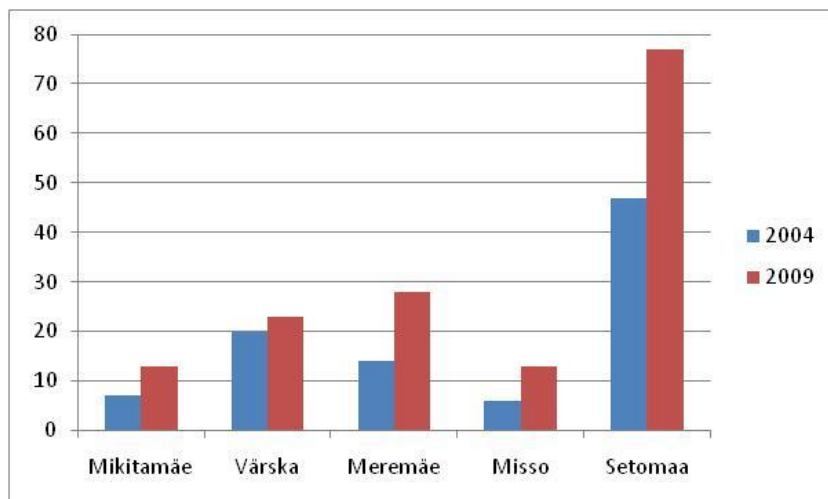
Joonis 13 Rahuldatud taotluste arv toimetuleku piiri tagamiseks 1000 elaniku kohta Eestis, Setomaal, Põlva ja Võru maakonnas, 2000, 2005 ja 2009 (Statistikaamet, autori arvutused)

Toimetulekutoetuste maksmine 1000 elaniku kohta on kõikjal vähenenud. Võib arvata, et 2010. aastast pöörduvad need numbrid tagasi tõusule. Setomaal on vaadeldud aastatel toimetulekutoetuste

maksmine vähenenud rohkem kui Eestis keskmiselt, aga toetuse saajate hulk 1000 elaniku kohta on siiski suurem.

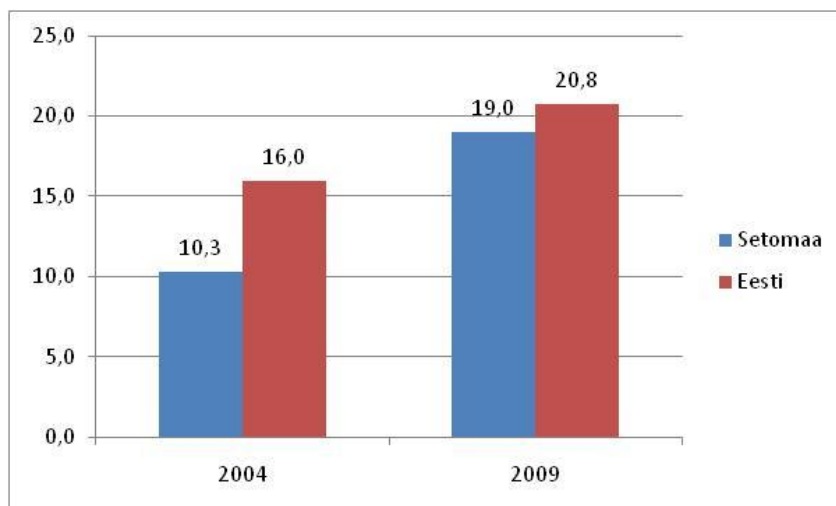
2.5 Mittetulundusühingud ja sihtasutused

Mittetulundusühingute (MTÜ) ja sihtasutuste hulk piirkonnas näitab ka elanike ühiskondlikku aktiivsust. Võrreldes 2004. aastaga on Setomaal peaaegu kahekordistunud MTÜ-de ja sihtasutuste hulk. Kõige suurem kasv on toimunud Meremäel. Setomaal on kasv (63,8%) olnud üle kahe korra kiirem kui Eestis keskmiselt (28,0%).

Joonis 14 MTÜ-de ja sihtasutuste hulk Setomaal, 2004, 2009 (Statistikaamet, autori arvutused)

Kõige vähem on uusi MTÜ-sid ja sihtasutusi loodud Värskas. Samas Missos on kasvuprotsent olnud üle saja.

Joonis 15 MTÜ-d ja sihtasutused 1000 elaniku kohta Setomaal ja Eesti, 2004 ja 2009 (Statistikaamet)

Kui 2004. aastal oli Setomaal 10 MTÜ-d ja sihtasutust 1000 elaniku kohta, siis Eestis keskmiselt oli 16 MTÜ-d ja sihtasutust. 2009. aastaks on MTÜ-de ja sihtasutuste arv 1000 elaniku kohta Setomaal jõudnud Eesti keskmisele peaaegu järele.

2.6 Valimistest osavõtt

Ka valimistest osavõtu järgi võib teha järeldusi elanike aktiivsuse kohta. 2009.a kasvas valmisaktiivsus Eestis keskmiselt 28%. Nendes Setomaa valdades, kus valmisaktiivsus oli juba 2003. aastal 1/3 võrra Eesti keskmisest suurem hääletamas käinute % enam ei kasvanud, Värskas isegi vähenes. Aga Meremäel ja Missos, mis olid madalama aktiivsusega, on 2009. aastal hääletamisest osavõtnute oluliselt tõusnud. 2009. aastal oli kõigi Setomaa valdade valmisaktiivsus suurem kui Eestis ja Põlva ning Võru maakondades keskmiselt.

Tabel 6 2005. ja 2009. a Kohaliku omavalitsuse volikogude valimistest osavõtt Eestis, Setomaal, Põlva ja Võru maakonnas, 2005, 2009 (%)

	2005	2009
Eesti	47,4	60,6
Põlva maakond	55,5	61,8
Võru maakond	53,7	61,1
Mikitamäe	73,0	73,2
Värska	75,5	70,6
Meremäe	51,9	63,0
Misso	62,7	72,7

Allikas: www.vvk.ee

Peatüki kokkuvõte

2000. aastatel on Setomaa rahvastik jätkuvalt vähenenud ja vananenud kiiremini kui Eestis keskmiselt. Noorte osakaal on väiksem. Väljaränne on mõnevõrra vähenenud, mõnel analüüsitud aastal on sisseränne olnud peaaegu sama suur kui väljaränne ehk rändesaldo lähenes nullile.

Viimastel aastatel on kasvanud brutotulu saajate hulk. Setomaa valdade elanike keskmised brutotulud on samuti kasvanud ja lähenenud Eesti keskmisele. Mõnes vallas on keskmine brutotulu suurem kui maakonna keskmine. Tulude kasvamisega koos on kasvanud ka töötus ja arvestades riigi majanduslikku seisut võib arvata, et kasvab veelgi.

Võrreldes 2000. aastaga on kolmekordistunud Setomaa ettevõtete arv. See kasv on olnud kiirem kui Eestis ja Põlva- ning Võrumaal keskmiselt. 2009. aastal oli Setomaal 1000 elaniku kohta rohkem ettevõtteid kui Põlva ja Võru maakondades keskmiselt. Lisandunud on ettevõtteid peamiselt põllumajandus, metsandus ja kalapüügi sektorisse. Aga kahekordistunud on ka turismi ja meelelahutusega tegelejate hulk.

Väga hoogsalt on kasvanud MTÜ-de ja sihtasutuste arv. 2009. aastal oli Setomaal 1000 elaniku kohta peaaegu sama palju MTÜ-sid ja sihtasutusi kui Eestis keskmiselt. Kohalikest valimistest osavõtt ja seega ka tahtmine kohaliku elu kujundamises kaasa rääkida, on suur.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kuigi rahvastiku vähenemine on üle-Eestiline trend, mis pole muutunud, on piirkonnas näha aktiivsuse tõusu.

**B. SETOMAA ETTEVÕTLUSE JA
ETTEVÕTLUSKESKKONNA MUUTUSED
ETTEVÕTJATE FOOKUSGRUPPIDE UURINGU
JA MAKSU- JA TOLLIAMETI NING JUSTIITSMINISTEERIUMI
REGISTRITE JA INFOSÜSTEEMIDE KESKUSE ANDMETEL**

1 INTERVJUUD SETOMAA ETTEVÕTJATEGA

1.1 Metoodika

Intervjuud Setomaa ettevõtjatega teostasime kahes etapis: lühikese telefoniintervjuu ja grüpiintervjuuna. Telefoniintervjuu eesmärgiks oli selgitada välja ettevõtjate teadlikkus Setomaa arengu programmi (SAP) kohta, põhihoiakud programmi vajalikkuse kohta ning kutsuda osalema grüpiintervjuul. Kui küsitletaval ei olnud võimalik (või ta ei soovinud) osaleda grüpiintervjuul, siis jätkati Setomaa arengu programmi teemaliste küsimustega (lisa 1).

Intervjueeritavate baasi loomiseks asutati äriregistri 2008. raamatupidamisaruannete andmeid, mida täpsustati vajadusel jooksvalt äriregistrist. Sellele kogumile lisati Setomaa portaali ettevõtlusinfost MTÜd ja FIED. Kokku saadi andmekogu 166 subjekti kohta. Ettevõtete valik tehti lähtuvalt nende olulisustest (käive ja hõive) ning eripärast, tagamaks erinevate ettevõtetüüpide esindatust, aga ka soolist ja piirkondlikku (valdade vahelist) tasakaalu. Kokku kontakteeruti telefonitsi 83 (17 toidutootja-töötaja, 12 metsa-puidu-, 12 tööstus-, 25 turismi- ja teenindus- ning 17 kultuuri-) ettevõttega ajavahemikul 4-7.oktoobrini. Seitsme ettevõttega ei suudetud kontakti luua. Osadel juhtudel, seda eriti kultuuriettevõtjate-MTÜde seas, oli mitme erineva subjekti eest kõnelemas sama isik.

Intervjuu viidi läbi kolmes etapis:

- 1) lühiküsimused Setomaa arengu programmi kohta
- 2) kutse grüpiintervjuule
ja kui viimasele vastati eitavalt, siis
- 3) lühiintervjuu SAP kohta.

SAP teadlikkuses ilmses selge korrelatsioon ettevõtete suurusega: suurettevõtete juhid olid programmist väga hästi informeeritud, mitmed neist ka läbi vallavolikogude, Setomaa valdade liidu (SVL), Piiriveere LEADERi nõukogu jt. organisatsioonide. Oli vaid kaks väikeettevõtet, kes ei teadnud Setomaa arengu programmi, kuid teadsid see-eest programmi võtmeisikut Setomaa Valdade Liidu juhatuses esimeest Margus Timmot.

Samas täpsemalt Setomaa arengu programmis tehtavat väljapool otsustajate ringi olevad ettevõtjad üldjuhul ei teadnud, ei osatud nimetada ka selle saavutusi. Arvati, et sellest on kasu peamiselt kultuurirahvale (ilmselt ei seda eristata Seto kultuuri programmist). Suuremad turismi-ettevõtjad teadsid, et sellest rahastatakse MTÜ Setomaa turismi katusorganisatsiooni. Ka kultuuri ettevõtjad-MTÜd olid programmi võimalustest küllalt hästi teadlikud.

Oli vaid kolm väikeettevõtjat, kelle arvates tegeldakse Setomaa arengu programmis liigselt jutustamisega ja oldi nõrdinud, et ettevõtjatel ei ole selle ressursile juurdepääsu nii nagu see on võimalik näiteks Piiriveeres LEADER tegevusgrupis. Otseselt keegi aga ei arvanud, et Setomaa arengu programmi ei ole vaja: „See, et raha tuleb Setomaale on igal juhul kasulik.“ oli üldine hoiak.

Olulisim järeldus telefoniintervjuudest on see, et SAP teadlikkuses ja Setomaa arengu strateegiliste teemade mõistmisel on ilmne vahe suuremate ja otsustajate ringi kuuluvate ettevõtjate ning väiksemate ja otsustuskogudesse mitte kuuluvate ettevõtjate ja ilmselt ka laiema avalikkuse vahel. See viitab ilmselt piiratud meediakajastusele (või ka kasutusele), kuid ka erinevate programmide: kultuuri, maaelu ja kõikvõimalike EASi meetmete paljususele, milles ei pruugita orienteeruda.

Grüpiintervjuud ettevõtjatega korraldati:

12.oktoobril Seto Seltsimajas Obinitas: kell 10.00 kultuuriettevõtlus ja
kell 16.00 põllumajandus, kalandus, toidu töötlemine
ning 13. oktoobril Värskas kultuurikeskuse väikeses saalis:

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

kell 10.00 tööstus-transport,
kell 13.00 metsamajandus-puidutöötlemine ja
kell 15.00 turism, spa, toitlustus, jaekaubandus.

Intervjuugruppide moodustamisel oli aluseks äriregistri andmestik, millega jaotati ettevõtted väärtusahelate (klastrite) põhiseelt viide gruppi. Lisaks korraldati grüpiintervjuu Setomaa majandusõpetajatega. Grüpiintervjuule, tegelikult siis väljakuulutatuna SAP-teemalisele kohvilauale, osalema kutsuti telefoniintervjuu raames, alustades mõjukamatest ettevõtetest. Kutsumisel arvestati maksimaalselt 10 ja minimaalselt 5 grüpiintervjuul osalejaga. Juhul kui kutsele vastati kõhklevalt, arvestati potentsiaalseks osaluseks kolme kõhkleja kohta üks võimalik osaleja. Pärast telefoniintervjuusid ja vahetu kutse esitamist saadeti reedel 8.oktoobril kõikidele kutsututele elektroonkiri (lisa 2).

Reaalne osalus jäi siiski väiksemaks korreleerudes programmist reaalse kasu saamisega, vastavalt:

Kultuuriettevõtlus - 8

Majandusõpetajad - 4

Põllumajandus, kalandus, toidu töötlemine - 3

Tööstus-transport - 1

Metsamajandus-puidutöötlemine -1

Turism, spa, toitlustus, jaekaubandus – 4+1 (ühe respondentiga toimus vahetu intervjuu enne).

Kolm kutsutut helistas ja vabandas, et midagi olulisemat tuli ette. Hiljem lisas oma arvamuse 2 turismiettevõtjat ja üks toiduklastri ettevõtja.

Intervjuud peeti vabas õhkkonnas, kasutades intervjuu alusraamistikku (lisa 3). Majandusõpetajatega teostati intervjuu erineva raamistiku alusel (vt. kokkuvõte allpool). Iga intervjuu puhul tehti jooksvalt märkmed ja ka helisalvestus, milleks küsiti osalejailt nõusolekut, samas lubades garanteerida anonüümsuse. Suuremate grüppidega kestis intervjuu ligi kaks tundi, väiksematega tund-poolteist. Intervjuu koosnes kahest osast, kus hakatuseks soojenduseks arutati veidi provokatiivsemate küsimustega Setomaa kultuuritausta, ettevõtluskeskkonna ja institutsionaalse raamistiku üle ning teises osas konkreetsemalt SAP toimimise kohta.

Alljärgnevalt anname ülevaate intervjuude üldtulemustest, kuhu on lisatud haruspetsiifilised märkused.

1.2 Setomaa ettevõtjate hinnang ettevõtluskeskkonnale, konkurentsituatsioonile ja institutsionaalsele raamistikule

Setomaa viimased 5 majandusaastat on olnud vähem hüplikud kui mujal Eestis: palgad ei jõudnud üles minna ja kriisi ajal ei olnud seetõttu ka midagi langetada. Nii pidasid ka Seto ettevõtted kriisile küllalt hästi vastu. Samas on olnud paratamatu väiksemate külade: nende elanikkonna ja teenuste hääbumine, mis mõistagi ei soodusta kohalikku teenindusettevõtlust.

Eesti riigist ja selle toimimisest arvatakse Setomaa ettevõtjate poolt hästi. Riiklikud struktuurid toimivad ja piiräärsest asendist tulenev jõustruktuuride (piirivalve, kaitseväge ja päästeameti) suuremat esindatust nähakse eranditult positiivse tegurina, mis lisab oluliselt turvalisust: kriminaalne seltskond hoiab end siit kontrolli ja vahelejäämise hirmus eemale. Jõustruktuurid ja piir annavad ka oluliselt tööd Setomaa elanikele ja lisakäivet ettevõtjatele. Ülimalt positiivselt toodi esile riiklikud investeeringud infrastruktuuri, ennekõike Koidula piirijaama, aga ka teede ehitusse, millega on loodud ja loodaks veelgi (pärast Koidula tööleasumist) kohalikele töökohti ja lisaturgu ennekõike teenindusettevõtetele.

Riigistruktuuride ametnikega ollakse samuti valdavalt rahul, viidates nende üldjuhul kiirele õppimisvõimele ning heale kliendisuhtlusele. Kontrolli tihedusega ollakse harjunud, väideti ka seda, et osade sektorite ettevõtluspartnerite kontroll on märksa põhjalikum kui riigiametite pool teostatav. Suuremad probleemid olid nii tervisekaitse-toidukäitlemise „euronormide“ juurutamisel kui ka uute (ennekõike PRIA, EASi) toetusmeetmete rakendamisel, mil seaduste-määruste alusel nõuti alguses mõttetult palju. Siiski on vigadest õpitud ja uute reeglite paikaloikumisel toimub koostöö kontrollidega kenasti. Rõhutati ametnike pikaajalise koos töötamise olulisust Setomaa inimestega, millega tekkib usaldus ja teadmine reaalselt vajalikest normidest. Siiski kritiseeriti just majutuse-toitlustuse-kohaliku toidu juures teatud norme-standardeid, millega kaotatakse Setomaa eripära. Niisiis on juhtumeid, kus eripära säilitamise huvides makstakse pigem trahv kui et täidetakse kahjulikku ja mõttetut ettekirjutust. Probleeme on ennekõike noorte ametnikega, kes ju soovivad end tõestada, ja värskest uuenenud määrustega, mis ei ole veel paika loksunud.

Omavalitsustesse suhtutakse ettevõtjate poolt erinevalt. Kui Värska valla administratsiooni suhtes oldi valdavalt positiivsed, siis teiste valdade varasema suutlikkuse ja soovi suhtes ettevõtlust toetada-arendada oldi küllalt kriitilised. Arvati, et pigem võiks vastavaid arendusfunktsioone ja teenuseid korraldada maakondlikult. Samas oldi pessimistlikud ühise Setomaa valla või maakonna loomise suhtes. Takistuseks loeti pikka aegavälja kujunenud suhted Võru ja Põlva suunal, Setomaa väljavenitatus ja kaugus suurimast keskusest Värskas, mis omakorda ei suuda väiksusest tingituna pakkuda kuigi palju vajalikke teenuseid (näiteks ei ole pangakontorit), ning otseühenduse puudumine. Küll hinnati on tegusalt toimivaks Setomaa valdade liit. Maavalitsuste tegevusega oldi nende valdkondade esindajate poolt, kel on olnud vastavaid kokkupuuteid (turismi- ja kultuuriettevõtete teenuste tellijad-tarbijad) valdavalt rahul, teised ei osanud nende kohta midagi öelda ja kolmandad pidasid maavalitsust praegusel kujul tarbetuks.

Maksude maksmine on sensitiivne teema ja ei leidnud kuigi põhjalikku käsitlust. Üldjuhul sektorite puhul, kus riiklikud toetused on olulised (põllumajandus), väideti, et deklareeritakse valdav osa tuludest ja ei kasutata ka üle piiri toodavat kütust, kuna see ei tasu ära (põllumajanduslikul (sinisel) diisilil on soodushind, samuti saab käibemaksu tagasi). Küll on täheldatud märkimisväärset maksude optimeerimist väiksemates teenidus- ja kultuuriettevõtetes. Luuaks muuseas MTÜsid ja sihtasutusi, et sobituda paremini maksuseaduste ja toetuskeemidega:

“Igal korralikul ettevõtjal peab olema vähemalt 1 OÜ, 1 MTÜ, 1 SA, siis on võimalik ära elada.”

Kuna turul olijad ei ole nõus rohkem maksma ja kuna nõudlus on eriti just kriisiaastatel tagasihoidlik, siis rakendatakse ettevõtlustuludest laekunud vahendid jooksvate kulude katteks.

Muutused Setomaa ettevõtetes Garri Raagmaa

Paljud käsitöö tegijad (memmekesed) on sisuliselt kodumajandid, kes ei ole end isegi FIEks registreerinud ja kui nad oma toodangut küllalt suurem mahus laatadel müüvad, siis see käive ei kajastu statistikas. Seda tuleks arvestada hindamaks kultuuri- ja teenindusmajanduse mahtu ja olulisust Setomaale.

Setomaal **ettevõtjaks olemist hinnati rahva seas valdavalt aktsepteerituks**. Hinnatakse seda, et ettevõtjad annavad inimestele tööd ja sissetulekut. Oli siiski ka teistsuguseid arvamusi:

„Ei saa kinnitada ega toetada arvamust, mille kohaselt ettevõtja staatus oleks au sees - olles 11 aastat Setomaal tegutsenud, ei ole ma seda "auvärsust" küll kogenud.”

Siiski ei suhtuta hästi nendesse, kes oma rikkust liigselt välja näitavad. Muigamisi vihjati ka sellele, et need ettevõtjad, eriti nn. „metsaärikad“, kes investeerimise asemel tulu luksuslike autode peale kulutasid, on tänaseks turult kadunud. Mõnevõrra tõsteti esile Värska kui suurema ja parema infrastruktuuride ja tööjõuga varustatud asula ettevõtlusvõimalusi. Teistes valdades toodi probleemina esile ennekõike nii ettevõtjate kui ka sobivate töötajate vähesust.

“Töötajaskond on probleem. Tööd tuleb teha nende inimestega, kes siin on, sellistena nagu nad on, ning kõvasti pingutada nende arendamise nimel isegi siis, kui neil endil huvi puudub. Valikut ei ole. Puudub ka võimalus/ressurss osta sisse kallist tööjõudu. Mujalt, naabervallast, linnast piirkonda tööle käimine jääb enamasti nii kulukuse kui ka transpordi taha - kas ei sobi busside graafikud või puuduvad juhiload, autotranspordivõimalus. Kohapeal puudub aga vaba elamispiinnaturg, mis aitaks leevendada muid tööjõu varuvariante. Hea kui kohapeal, meie jaoks viimasel ajal pigem naabervallas, on asjast huvitatud ja arengu eeldustega noori, keda kaasata.

Sektorite lõikes hinnati **paremaks turismi-, kultuuri- ja ka põllumajanduse-aianduse võimalusi**. Puidu- ja tööstustootmise ning teenindusettevõtlike puhul peeti probleemseks suurettevõtete konkurentsi ning ka kohapealse tööjõu, kapitali ja turu vähesust. Venemaa turu võimalusi nägid ennekõike turismiettevõtjad, tööstus- ja toidutootjad.

“Perspektiivsete ettevõtlusvaldkondade hulka peaks kuuluma ka toit - toidu tootmine. Kuigi turism-käsitöö-toit on omavahel tihedalt seotud, siis sõltuvalt fokuseeritusest on oma valdkonnaspetsiifilised vajadused-nõuded olemas ning sellisel juhul oleks oluline "toit" ka eraldi ära mainida ehk oluline oleks arendada ka toiduga-toidukultuuriga-toidu pakkumise taseme tõstmisega seonduvat.”

Valdavalt **ei nähta Setomaa teisi ettevõtteid kui konkurente**, vaid pigem kui partnereid: „Turg on ju mujal!“ Erinev oli kultuuriettevõtjate olukord, kelle poolt kurdeti küsitava kvaliteediga (nn. süldibändide) konkurentsi üle. Samuti hinnati just majandussurutisest (masust) tingituna turismiettevõtjate konkurentsiolukorda varasemast märksa teravamaks, seda eriti madalhooajal, mil hotellid lasevad hinnad alla. Turismi-toitlustusettevõtjas olid rahulolematud ka vallaasutuste poolse ebaausa konkurentsi pakkumisega ettevõtjatele:

“Kõikides valdades on levinud nn koolisöökla baasil kodanike toitlustamine, mis pärsib mistahes oma valla toidupakkuja tegevust turul, sest on selge, et eraettevõlus ei saa pakkuda valla poolt doteeritud "nn söökla hinnaga" toitlustamist. Kui kooli kokk kasutab kooli söökla ruume, seadmeid, inventari jms. näiteks matuselaua tegemiseks küll tellija toorainest, siis raha läheb mustalt koka taskusse, vald heal juhul võtab sümboolset ruumi renti, siis selline asi ei toeta kuidagi ettevõtlust. Miks peaks minema tellija ettevõttesse, kui kooli söökla pakub doteeritud mitteametlikku odavat maksuvaba teenust? Sama lugu on ka nn "muu" rahva toitlustamisega koolilõuna hinnaga.”

Enamikes sektorites on aru saadud koostöö vajalikkusest, kuid mõndi ka tõika, et ettevõtjad ise ja omal initsiatiivil vaevalt, et koostööle asuksid ja selleks investeeriksid. Seetõttu oldi ka valdavalt positiivsed katusorganisatsioonide toimimise ja nende SAPist rahastamise suhtes.

Suhted koolidega sõltuvad suuresti ettevõtete suurusest ja profiilist. Suured ettevõtted nagu näiteks Värskas Sanatoorium ja Värskas Vesi on huvitatud uutest töötajatest ja täiendusõppest, mistõttu ollakse otsekontaktis Väimela, Tartu ja Räpina kutsekoolidega. Kohalike koolidega vähem, kuna sealt ei ole töötajaid vahetult tulemas. Mõningal määral on koostööd tehtud ettevõtluspäevade raames, aga ka suviste praktikantide ja „töövarjudega“. Kaevati ka noormeeste kehva füüsilise ettevalmistuse üle – nood ei jaksa enam rasket füüsilist tööd teha – koolidest võiks sport enam au sees olla.

Ülikoolidega, peamiselt TÜ filoloogide ja TÜ Viljandi kultuuriakadeemiaga, aga ka Eesti Kunstiakadeemiaga aktiivsetest suhetest raporteerisid kultuuriettevõtjad. Maaülikoolist on töötajaid (kinnisvaras, turismis) palganud ka teised.

Seto ettevõtte **konkurentsivõimet peetakse üldjuhul halvemaks va. kultuuri- ja konkreetse ressursi – Värskas mineraalvee – olemasolu puhul.** Põhiprobleemiks on just kaugus klientidest. Koostööd tehakse enam sisse kui välja, kuid kuna valdavalt on toodangu-teenuse tarbijad väljaspool, siis on obligatoorne ka vastav partnerlus. Viimasega, eriti tootmisettevõtete puhul, ei olda aga paljudel juhtudel rahul, kuna suurettevõtted kipuvad pakkuma niru hinda ja esitama kõrgeid kvaliteedinõudeid, millega siis hindu allapoole surutakse.

Setomaa ettevõtteks olemist peetakse eriti kultuuri- ja turismiettevõtete, kuid siiski ka tootjate puhul **pigem eeliseks kui takistuseks.** Kui nõukogude ajal kultiveeriti Setodest negatiivset kuvandit, siis alates 1990ndaist on just riiklike programmide toel Setomaa maine oluliselt paranenud. Küll kiputi mõne ettevõtja hinnangul 1990ndail „Seto asja ajamisega“ koguni vinti üle keerama, kuid tänaseks on see paika loksunud. Teisalt on turunduse ja vastava koostöös tarvis veel ilmselt ruumi:

“Eestimaal on aga küllalt näiteid, kus lennukad ideed ja suutlikud ettevõtjad koostöös on suutnud luua atraktiivse turismikeskkonna ka sinna, kus puudub tugev kultuuriline taust või muu ajalooliselt atraktiivne tõmbenumber (Metsamoori perepark, Kilplala jne) /.../ Piirkonna ühisturunduses oleks kindlasti palju võimalusi. Hetkel tundub, et piirkonna turundus on jäänud-jäetud-lükatud turismisektori kaela. Ühest küljest on see mõistetav, kuna turismisektori huvi on tõenäoliselt ka kõige suurem. Siin näeksin mina hea meelega erinevate katusorganisatsioonide koostööd ühise turunduse kui ühishuvi arendamises.”

Erinevate **ettevõtlussektorite vaheline koostöö toimib üha enam**, kuid võiks olla veel märksa aktiivsem, nt. turundus läbi Seto “kultuuritööstuse”. Viimasest on tublisti kasu olnud turismiettevõtjatel – tullakse Setomaale puhkama ju paljuski just selle eripärase kultuuri pärast, mille üht osist – seto leelot – on pärjatud ka UNESCO pärandinimekirja lisamisega. Oluliselt on edenenud käsitöö ja selle müük turismi- ja kultuuriettevõtete ja -ürituste (nt. laatade ja etenduste) korralduse läbi. Küll oleks palju reservi kohaliku toidu arendamisel toidutootjate-kultuuri- ja turismisektori koostöös, kuid siin on rida takistusi

1.3 Hinnangud Setomaa arengu programmile

Maaelu ja regionaalpoliitikat on raske eristada. Üks seisukoht oli, et regionaalpoliitikat ei ole. Sellele vaidlesid just suuremad ettevõtjad vastu, kes on saanud otsest kasu PRIA ja EASi abiskeemidest ja ka infrastruktuuriinvesteeringutest. **Olulisemad kasutatavad toetuskeemid ettevõtjatele on PRIA maaelu mitmekesistamise ja LEADERi** meetmed. Parem juurdepääs (ka EASi suuremahuliste ettevõtluse toetuse meetmetele) on suurtel ettevõtetel, väikeettevõttele ei ole esitatavad tingimused sageli kõrgete nõudmiste (kaasfinantsi maht) tõttu või ka kvaliteedinõuete tõttu vastuvõetavad. Ühtlasi on uus- ja väikeettevõtete starditoetusd tootmise alustamiseks liiga väikesed – juba ehitusloa taotlemine maksab 15000.

Küll on probleemiks see, et **sobitumaks abimeetmete nõudmistega luuakse uusi** (tegelikult fiktiivseid) **ettevõtteid**. Vähendamaks omafinantseerimist, luuakse ettevõtete poolt MTÜsid ja sihtasutusi, mis lõppkokkuvõttes diskrediteerib tõeliste kasumit mitte taotlevate MTÜde staatust ning „õpetab“ ka meid trikitama. Samas on küsitav näiteks külakeskuste rajamine, mille puhul ei arvestata funktsionaalsust (vajalike teenuste pakkumist) ja tulevasi ülalpidamiskulusid. Aga need probleemid on üle-eestilised.

Setomaa arengu programmipeeti igati vajalikuks. Turismi- ja kultuuriettevõtjail, kelle katusorganisatsioonid Setomaa Turism ja Käsitöökogu selle alt rahastatakse, oli selle üle eriti hea meel. Need organisatsioonid on olulised selleks, et toetada ettevõtteid infrastruktuuri, koolituste ja turundusega. Need MTÜd pingutavad teadlikult, et saavutada valdkonnas tihedam koostöö ettevõtete vahel. Liikmeskond kasvab, valdkonnad arenevad ning ilma vastava toetuseta oleks need märksa nõrgemad. Siinsed väikeettevõtted ise ei jaksa nt. turundusega tegeleda, grupis tegutsedes on mõistlikum seda teha. **Rahul ollakse turismi- ja käsitöö katusorganisatsioonide tegevuse** kui ka nende tegevjuhtidega.

Samuti olid just kultuuriettevõtjate esindajad rahul **võimaluse üle saada väiksemaid grante sõitude ja projektide tarvis**. Turismiettevõtjad olid üliväga rahul uue Setomaa Turismi tegevjuhi ja organisatsiooni arenguga (liikmelisus on kasvanud 10-lt 31-le) ning tegevusega eriti Venemaa suunal. Ka teiste valdkondade ettevõtjad arvasid, et Seto folkloori tegijad vajavad ekstra toetamist, et areneda ning kaasata järelkasvu.

Ettevõtete esindajad rõhutasid **koolide majandusõppe olulisust** ennekõike majanduse põhitõdede (kuidas raha teenitakse, milline on ettevõtlus) selgestegemiseks, ettevõtlikku vaimu arendamiseks, silmaringi laiendamise (saavad kodust välja) ja tehniliste oskuste (raamatupidamine, intresside arvutamise) jagamise tarvis.

“Rõhutaksin, et selle õppe jätkamine on väga oluline. Minu arvates, lahendamaks nn. kompetentsete õppejõudude probleeme, võiks siin kaasata rohkem Setomaal tegutsevaid ettevõtjaid, kes siis kas õpetaksid või jagaksid oma teadmisi osana õppeprogrammist. Minu arvates on väga oluline, et lapsed, eriti just ääremaa piirkonnas, mis ehk majanduslikult pole nii eesrindlik, kui linnakeskkond, saaksid positiivse kogemuse ja tõe ning julguse oma eluga hakkama saada ega astuks näiteks oma heitunud vanemate jälgedes. See on minu arvates teatud mõttes ka sotsiaalse suunitlusega ja väga oluline aine, mis peaks õppekavades ka edaspidi sees olema.”

Samas oldi kriitilised, et majandusõppe raames lapsed liiga vähe külastavad ettevõtteid, mistõttu ei pruugi neil tekkida piisavalt ettekujutust kohalikust majandusest. Probleemseks peeti ka osade õpetajate ettevalmistatust – ilma ettevõtluskogemusega ei saa majandusõpe olla adekvaatne.

Mitte nii **positiivseid ei oldud MTÜ Piiriäärne energiaarendus seni tehtu suhtes**. Kritiseeriti ennekõike eelmise palgalise vedaja vähest aktiivsust ja pigem „teoreetilist“ või isiklikust huvist lähtunud tegevust. Samas on siin värskest toimunud muutused: juht vahetatud ja uued eesmärgid seatud, nii et loodetakse selle väga olulise energiavaldkonna, mis võiks kohalike kütuste (puit, Piusa jõe luhtade hein) ulatuslikumal rakendamisel gaasi ja õli asemel, hoonete soojustamise ning küttepude (graanulite vms.) tootmise läbi säästa Setomaale miljoneid kroone ning luua ka uusi töökohti.

Luhtunuks peeti viimase Setomaa ettevõtlusnõustaja tegevust. Siit tulenevalt oli seisukohti kahepidiseid. Ühelt poolt:

“Ettevõtlusnõustaja tegevuse eesmärk on jäänud segaseks. Üldjuhul on inimesed ametikohale tulnud ka väljastpoolt ega ole kursis ka kohaliku ettevõtluskeskkonnaga. Kuidas siis saab nõustada tegutsemist oma eripäradega piirkonnas ja omamata ise ettevõtluskogemust või vastavat majandusharidust? Ja nn. reanõustamise jaoks on vajalikud instantsid juba olemas.”

Teisalt peeti ettevõtlusnõustaja ja ennekõike just maaettevõtlust tundva ja ettevõtlusele proaktiivselt tegevusele ärgitava inimese olemasolu vajalikuks.

„See nõustaja palkamine ning sellisel moel aktiivse nõustamise teenuse pakkumine on üks tähtsamaid tegevusi, mis läbi SAP-i tehakse. Käesoleva reaktsiooni on tinginud viimase nõustaja ebaõnnestunud valik – seetõttu pole tunda olnud reaalselt abi. Loodan, et kõik saavad aru majanduse käivitamise tähtsusest maal. Selle oluline abivahend on inimene, kes suudab käia valdades/külades, suhelda, nõustada, otsi kokku viia jne.“

Üks inimene ei saa siiski olla pädev kõikides valdkondades. Ühelt poolt saadakse algajate ettevõtjate puhul vajadusel abi maakondlikest ettevõtlus-arenduskeskustest või Rápina äriinkubaatorist. Spetsiifilisema sektori toetamise puhul toimib pigem end juba õigustanud katusorganisatsiooni rahastamise mudel, mille eduka toimimise mehhanism on kombinatsioon aktiivsetest ettevõtjatest, kes oskavad enda vajadused selgelt esitada, ja võimekast valdkonna spetsiifikat tundvast tegevjuhist, kes suudab vastava ambitsiooni ka realiseerida. Ilmselt on küsimus vastava spetsialisti võimekuses ja pühendumuses.

Hästi ei arvatud ka valdadesse suunatud väikeste (ehitus)projektitoetuste kohta (nt. Laossina küla turismiinfo-teeninduspunkt). Esiteks peeti seda suureks vallajuhtide vaidluste allikaks ja teiseks ei arvestata mitmed projektid juba praegu üledimensioneeritud sotsiaalse infrastruktuuri ülalpidamiskulusid.

„On küll näiteks väga hea, et rajati valgustatud suusarajad, kuid nende kasutajaid on mõni üksik inimene. Kui miskit rajatakse, siis tuleks see panna ka rakendusse.“

MTÜde väiketoetustesse suhtuti üldjuhul positiivselt, kuna nendega tehakse konkreetseid asju. Ka arvati, et otsustusprotsess, kus enne vaieldakse vajalikud objektid selgeks, on igal juhul parem, sest see annab kindluse, et näiteks (ehitus-) projekti ettevalmistamisel see ka teostub ning ehitatakse lõpuni.

Setomaa arenguprogrammil arvati olevat **üldiselt ettevõtlusele positiivne mõju**. Seda ennekõike läbi Setomaa parema maine ja tuntuse. SAPist on olnud konkreetset abi kultuuri ja turismiettevõtetele läbi ühisturunduse ja läbi MTÜdega koostöös korraldatud ettevõtmiste.

Setomaa arenguprogrammis tuleks ettevõtjate hinnangul **muuta see ettevõtjatele vahetumaks**. Näiteks asendada valdade/küladesotsiaalse infrastruktuuri objektid, mida on juba kohati liiast saanud, strateegiliste ettevõtlussuundadetoetustega.

1.4 Setomaa arengu programmi teemaliste ettevõtjate intervjuude kokkuvõte

Setomaa ettevõtlus on ettevõtjate endi poolt öelduna **tänu erinevatele riiklikele programmidele mõnevõrra paremas** seisus – nii on kompenseeritud ääremaalisusest tingitud kehvat ettevõtluskeskkonda. See, et Setomaal on kasvanud on perspektiiviga valdkonnad: kultuuri- ja turismi-terviseettevõtlus on eeldatavasti osaliselt Setomaa arengu programmis nendele valdkondadele fokuseerimise tulemus. Teisalt ei tasuks aga ülemäära vaimustuda ettevõtete ja MTÜde arvu kasvust, kuna vähemalt osaliselt on uute üksuste loomise põhjuseks soov paremini sobituda toetusskeemide nõudmisega – tegelik uute ettevõtjate arv ei pruugi olla sedavõrd kasvanud.

Samas on oluliselt **erinev suhtumine ja teadlikkus nii Setomaa arengu strateegilistest küsimustest kui ka SAPist suurte ja väikeste ettevõtete vahel** ning samuti SAPist kasu saavate ja mitte kasu saavate ettevõtete vahel. Viimaste puhul mõndakse küll üldist kasu tulenevalt Setomaale suunatud rahast, kuid ei mõisteta Setomaa arengu strateegilisi väljakutseid ega ka programmis rakendatud lähenemise vajalikkust. Ettevõtjate läbiv hoiak oli, et SAP peaks senisest enam pöörduma ettevõtjate poole:

Muutused Setomaa ettevõtetes Garri Raagmaa

“Kõigile ettevõtjatele suunatud informatsiooni koordineerimist peaks otseselt korraldama Setomaa Valdade Liit, sest katusorganisatsioonide ei ole kõigil ettevõtjatel olemas ja ettevõtlusnõustajate kaudu ettevõtjat-ettevõtlust puudutava info jagamine ei ole kas olnud eesmärk või ei ole see lihtsalt toimunud. Valdadest ma parem ei räägigi - sealt kaudu liigub mingi info edasi harva ja ei oleks õige jätta ettevõtjaid neist mittesõltuva ametniku meelevalda. SVL oleks siinkohal kõige adekvaatsem, erapooletum, sõltumatum ja usaldusväärsem infovahendaja.”

ja seda ka läbi konkreetsete tegevuste rahastamise (vt soovitusel).

Ettevõtjate poolt **hinnati igati positiivseks SAP turismi- ja kultuuriettevõtluse ning käsi-töö alast tegevust**, kus on ette näidata konkreetseid tulemusi: tegusate katus-organisatsioonide käiguhoidmine ja kasvav müügitulu. Asjakohased on ka SAPi MTÜde väiketootused. **Probleemsemaks peeti SAP energiaalast tegevust, ettevõtlusnõustaja tegevust ning omavalitsuste objektidele rahajagamist.** Majandusõppe toetamise kohta oldi valdavalt positiivsed, kuid soovitati kohalike ettevõtjatega enam ja vahetumalt suhelda.

2 MAJANDUSÕPETAJATE GRUPIINTERVJU

Majandusõpetajate grupiintervjuu toimus 12. okt 2010 Seto seltsimajas. Kasutatud on ka 12-13. Setomaal toimunud ettevõtete intervjuude tulemusi.

1) Millised muutused on toimunud Setomaa majanduse viimasel 5 aastal?

Ettevõtluse aktiivsus pole eriti muutunud. Setomaal pole kunagi olnud parem kui mujal. 12 klass arvas, et seetõttu on ka masu mõju on olnud väiksem kui mujal Eestis. Struktuurimuutus. Põllumajandus on taandunud. 3-4 suurt talu/firmat loomakasvatuses on alles jäänud, suured sigalad. Nigelad põllud üldiselt. Ellujäämiseks peab olema innovaatiline, sellega paistavad eriti suured ettevõtted silma, aga ka käsitöö- ja turismivaldkonnad.

2) Mis valdkonna ettevõtlus veab Setomaa majandust?

Kultuur-turism-käsitöö. Eriti turism on tänu Värskale sanatooriumile kasvanud. Värskale vesi on oluline ressurss! Savi ja dolomiit, mis läheb killustikuks (Põlva teed).

3) Milline on Seto koolide ja majandus-ettevõtlusõppe perspektiiv?

Üks gümnaasium. Lapsi on vähe ja üha vähem. Missost käiakse Vastseliina, mõned otse Tartusse. Sama Meremäelt.

4) Millised on majandusõpetajate arvates nende töö olulisemad tulemused?

Ilma majandusõppeta poleks nelja Setomaa kooli vahel mingit suhtlust. Ja tutvumine Setomaa ettevõtetega – võimalike töökohtadega. 2007/2008 organiseeriti hakatuseks 12 õppesõitu ettevõtetesse. Need jätkuvad. 2008/2009 toimus 4 ühist ettevõtluspäeva, 2009/2010 3 ettevõtluspäeva. Ei tunda nüüd ainult oma valla ettevõtlust, aga ka teisi Setomaa ettevõtteid.

Olulised on just õpilastevahelised suhted. Nt. Moodustus ühel väljasõidul ühendkoor. Lapsed on saanud välja – see loob võrdluse ja avardab silmaringi. Ettevõtluspäevad muudavad mõttemaailma.

Hea et majandusõppe üldse on! Õpilaskirgude tegevus ilma poleks käivitunud. Ettevõtjaks soovijaidki on kindlasti enam. Mindud on kõrgkooli ettevõtlust õppima. Ka ettevõtjad juba sirgunud: näiteks toimib laastukatuselid lööv koolipoiste firma. Mõned kõrgkoolid annavad soodustingimused majandusõppesse.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

Lapsevanemad on rahul, sest nad ei pea sõite kinni maksma, mis paljudes peredes ei ole võimalik. Omakorda jagavad lapsed ka vanematele teadmisi. Ka see meeldib vanematele, et juba varakult tuleb tõdemus: „Minust ei saa ettevõtjat“.

Värskas on juba 1996ndast õpilasfirmad: üle 200 noore on teinud ettevõtte loomise praktikas läbi – see annab hea kogemuse. Hea on ka see, et lisaks põhitõdedele hangitakse iseseisvalt infot ka internetist (õpitakse õppima). Tahetakse end näidata ja motiveerida üritustest osa võtma: see arendab esitlemist, suhtlust, teemale fokuseerimist, sinnani välja et takistab kohati ka õppimist (üritused on ju nädala sees või Euroopa nädalane laadal käimine).

Positiivse tagasisidena vilistlastelt on meeles väljaskäimised ja tõdemus, et hoopis kergem on õppida raamatupidamist. Samuti on meeles töövarju päevad. Suvel olid pulmad – teises Eesti koolis oli kontakt, mis arenes edasi.

Küll oli projekti algus oli raske. Kõikidel inimestel olid eri nõudmised, kuid kontroll läbiti lõpuks edukalt. See oli mõneti edulugu EASiga, kes õppis koos majandusõppe projektiga.

Mõnevõrra probleeme tekitab see, et teised õpetajad küll ka veidi kadedad (ehkki nad ei tea kui palju selle taga paberitööd on).

Mikitamäe ja Meremäel on veel tulemustest vara öelda. Aga majandusõppe mudelist võetakse malli nii kodus kui Setomaa piiri taga. Ahja, Räpina jt. koolid alustavad ka majandusõppega. (Kadedus paneb teised ka tööle, setodel majandusõppeks raha palju).

5) Kuidas on toimunud Setomaa arengukavas kavandatu?

Majandusõpetust on Värskas juba mõnda aega tehtud. Ettevõtluslaagri idee kasvas eraldi projektiks. Küll tahaks „asjale“ tagasi vaadata – et mis sellest kasu olnud? Ka on oluline et toimiv õpe haagiks uue riikliku õppekavaga.

SAP suhtes on probleemiks see, et koolid tegelevad vaid lastega. Seda soodustab ka *Junior Achievement*'i monopol, mis on liigselt koolikeskne.

6) Mida teevad gümnaasiumite lõpetajad?

EHIses peaks info olema olemas.

7) Kas sidemeid endiste gümnaasistide, praeguste üliõpilaste ja kutsekoolide õpilastega on jätkuvad?

Ikka käivad koos. Teiste noortega on nüüd suhtlust palju enam. Täiskasvanute näputöö ring on hakanud toimima analoogselt.

8) Kas Setomaalt pärit üliõpilased ja kutsekoolide õpilased käivad Setomaal praktikal?

Setomaa stipendiaadina osad tulevad tagasi. Värskas Sanatoorium maksab stippi, enim praktikantidest huvitatud (tegelikult vaid üks tulnud).

Värskas vees paljud praktikal, noored loovad elavama keskkonna ja on innovaatilisemad.

Praktikale võetakse ikka oma perest. Praktikante väljastpoolt ei taheta võtta.

9) Kas majandusõppe läbi teinute tagasitulemine, seotus Setomaaga on suurem kui varem?

Ei ole andmeid.

10) Kuivõrd olete korraldanud majandusala täiskasvanute täiendusõpet? Mahud?

Ei ole.

11) Millised on majandusõpetajate ja -õpilaste kokkupuuted Setomaa ettevõtetega?

Suvel soovitakse asendus- ja lisatöötajaid. Laagriteta ei satu õpilased nii lihtsalt ettevõttesse. Keegi pole olnud negatiivne. Üldjuhul ollakse soosivad, eriti näiteks Seto muuseum ja Maanteeamet on teinud head koostööd. Kuid on ka erandeid, nt. eksperdid, kes küsivad raha (500 krooni tund). Mõni ettevõtte maksab praktikatasu mõni mitte.

12) Millised on majandusõpetajate ja -õpilaste kokkupuuted teiste koolidega?

Peamiselt omavahel ja õpilasfirmade kokkutulekute raames.

13) Milline on olnud ettevõtete huvi ja hoiakud koolide majandusõppe ja noortega töö suhtes?

Ettevõtjad on positiivsed, kuid ise abi ei paku. Küsimisoskus oluline, kõik annavad meeleldi tuge. (Osad ettevõtjad olid siiski lihtsalt toetuse küsimise peale pahased, eeldades et neile pakutakse kaupa: tööd või teenust).

14) Mis valdkonna/piirkonna ettevõtetega on teil eriti hea koostöö?

Olulisi erinevusi ei ole

15) Kuivõrd aastateemad Meie vald, linn ja maakond on toimunud? Probleemid?

Need on algklassidele suunatud. Kenasti toimivad. Kasutatakse vanemate töökohti.

16) Mida peaks Setomaa arengu programm tegema, et ettevõtete huvi gümnasiste ja kõrgkoolis-
kutsekoolis õppivad noori praktikale võtta oleks suurem?

Praktikabaaside tunnustamine ja ettevõtetes olevate juhendajate tasustamine.

17) Millised õpilasfirmad/ideed on edasi suuremaks arenenud? Ellujäämine?

Juniori mudel kitsendab, üks noor-üks aasta – ei saa ettevõtet edasi arendada

18) Tootetüübid ja arendus.

Valdavalt tüdrukutel käsitöö, poistel muud käsitöötooted. Väga palju sõltub õpetajast. Nt. Luunjas matemaatilised mängud. Idee sünd kõige raskem. Raha ei saa õpilane tootele alla panna.

19) Kuivõrd need ideed Setomaa ressursi ja kultuuriga seonduvad?

Kultuuriprogrammi mõjul – siis pidi olema seotud. Üldiselt enamus mitte.

20) Mis suunas peaks ettevõtluskoolitust edasi arendama?

Toetuse määr 500 000 ei võimalda käia Euroopa õpilasfirmade laadal – peab lisa hankima. Pidev on kvaliteediprobleem – õpetajate taseme teema. Ettevõtjad võiks mentoritena enam tunde anda, kuid takistuseks on pedagoogilised nõuded.

Teenindajakoolitus suveperioodi asendustöökohtade tarvis võiks olla hea idee. Kohvikud on olnud igal aastal firmadeks.

2.1 Setomaa majandusõppe tulemuslikkuse kokkuvõtteks

“Luu koostöös õppeasutustega väljastpoolt Setomaad (kutse- ja kõrghariduse tasandilt) katselabor/ -baas/praktikabaas tänapäevaste võimalustega. Majandusõppe koolides on järjepidev ja rahvaülikooli kaudu antakse inimestele võimalused ümber- ja täiendõppeks, vastavalt Setomaa ettevõtjate vajadustele, sh õpetatakse ühiskonnaõpetust!”

Majandusõppe Setomaa koolides on kindlasti suurendanud laste majanduslikku konkurentsivõimet ja iseseisvust tööturul ning võimaldanud testida end ettevõtjana. Oluliseks tulemuseks on olnud Setomaa koolide, õpetajate ja laste kontaktide tihenemine, ühise perena väljas ettevõtmistel käimine, üldine positiivne tunne olla (rikas) seto. Lapsed saavad ülevaate Setomaa ettevõtlusest ja siin olevatest töö- ja arendusvõimalustest ning saavad hinnata oma sobivust vastavatele erialadele.

Küsitav on *Junior Achievement*'i standardne metoodika, mis takistab potentsiaaliga õpilasettevõtete kasvu ja on liiga kooli- ja võistluse keskne. **Harjutused ja õpilasfirmade ideed lähtuvad pigem õpetajate taustast kui et Setomaa ainekust**, ehkki siin on ka positiivseid näiteid, või Setomaa ettevõtete vajadustest.

Probleemseks peeti ettevõtjate aga ka õpetajate endi poolt **õpetajate tausta – enamus ei ole ise ettevõtjana tegutsenud** -, mistõttu edastatavad teadmised on pigem teoreetilist laadi ja õpetajad ei tea kuidas ettevõtjad tegelikult mõtlevad. Siit omakorda tuleneb järgmine probleem: õpetajate ja ettevõtjate vahel ei ole kujunenud kuigi tihedaid ja usaldusväärseid kontakte, mistõttu koostööl saak olla enam potentsiaali.

Kuigi õpetajatel on olemas hea teadmine Setomaa ettevõtetest, ei ole neil kuigi terviklikku pilti üldise majandusarengu ja ka Setomaa majanduse vedavatest teguritest, tulevikuvõimalustest ja struktuurimuutusest. Ilmselt on õpetajate täienduskoolitus fokuseeritud mikromajanduse ja õppetehnoloogiale poolele ja tugevdamist vajaks makro-regionaalmajanduslik pool.

Vähe on kontakte kutse- ja kõrgkoolidega, pigem ollakse võrgustunud teiste üldhariduskoolide õpetajatega. Praktiliselt üldse ei ole tegeldud nende koolide praktikantide vahendamisega – see oleks oluline loomaks ettevõtetele juba varasemaid kontakte, ega ka rahvaülikooli raames täiskasvanute õppega. Ilmselt vajaks see pool näiteks Setomaa valdade liidu poolt korraldamist, näiteks majandusõppe projekti normatiivseks osaks asetamisel. Kiugi head ka konkreetset ülevaadet ei ole koolidel tehtud ka vilistlaste edasise karjääri suhtes.

Suhtlus EASiga on olnud hariv ja arendav mõlemale poolele, toetuste administreerimine toimib nüüd kenasti.

2.2 Soovitused Setomaa majandusõppe projektile

- 1) Jätkata Setomaal majandusõppega.
- 2) Selgitada õpetajatele koolituste raames ka Setomaa ettevõtluse perspektiivi ja võimalusi, kaasata neid Setomaa ja selle omavalitsuste strateegiate tegemise protsessi, et nad suudaks paremini enda karjäärisoovitusi õpilastele ja Setomaa ettevõtetele sobivaid teenuseid ja tooteid.
- 3) Tihendada vahetuid kontakte nii kohalike kui väljaspoolsete (Setomaalt pärit) ettevõtjatega:
 - a. kaasata enam ja paremini tegevettevõtjaid mentorite ja ka (osa-aja) õpetajana,
 - b. õpetada lapsi vastastikku kasulikke ettepanekuid („kaupa tegema“) toetuskirjade koostamise (abi mangumise) asemel,
 - c. genereerida ja pakkuda enam ettevõtlusideid,
 - d. rakendada SAP või mõne muu projekti all Setomaal kasvavate ettevõtlusvaldkondade juhendajate tasustamise ja praktikatoetuste skeem.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

- 4) Teha põhjalikum majandusõppe läbinute karjäärianalüüs (võrrelda varasemaga) ja valimküsitlus, saamaks ettepanekuid majandusõppe arendamiseks.
- 5) Rakendada majandusõppe ja -õpetajate potentsiaali praktikantide-praktikakohtade vahendamisel ja majandus-ettevõtlusalase rahvakooli tarvis.
- 6) Korraldada suviste teenindussektori asendustöötajate teeninduskoolitust parandamiseks ettevalmistust.

3 SETOMAA ETTEVÕTLUSE ARENGU ANALÜÜS ÄRIREGISTRI RAAMATU-PIDAMISARUANNETE ALUSEL

3.1 Metoodika

Setomaa ettevõtete analüüsiks kasutasime äriregistri algandmeid aastatest 2000-2008, mida töötlesime järgmiste näitajate lõikes:

- 1) tegutsevate ettevõtete arv (tegutsevad ettevõtted on defineeritud kui need, millel oli täidetud vähemalt üks tingimus kolmest: 1) positiivne töötajate arv, 2) positiivne käive, 3) positiivsed tööjõukulud)
- 2) töötajate arv
- 3) käive
- 4) põhivarad
- 5) puhaskasum

Kasutatud andmetes on sees kõik äriühingud, aga sealt puuduvad füüsilisest isikust ettevõtjad, mittetulundusühingud, sihtasutused, talud. Tuleb märkida, et andmed on antud juriidiliste isikute kohta ja pole jaotatud majandustegevuse füüsiliste asukohtade (nt üksikute tootmisüksuste, poodide vms) kaupa, niisiis need ei sisalda mujal registreeritud äriühinguid, mis tegutsevad ka Setomaal. Setomaa ettevõtete grupis vaadeldi äriühinguid, mis olid registreeritud Setomaa omavalitsuste territooriumil või oli Äriregistris antud nende aadress Setomaal.

Tabel 1. Setomaa valdade tegutsevate ettevõtete arv.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Meremäe	9	9	12	8	10	9	9	20	16
Misso	9	8	10	10	9	12	17	24	23
Mikitamäe	6	6	9	9	11	11	11	19	17
Värska	25	22	25	28	26	30	33	42	38
Kokku	49	45	56	55	56	62	70	105	94

Lisaks Setomaa valdadele võeti võrdluseks väljavõtte Põlva- ja Võrumaa ääremaal paiknevate ettevõtete kohta (jäeti välja Põlva ja Võru linnad ning Põlva, Võru ja Räpina vallad).

Haruline analüüs koostati kahes lõikes. Sektorite kaupa:

1. Põllumajandus, jahindus ja metsamajandus Kalapüük
2. Mäetööstus, Töötlev tööstus ja Elektrienergia-, gaasi- ja veevarustus
3. Hulgi- ja jaekaubandus; mootorsõidukite ja kodumasinade remont
4. Ehitus
5. Hotellid ja restoranid
6. Veondus, laondus ja side
7. Finantsvahendus Kinnisvara, rentimine ja äritegevus
8. Avalik haldus ja riigikaitse; kohustuslik sotsiaalkindlus, Haridus Tervishoid ja sotsiaalhooldus
9. Kunst, meelelahutus ja vaba aeg
10. Muu ühiskonna-, sotsiaal- ja isikuteenindus

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

Samuti tehti analüüs nelja väärtusahela (klastri) ettevõtete lõikes, kuna ettevõtete vähesuse tõttu tekkisid aeg-riidades väga suured hüpped:

- 1) Toidu tootmine ja töötlemine
- 2) Mets ja puit
- 3) Tööstus
- 4) Teenindus ja turism.

Andmetöötluse koostas Jaan Masso kasutades Tartu Ülikooli majandusteaduskonnale tellitud äriregistri andmebaasi. Analüüsi teostas Garri Raagmaa.

Kuna analüüs põhineb ainult äriregistri andmetel, siis ei ole joonistes ja tabelites allikale eraldi viidatud. Analüüsi lugemisel tuleb arvestada veel järgmiste asjaoludega:

- Setomaa arengu programmist ettevõtetele otseseid toetusi ei anta. Võimalus programmi kaudset mõju ettevõtetele hinnata oli seda võrrelda samade maakondade analoogsetes oludes paiknevate ääremaaliste piirkondadega. Selleks kasutasime äriregistri andmeid, kus eraldati Setomaa ettevõtete näitajaid võrreldi Põlva- ja Võrumaa koondnäitajatega, kust olid maha arvatud linnad ja linnalähised vallad.
- Maksu- ja Tolliametil on 2002. aastast alates kasutusel uus andmesüsteemi formaat, mistõttu ei olnud neil võimalik 2000-2001 andmete töötlust teha. See ei ole ka oluline kaotus kuna 2000-2001 ei toimunud suuri muutusi. Olulisem oli aga 2010 üheksa kuu andmete lisamine, mis võimaldas hinnata praeguse kriisi kulgemist. Ühtlasi oli Maksu- ja Tolliameti andmete puhul takistuseks isikuandmete kasutamise piirangud, mistõttu väljastati vaid koond.
- Lootus oli kasutada ka äriregistri raamatupidamisaruannete 2009. aasta andmed, kuna 2010. esitati need elektrooniliselt, mis pidi kiirendama andmete töötlemist. Paraku tekitas süsteemi muutus ilmselt probleeme andmete kvaliteediga. Näiteks töötajate arvud olid real suurematel ettevõtetel andmata, ilmsed vead ilmnisid ka teistes andmeridades, mistõttu need ei olnud võrreldavad 2000-2008 aeg-riidadega. Antud projekti mahus ei ole võimalik algandmete lausaline korrigeerimine.
- Klastrid:
Toit: põllumajandus, jahindus, kalandus, saaduste töötlemine
Mets: metsandus, puidutöötlemine
Tööstus: Muu tööstus ja transport.
Teenused: ülejäänud harud
- Pakkumises tehti andmete lõige Eesti maapiirkondade keskmise harude jaotuse ja Setomaal erilist huvi pakkuvate harude (kultuur) lõikes. Analüüsida sai mõistagi vaid ettevõtteid, mis olemas. Kuna kultuuriettevõtjad tegutsevad aga veel valdavalt FIEdena, siis oli kultuurisektorit võimalik analüüsida vaid maksuameti andmete lõikes ja ka grüpiintervjuuga. Eraldi analüüsiti kohapeal olulisemaid põllumajandus- ja metsamajandusettevõtteid ning nende klastreid.

Setomaa ettevõtluse üldiseloostus ja võrdlus Põlva-Võrumaa ääremaaga

Setomaal esitas 2008. aasta raamatupidamisaruande 94 ettevõtet (neist tegutsevaid 87), mis on 11 võrra vähem kui aasta varem, mil oli ka kõige suurem ettevõtte arv (105) lähiajalooos (Joonis 1, Tabel 1). Alates **2000ndast ettevõtete arv 2007ndaks kahekordistus** ja on hiljem majandussurutise (masu) oludes kahanenud. Ettevõtete koguarv on Põlva-Võrumaa ääremaaliste valdadega võrreldes kasvanud üsna sarnaselt (Joonis 2). Laias laastus on Värskas poole enam ettevõtteid kui teistes Setomaa valdades ja sealne trend on olnud ka veidi kiiremini kasvav kui teistel.

Küll on 2006-2008 **Setomaa ettevõtted olnud naabritest edukamad töökohtade loomisel**. Tööhõive on ka kriisile paremini vastu pidanud (Joonis 3): eeldatavalt kriisi mõjul on 2008ndal on naabrite juures on toimunud oluline hõivelangus. Setomaal on töökohtade arv kasvanud siiski vaid Värskas kui kõige suuremas asulas (Joonis 4).

Setomaa ettevõtete peamised majandusnäitajad on võrreldes Põlva-Võrumaa ääremaaliste valdadega **märkimisväärselt paremad**, eriti puudutab see põhivarade kasvu ja kasumlikkust (Joonis 5). Kasumlikkus pööras varasema langeva trendi asemel 2004ndast alates positiivseks ja ei ole olnud eriti mõjutatud ka masust, mis viis alla Põlva-Võrumaa kasumlikkuse.

2000-8 käibetrend on Setomaal positiivne, Põlva-Võrumaal aga kergelt negatiivne (Joonis 6). Setomaa **positiivse käibemuutuse** (Joonis 7) **taga on ilmselt ennekõike Värskala liiderettevõtted** Värskala sanatoorium (koos tütarettevõtte Värskala veekeskusega) ja Värskala Vesi, mille koondmüügitulu moodustab üle poole kogu Setomaa käibest. Küll on aga kiireima suhtelise käibekasvu teinud läbi Meremäe vald (Joonis 8), seda arvatavat tulenevalt Koidula piirijaama ehitusega: aktiivse kaevandus- ja ehitustegevusega seoses.

Setomaa ja Põlva-Võrumaa ääremaaliste valdade ettevõtete põhivarade väärtuse võrdluses on esimene taas positiivsema trendiga, ehkki ilmselt masust tulenevalt on viimased aastad ettevõtete põhivara väärtust mõlemal pool oluliselt kahandanud (Joonis 9). Väiksusest tingituna on Setomaa graafik ka oluliselt fluktuatiivsem, seda tänu puidu ja kinnisvarafirmade heitlikule tegevusele, aga ka suurtele investeringutele Värskala Sanatooriumis, Veekeskuses ja Värskala Vees, mis on eriti kiires tempos kasvatanud Värskala valla ettevõtete koondnäitajat (Joonis 10). Suhteline kasv on Setomaa valdades olnud siiski üsna ühetempoline (Joonis 11).

Kasumlikkus on Setomaa ettevõtetel selgelt positiivsema trendiga kui Põlva-Võrumaal, milline on masuga seoses tugevalt positsiooni kaotanud (Joonis 12), samas kui Setomaa ettevõtted suutsid ka 2008 jääda kasumisse. Setomaa ettevõtete tulemit vähendasid 2002. aastal teenindus- ja tööstusettevõtted ning 2003-4. aastal ennekõike puiduettevõtted. Edasise kasumlikkuse kasvu on taganud ennekõike teenindus- ja tööstusettevõtted, ennekõike juba eelnimetatud Värskala suureettevõtted (Joonis 13).

3.2 Setomaa ettevõtluse harustruktuuri muutus

Setomaa **ettevõtlusehõivestruktuuris** on oluliselt enam teenindustöökohti ja märksa väiksem hõive Lõuna-Eesti traditsioonilistes toidu-puiduklastrites (Joonis 14). Ettevõtete arvus on toimunud nii Setomaal kui ka Põlva-Võrumaal 2000-8 märkimisväärsed struktuurinähked: teenindus- ja tööstusettevõtete arv on pea kahekordistunud, puidufirmade arv on kasvanud mõnevõrra, esmasektor on püsinud stabiilne ning Setomaal kogunisti kasvanud (Joonis 15). Setomaal on ettevõtete arvu trendid positiivsed eriti teeninduses (Joonis 16).

Kagu-Eesti maakondades tervikuna kasvas 2000ndatel tööstushõive, mis tulenes linnades nappinud tööstustööjõust ja investeringute suundumisest ääremaale. **Setomaal on tööstushõive aga veidi kahanenud** (Joonis 17), põhjuseks ilmselt olemaolevate ettevõtete automatiseerimine (kuna ettevõtete käive on kasvanud). Kapitali intensiivsus kasvas Setomaa tööstuses 2008-9 363%, mis teeninduses, tööstuse ja toidusektoris oli oluliselt paremal tasemel kui Põlva-Võru ääremaavaldades (Tabel 2), ja käive 494 protsenti.

Tabel 2. Setomaa ja Põlva-Võru ääremaavaldade väärtusahelate kapitaliintensiivsus (põhivara töötaja kohta tuhandetes kroonides) 2000-8.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Põlva-Võru, toit	82	100	122	160	224	331	515	517	734
Põlva-Võru, mets	155	144	197	236	278	290	301	329	393
Põlva-Võru, tööstus	127	119	150	181	179	207	290	378	384
Põlva-Võru, teenindus	100	118	127	125	147	190	302	339	441
Seto, toit			521	456	669	5777	1501	1746	1132
Seto, mets	57	85	114	92	91	103	114	166	276
Seto, tööstus	114	96	152	114	127	261	303	453	527
Seto, teenindus	167	206	573	315	356	361	474	816	930

Oluliselt on hõivelt taanduvaks olnud puidu-metsaklaster. Viimane kujunes Eestis eriti tiheda konkurentsiga rahvusvahelistuvaks valdkonnaks Põhjamaade suurfirmade dominandiga, millised haarasid hästi mehhaniseeritud ja kasumlikes valdkondades (nt. saetööstus) lõviosa turust, mistõttu Setomaa väikesed ja madala lisandväärtusega ettevõtted ei ole suutnud oma positsioone hoida ka on sunnitud leidma spetsiifilisi nišše. **Kasvava hõivega on aga teenindus- ja ka Setomaal laienev toidusektor.**

Eelmainitud hõive ja kasumilikkuse säilimise üheks põhjuseks 2008 on ilmselt Setomaa ettevõtete oluliselt kõrgem müügi- ja rentnaablus kolmes klastris (Joonis 18), mis on tööstuses koguni 30% juures. See tähendab, et suudetakse müüa suhteliselt parema hinnaga. Rentnaabluse dünaamika on enne kriisi olnud küllalt suuri nihkeid, kuna üksikud suured investeeringud või ka müügitehingud võivad väikese koondmahu juures graafikuid oluliselt nihutada (Joonis 19). Küll ei ole aga Setomaal muu Kagu-Eestiga võrreldav tööjõu tootlikkus, mis viitab esiteks teeninduses turismi-tervise sektori suuremale osakaalule (jaekaubanduse kui suure müügikäibega allharu osakaal on väiksem), aga ka puidusektori ilmselt suuremale tööjõumahukusele. Vaid Setomaa tööstuse tootlikkus on kasvanud üle 6 korra⁴ (Joonis 20). Omakapitali tootlus on olnud perioodil 2006-2008 üldiselt vahemikus 10-30% (samas kui varasemal perioodil esines ka negatiivset omakapitali tootlust), see on vastavates Setomaa ning Põlva-Võrumaa harudes üsna sarnane; kõige kõrgem on omakapitali rentnaablus olnud tööstuses (Tabel 3).

Tabel 3. Setomaa ja Põlva-Võru ääremaavaldade väärtusahelate omakapitali rentnaablus (kasumi suhe omakapitali) 2000-8.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Põlva-Võru, toit	20%	17%	6%	5%	23%	15%	15%	17%	8%
Põlva-Võru, mets	41%	21%	27%	24%	15%	15%	21%	24%	3%
Põlva-Võru, tööstus	16%	33%	33%	21%	9%	23%	31%	25%	16%
Põlva-Võru, teenindus	0%	23%	12%	22%	4%	16%	14%	21%	17%
Seto, toit	61%	10%	9%	30%	32%	41%	18%	17%	12%
Seto, mets	35%	33%	31%	-47%	-67%	32%	13%	3%	22%
Seto, tööstus	-3%	-3%	0%	-16%	10%	17%	32%	25%	30%
Seto, teenindus	29%	33%	-2%	13%	6%	15%	16%	23%	14%

⁴Inflatsiooniga ei ole arvutustes arvestanud.

Ka käibekasv on olnud Setomaa tööstusettevõtetes suurim, viies Setomaa 2006ndast alates suurima müügituluga valdkonnaks (Joonis 21). Olulise kasvu on läbi teinud ka toidusektor ja jätkuvalt tugev teenindus. Vaid puidusektori müüginäitajad on negatiivse trendiga. **Investeeringud põhivarasse** on konkurentsitud suurimad teenindusklastril, kasvades 2000-8 ligi 7 korda (Joonis 22). **Kasum on suurenenud teeninduses ja tööstuses**, suundus aga alates 2006ndast allapoole toiduklastris (Joonis 23).

Üksikutest harudest on samas aga **toidusektor** läbi teinud muljetavaldava kasvu. Seda paljuski tulenevalt Euroopa põllumajandustoetuste rakendamisest 2000date keskel, mille toel hakkasid tempokalt suurenema põhivarad (Joonis 24). Põllumajanduse näitajad on ilmselt kasvanud paljuski tänu PRIA toetustele, mis eeldavad tulude deklareerimist. Siin tuleb küll arvestada, et arvuliselt suurem osa põllumajandusettevõtjaid on FIEd, keda äriregistris ei ole, kuid kaubatoodangu annavad suuremad ettevõtted. Sektor on tõenäoliselt teinud kasvu läbi talude ettevõteteks vormistamise, millega ettevõtete arv on kolmekordistunud ja hõive kahekordistunud, kuid kasuminäitajad vähenenud.

Hankiv ja tööstussektor on 2000ndatel mitmekordistanud põhivarad ja käibe (Joonis 25). Sektor on jätkuvalt kõige arvukam tööandja, kuid on kaotanud hõivest kolmandiku. Samas on tööstus alates 2005ndast olnud kasvavalt kasumlik. Firmade arv on küll kasvanud, kuid samas tuleb ka arvestada, et AS Värskas Vesi kasum moodustab Setomaa tööstuse näitajatest üle poole ja põhivarad koguni üle kolmveerandi.

Hulgi- ja jaekaubandus kaotas Setomaal 2000date keskel oluliselt pinda (Joonis 26), ilmselt paljuski nn. euronormide tulekuga, millega väikesed poed pidid ukсед sulgema. Ettevõtete arv vähenes 2000. aasta 13lt kuuete 2003ndal ja töötajate arv 53lt alla 30 ning kogu sektor langes 2002-2005 kahjumisse. Hiljem on firmade arv ja kasumlikkus kasvanud, kuid hõive mitte (võimalik, et põhjuseks on ka palga asemel dividendide võtmine või ka osa tegevuse viimine MTÜde alla). Siin tuleb ilmselt arvestada ka 2000ndatel toimunud jaekaubanduse intensiivse ketistumise ja konkurentsi tihenemisega, mis seadis väikepoed täiendavalt probleemsesse olukorda.

Seto 3-4 **ehitusettevõtet** on väikesed ja nende näitajad on masu oluliselt halvenenud nagu mujalgi (Joonis 27).

Turismisektori (hotellid-restoranid) ettevõtete investeeringud hakkasid jõudsalt kasvama 2004ndast alates (Joonis 28) seoses uute ettevõtete sisenemisega. Käive hakkas kasvama 2006ndal, et 2008 taas kahaneda. Kasum saavutas tipu buumi viimasel aastal 2007, et siis taas kiiresti kahaneda. Samas on hõive püsinud. Ka siin tuleb arvestada, et turismitalud-kodumajutused toimetavad ilmselt FIEdena, nii et sektori hõive on sellevõrra suurem.

Veondus- ja laomajandusettevõtteid on Setomaal kõigest kolm ja neil on vaid üks töötaja. Piiriäärse asendi juures on transpordisektori tagasihoidlik seis äriregistris mõneti üllatuslik. Ilmselt on sektoris arvukalt FIEdena tegutsevaid vedajaid. Osad piirikaubanduse ja vedudega tegelevad ettevõtted on eeldatavalt registreeritud ka äriteenuste all (siin on mõeldud siis äriteenuseid kitsamalt). Koidula EL piirijaama käivitamine peaks sellele sektorile andma arvestatavaid võimalusi.

Äriteenuste ja kinnisvaraettevõtete põhivarad saavutasid 2008. enam kui 90 miljonilise mahu, kiiresti kasvas ka käive (Joonis 28), ettevõtete arv (2→11) ja töötajaskond (1→36). See on seletatav uute ettevõtete sisenemisega alates 2006ndast. Sektori suure töötajate arvu kasvu põhjustas statistiliselt Värskas veekeskus, mis 2003ndast oli registreeritud kinnisvaraarendusfirmana ning hiljem EMTAK 2008 järgi „Lõbustus- ja vaba aja tegevuste” all “Muud mujal liigitamata lõbustus- ja vaba aja tegevused”.

Valdkond mida äriregistris tituleeritakse “avalik haldus ja riigikaitse; kohustuslik sotsiaalkindlustus; haridus; tervishoid ja sotsiaalhooldus” oli 2008 3 ettevõtet, kuid see tähendab Setomaal ennekõike **Värskas sanatooriumi**, kus 2008 töötasid kõik 82 selle sektori hõivatut (tegelikult peaks siia lisama

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

ka Veekeskuse töötajad). Sektor, või siis õigemini sanatoorium, on teinud läbi stabiilse kasvu ning kasvatanud ka kolmandiku võrra hõivet.

Kultuurimajanduse ettevõtteid, millel ei ole ühtegi palgalist, oli Setomaa 2008. vaid 2, kogukäibega veidi üle paarisaja tuhande krooni ning sajatuhandese kasumiga. See intervjuudest selgunu põhjal nobedasti kasvav sektor toimetab FIE või MTÜ vormis.

3.3 Kokkuvõte ja järeldused

Setomaa ettevõtluse areng on olnud võrreldes teiste Põlva-Võrumaa ääremaaliste piirkondadega märkimisväärselt positiivsem ja kriisi mõju arvestades jätkusuutlikum. Peamisteks põhjuseks on **Setomaa „arenenum“ hõivestruktuur** (teenuste suurem osakaal) ja **kahe tugeva ettevõtte Värskas Sanatooriumi ja Värskas Vee olemasolu**, mis kasutavad kohalikku unikaalset ressursi – looduslikku mineraalvett ja muda –, ning nende tulemuslik juhtimine. Intervjuudest ilmnes, et mõlemad suured ettevõtted (mis on Eesti skaalas keskmised) on ühtlasi integreeritud Setomaa kultuuri ja teenindusmajandusega, mis ühelt poolt loob head eeldused nende kasvuimpulsside ülekandumiseks laiemalt, kuid muudab teisalt jälle ülejäänud Seto ettevõtted nendest sõltuvaks, aga ka seotud kohalikku valitsemisse, mis ühelt poolt tagab parema juhtimiskvaliteedi, kuid teisalt võib kaasa tuua otsuste tegemise lähtuvalt vastavate ettevõtete huvidest (mõlemad on saanud arvestatavaid avaliku sektori toetusi).

Eeltoodust **ei ole võimalik üheselt hinnata Setomaa arengu programmi vahetut mõju ettevõtlusele** – Setomaa suurettevõtete näitajate osakaal, kes SAPi vahendusel märkimisväärset kasu ei ole saanud, on sedavõrd palju suurem.

Väärtusahelate-sektorite perspektiiv

Ilmselt **perspektiivne** on pärast 1990ndate rasket üleminekuperioodi **toidusektori**: põllumajanduse ja väiketöötlemise arendamine, millel oleks turismi-terviseklastriga seotult võimalik piirkonnas loodavat lisandväärtust kasvatada. Toidutootjad vajaksid paremat koostöö korraldamist ja turundust ning võimalik et ka investeringuid toetavatesse tootmistesse. Näiteks ei ole Setomaal tapamaja, mistõttu loomad veetakse Valka.

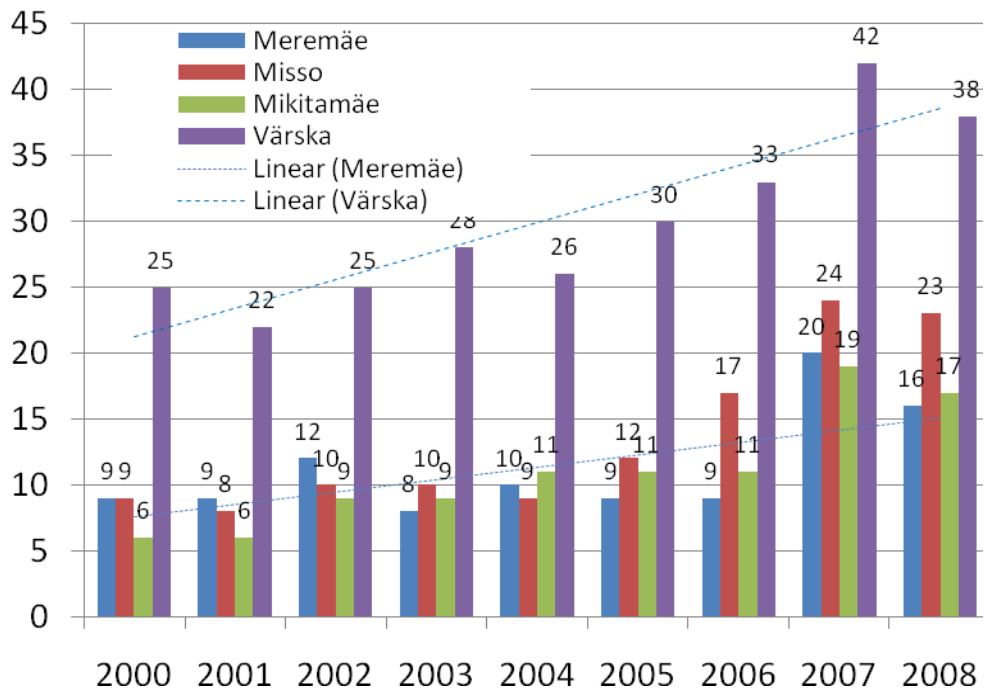
Metsa-puidusektor ilmselt on aga nii tulenevalt kohalike ettevõtete väiksusest kui ka kohaliku ressursi nappusest olnud alates 2000ndate keskelt „kännu taga kinni“, nii et küsimus on ennekõike nišside leidmises. **Muu tööstuse** puhul napib Setomaal oskustööjõu ressursi. Siin oleks konkurentsivõime parandamiseks võimalus Setomaa valdade liidu poolt tööjõuressursi arvestuse pidamine, arendamine ja koolituste korraldamine koostöös ettevõtete ja koolidega. Üheks metsatööstusektori lihttööhõive laiendamise võimaluseks on energiatoodangu: halupuude, pelletite jms. tootmine ning vastava kohaliku kütte rakendamine gaasi asemel. Ehitajatele annaks omakorda tööd hoonete energiasäästlikumaks muutmine.

Teenindussektor on hõivelt kasvanud valdavalt tänu Värskas sanatooriumile, Värskas on koondunud valvav osa hõivest. Uusi võimalusi teenindusettevõtjaile peaks looma Koidula piiri jaama käivitumine ja ka turismisektori eeldatav taastumine lähiaastatel, mille võimaluste rakendamine kohalike ettevõtjate huvides on Setomaa arengus unikaalne võimalus. Samas on Setomaa elu- ja turismipiirkonna kvaliteedi huvides oluline elukondlike teenuste säilimine kohtadel. Puhtalt turuprintsiibist lähtudes ei ole ka olemasolevate väikepoodide kestmine kuigi realistlik. Üheks lahenduseks võiks olla avaliku ja erasektori koostöös laiendatavad multifunktsionaalsed kohalikud (ühe-kahe) klienditeenindajaga teeninduskeskused, mis võiks paikneda nii turismitaludes kui ka kohati alarakendatud kasutusega külamajades.

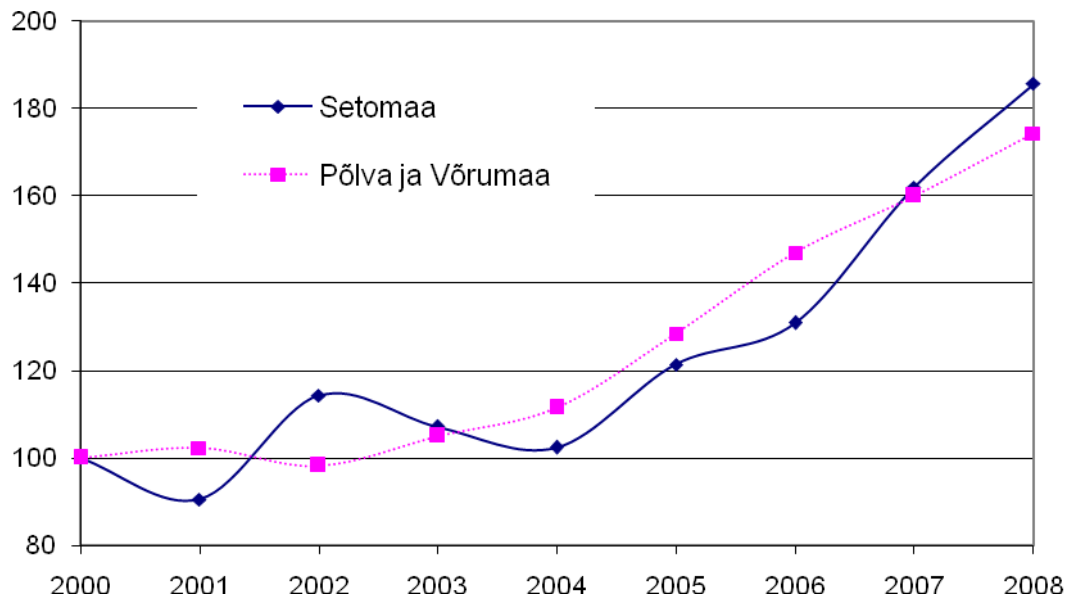
Kultuuri- ja käsitööettevõtluse „põranda alt“ väljatulekut soodustaksid põllumajandusega võrreldavad toetused, mis ilmselt ei ole kuigi reaalne. Et Seto kultuur on kujunenud Eestis küllalt

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

tuntud kaubamärgiks, siis tasuks otsida enam kokkupuutepunkte teiste tootmis-teenindusettevõtetega, et Setomaa tooteid ja teenuseid rikastada.

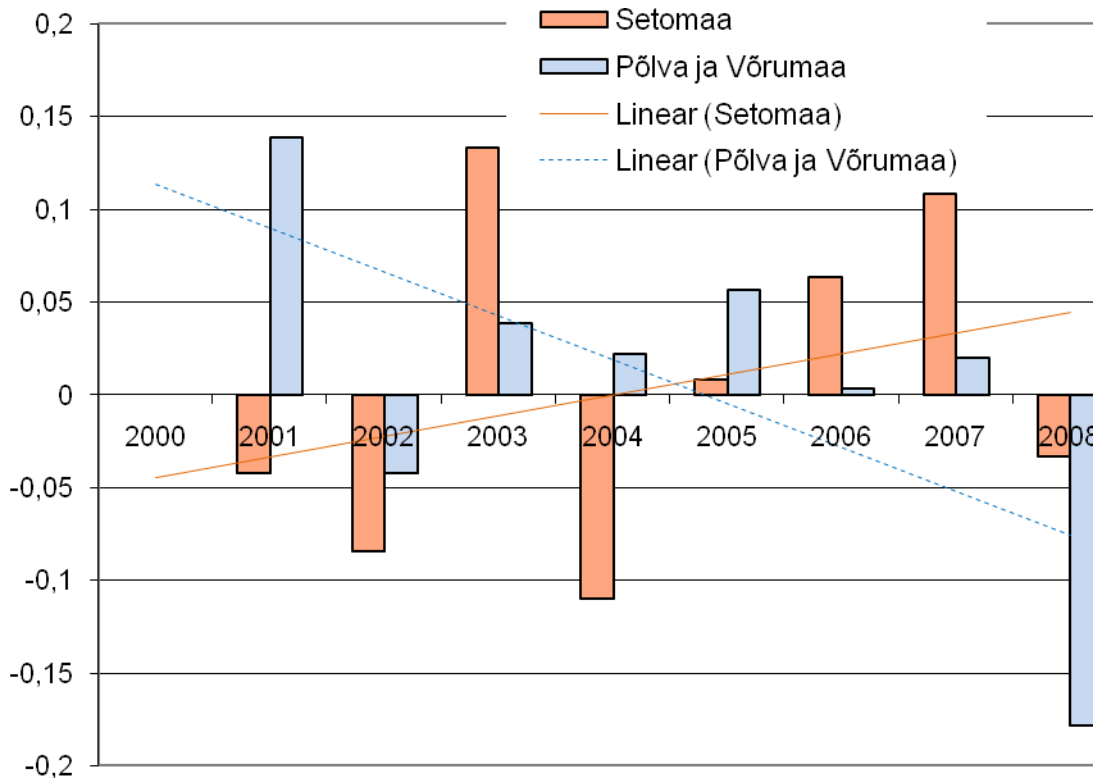

Joonis16. Setomaa valdade ettevõtetearv, Värskä ja Meremäe lineaarne trend.

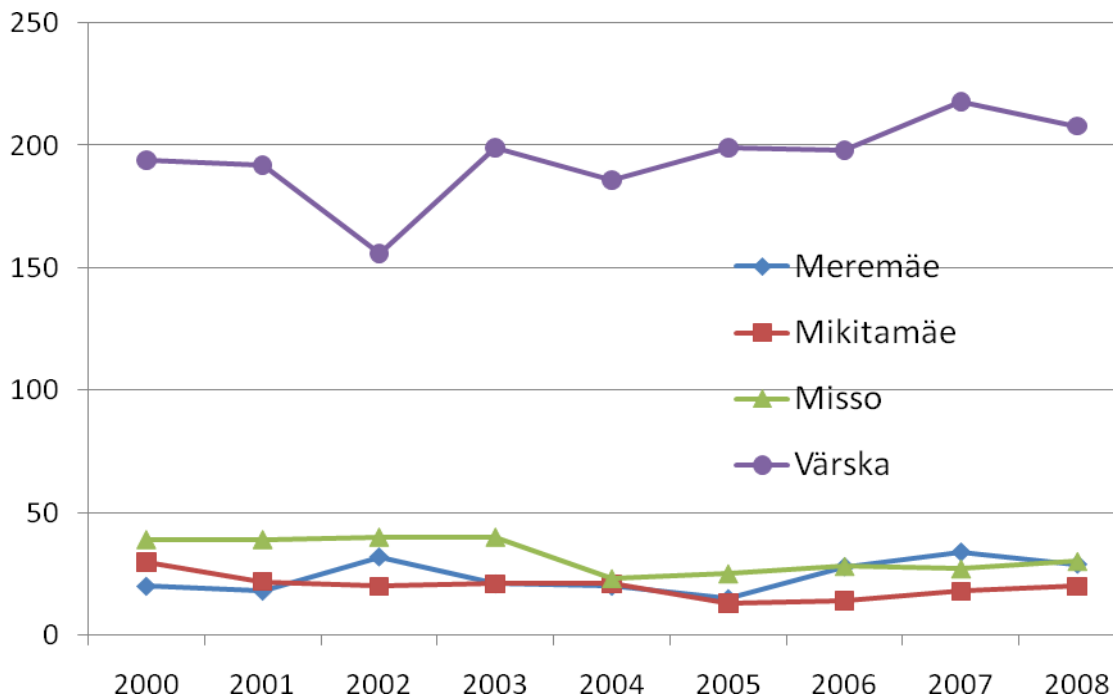

Joonis 2. Tegutsevate ettevõtetete arv muutus 2000-2008 (2000=100%)

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

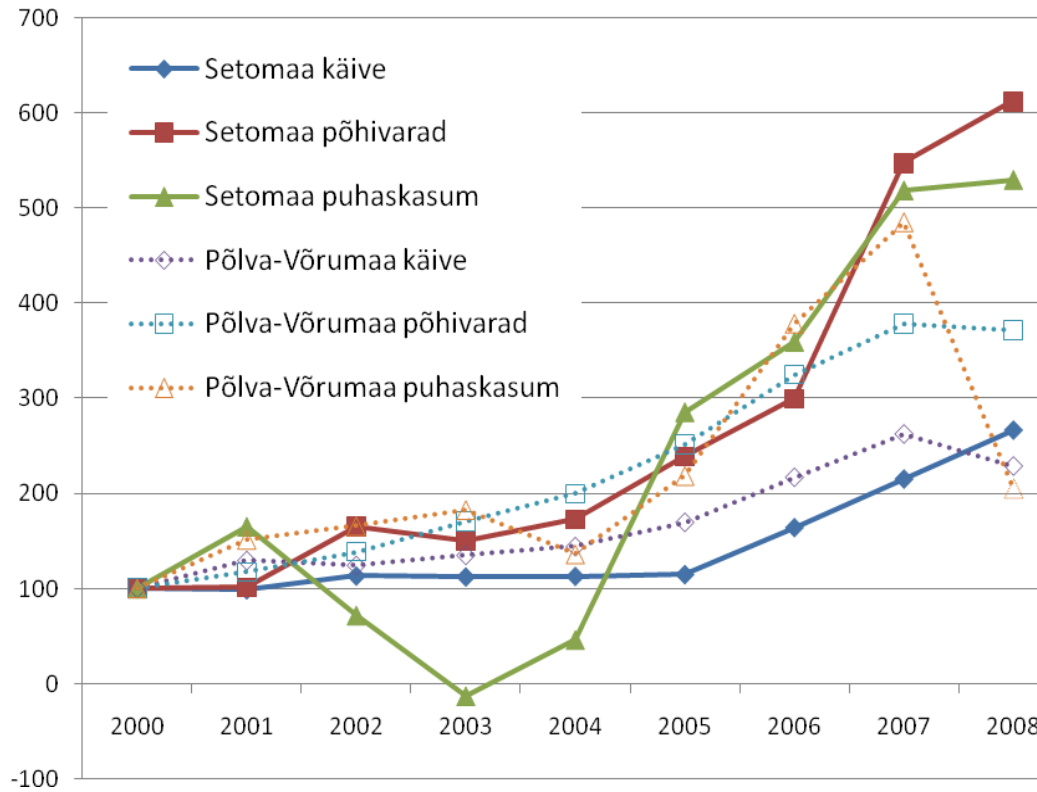

Joonis 17. Töötajate arvu aastane muutus Seto ja Põlva-Võru ääremaal protsentides ja lineaarsed trendid.

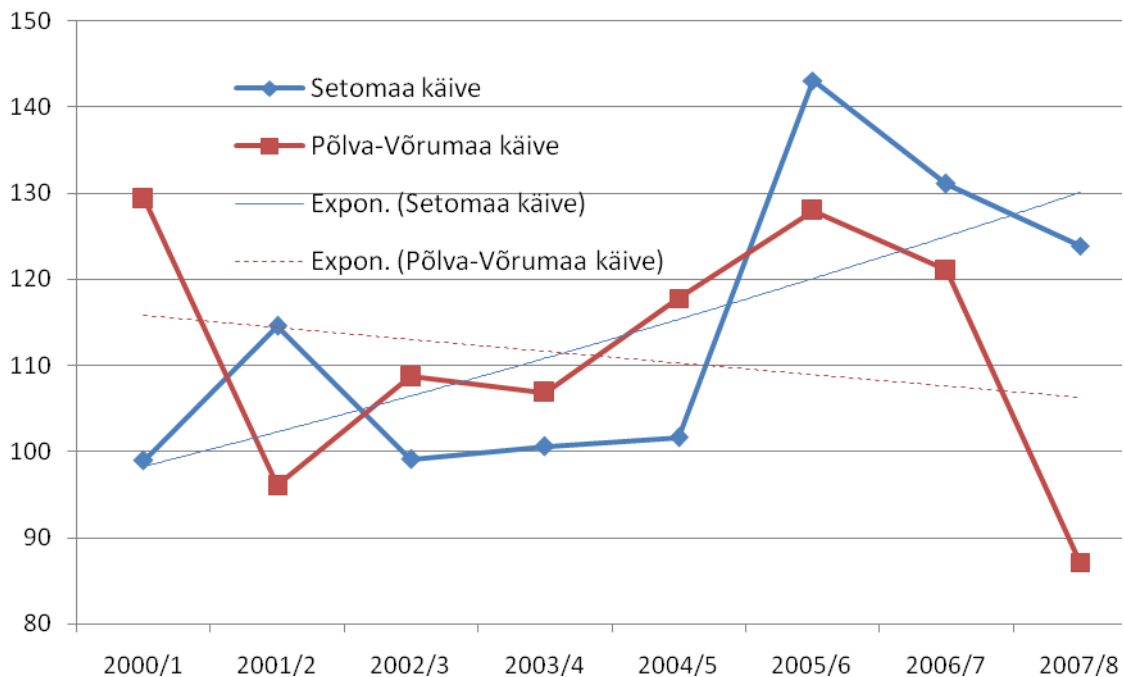

Joonis 4. Töötajate arv Setomaa valdade ettevõtetes.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

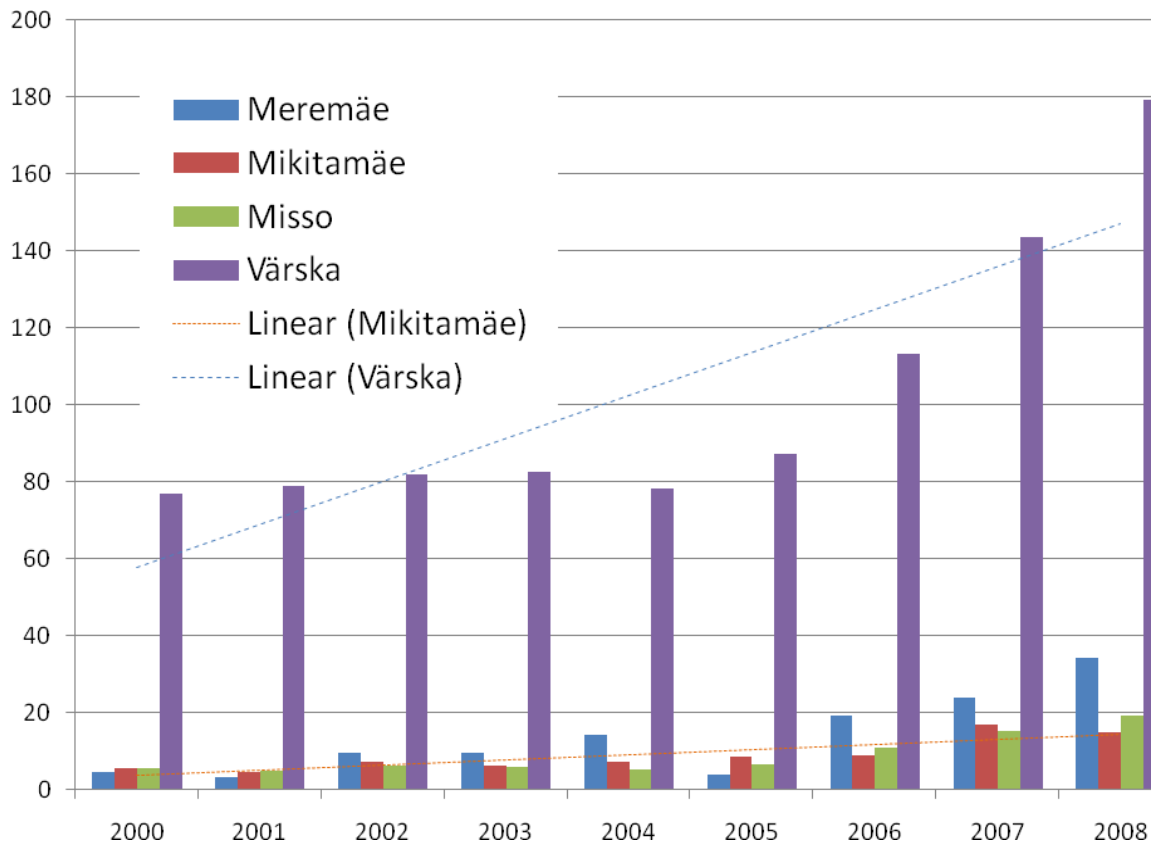

Joonis 5. Setomaa ja Põlva-Võrumaa ettevõtete käibe, põhivarade ja puhaskasumi muutus (2000 = 100%)

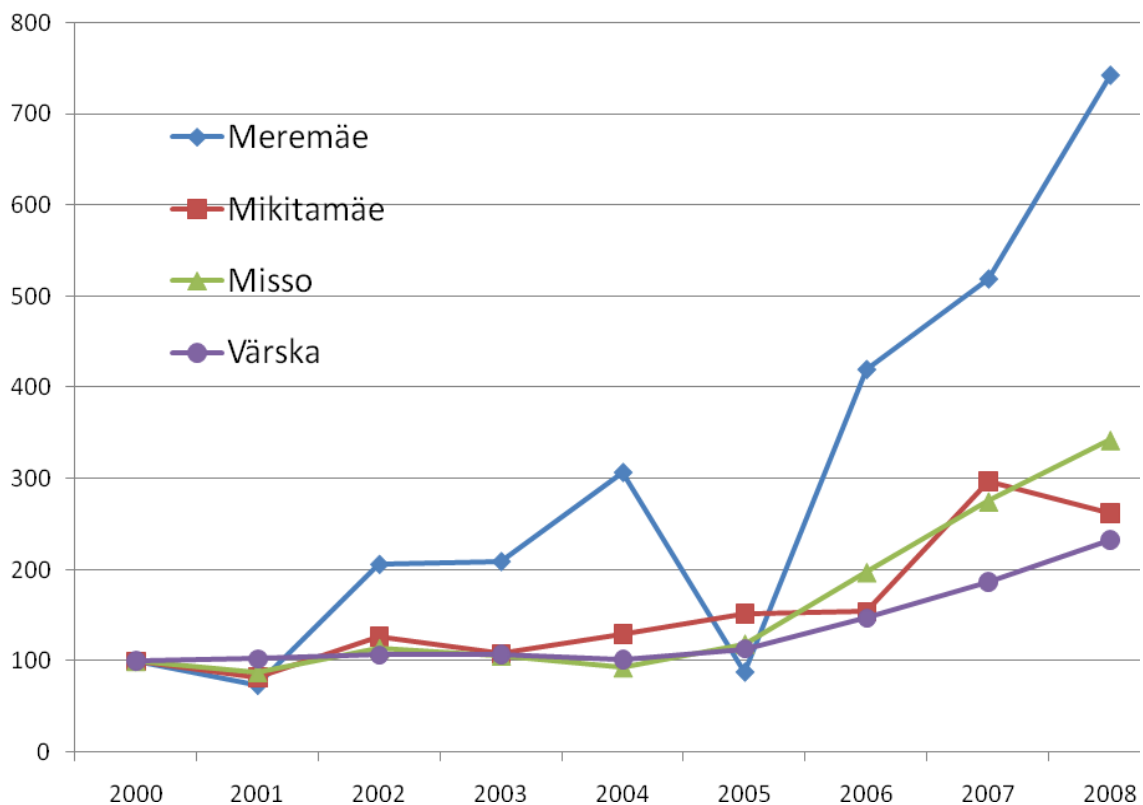

Joonis 6. Setomaa ja Põlva-Võrumaa äärevaldade ettevõtete käibemuutus (% aastas).

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

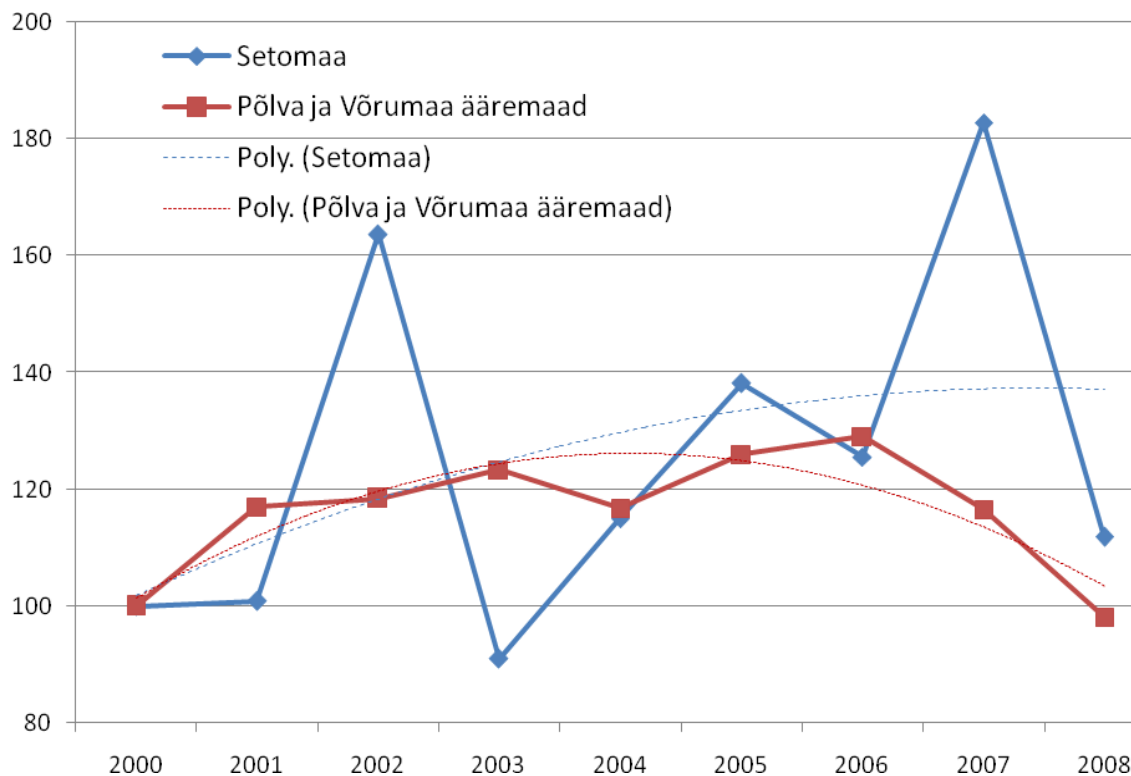

Joonis 7. Setomaa valdade ettevõtete käive miljonites kroonides, Värskä ja Mikitamäe lineaartrendid.

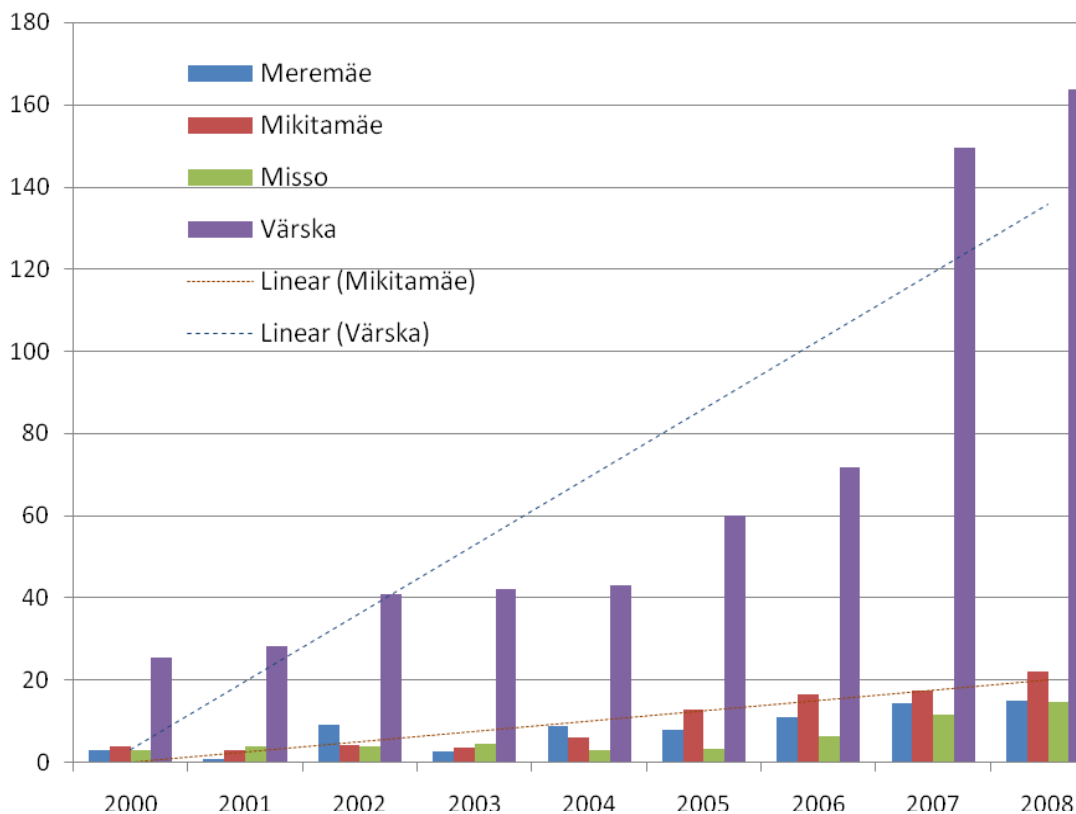

Joonis 8. Setomaa valdade käibemuutus (2000 = 100%).

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

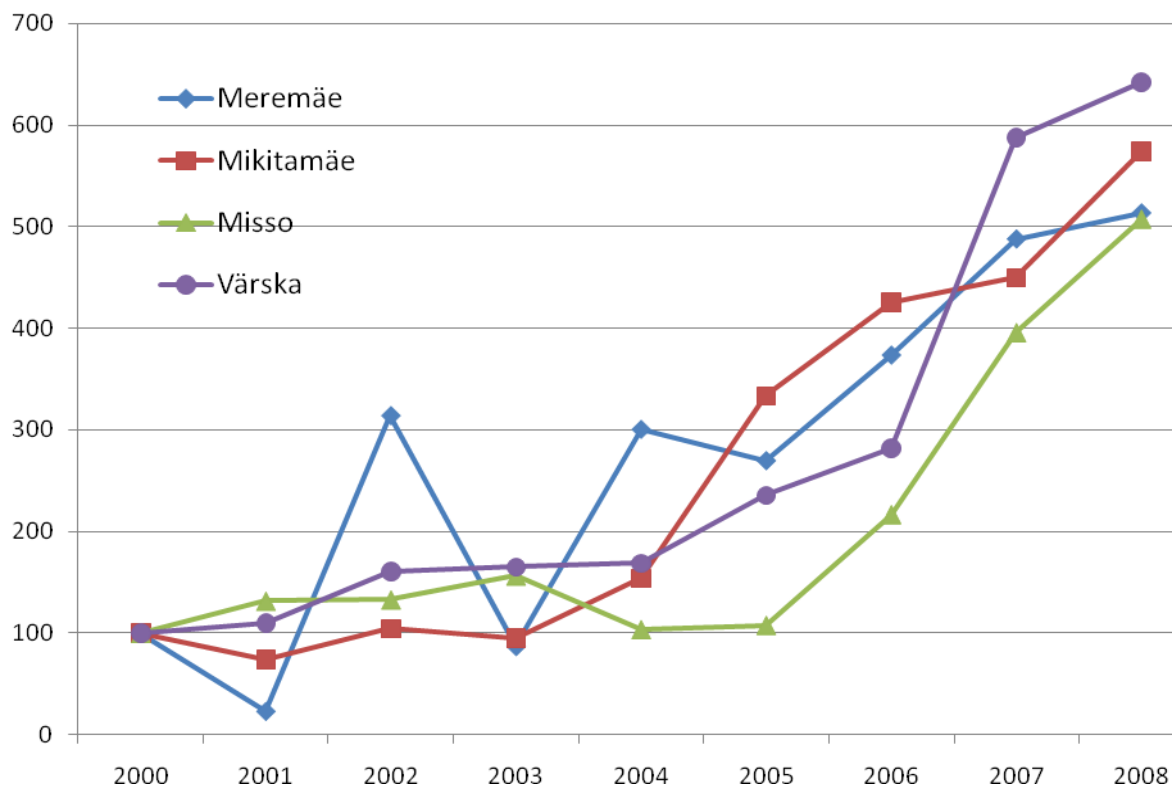

Joonis 9. Setomaa ja Põlva-Võrumaa äärevaldade ettevõtete põhivarade muutus (2000 = 100%) ja polünoomilised trendid.

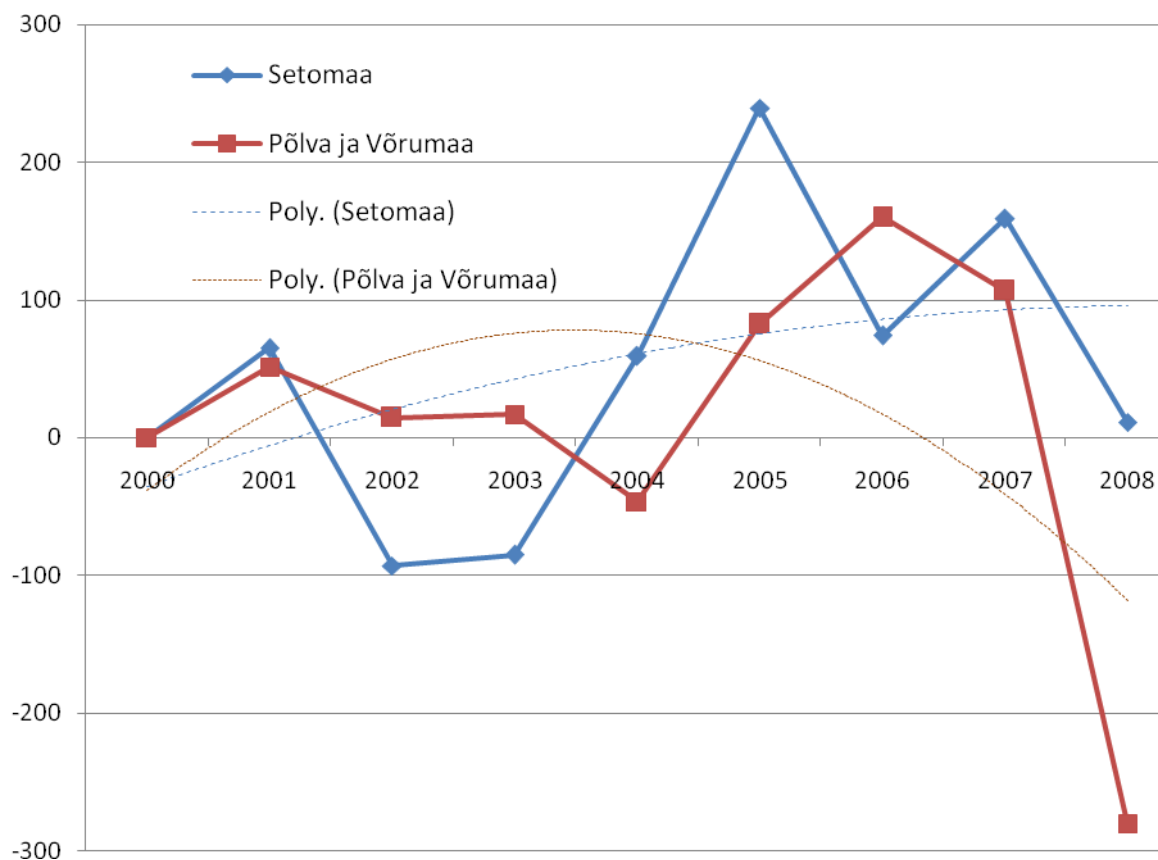

Joonis 10. Setomaa valdade põhivarade väärtus miljonites kroonides, Värskä ja Mikitamäe lineaartrendid.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

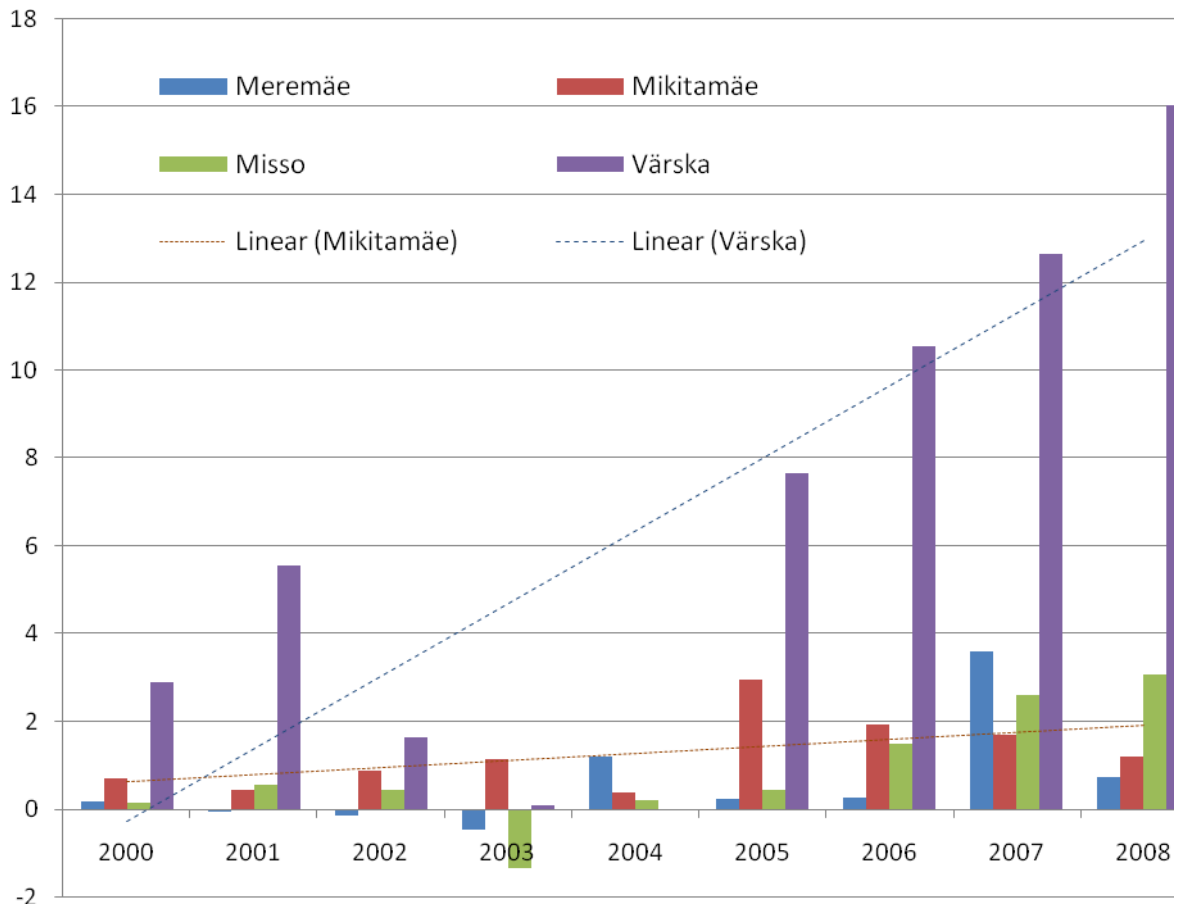

Joonis 11. Setomaa valdade ettevõtete põhivarade väärtuse muutus (2000 = 100%).

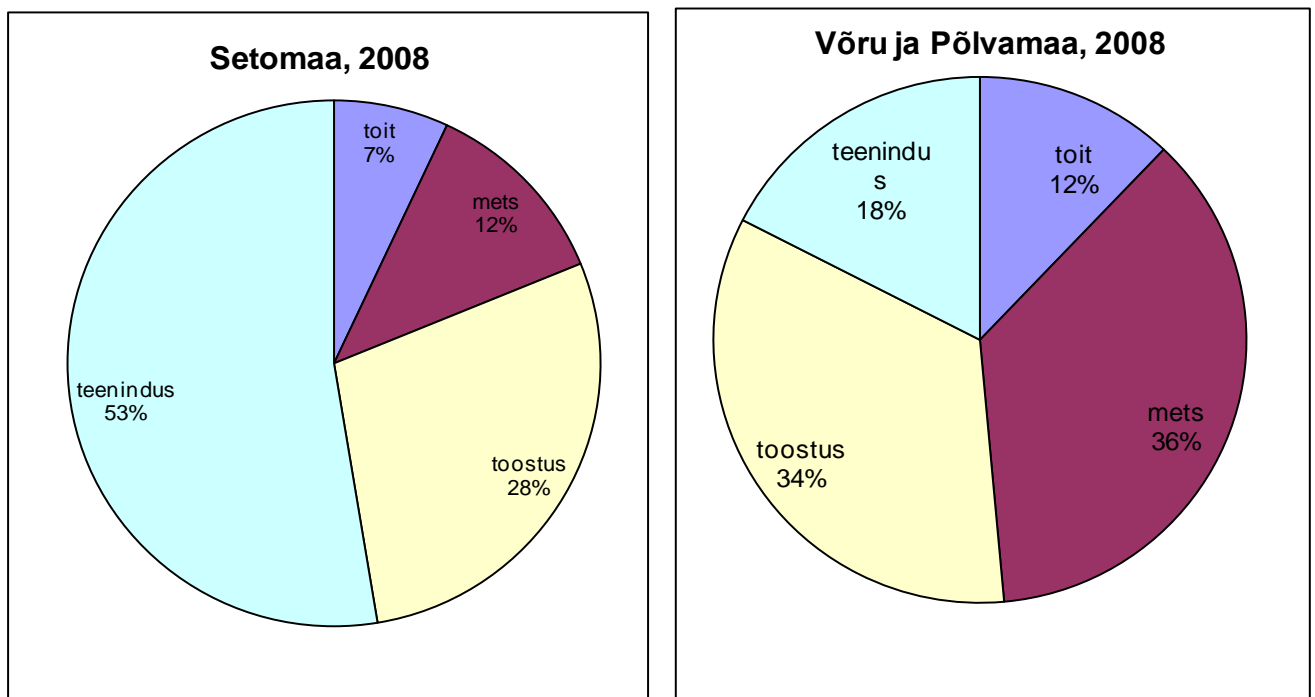

Joonis 12. Setomaa ja Põlva-Võrumaa äärevaldade ettevõtete kasumlikkuse muutus (%) võrreldes lähteaastaga 2000 ja polünoomilised trendid.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

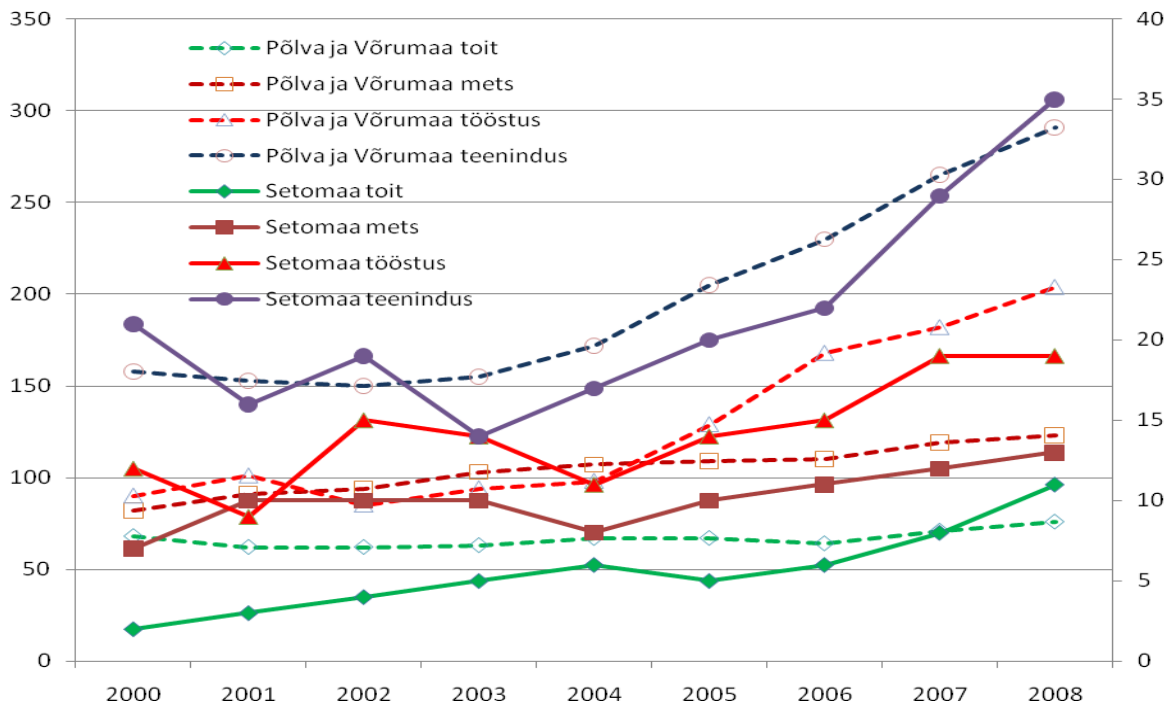

Joonis13. Setomaa valdade kasum/kahjum miljonites kroonides, Värskä ja Mikitamäe lineaartrendid.

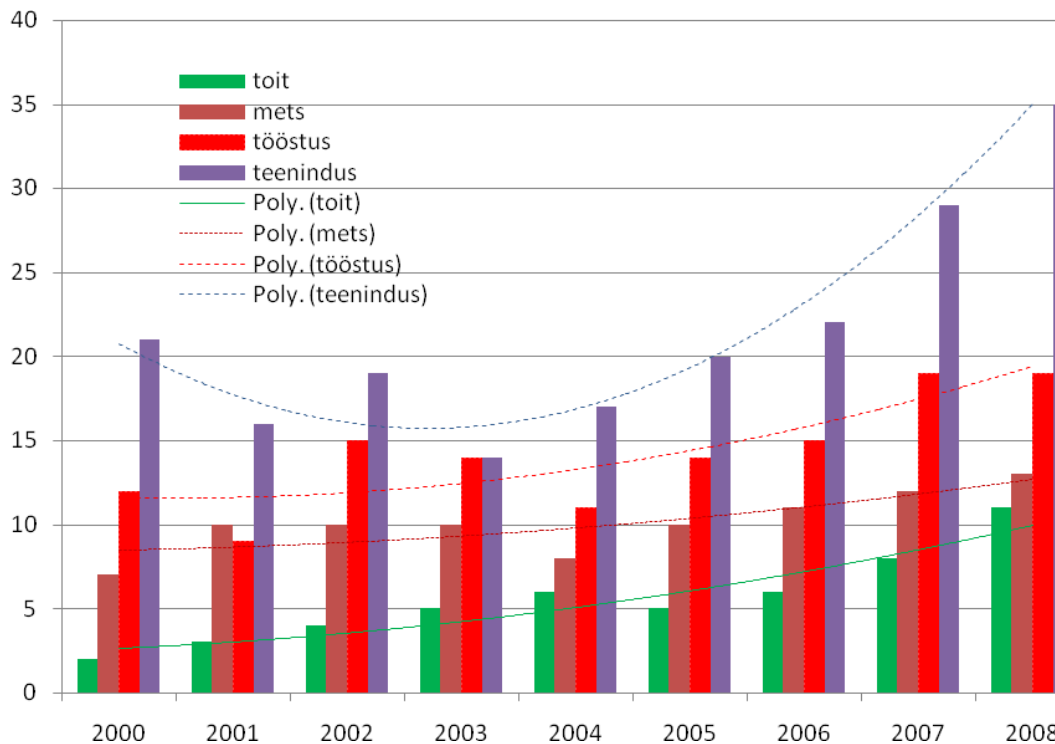

Joonis 14 a ja b. Setomaa ja Põlva-Võrumaa ettevõtete hõivestruktuur.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

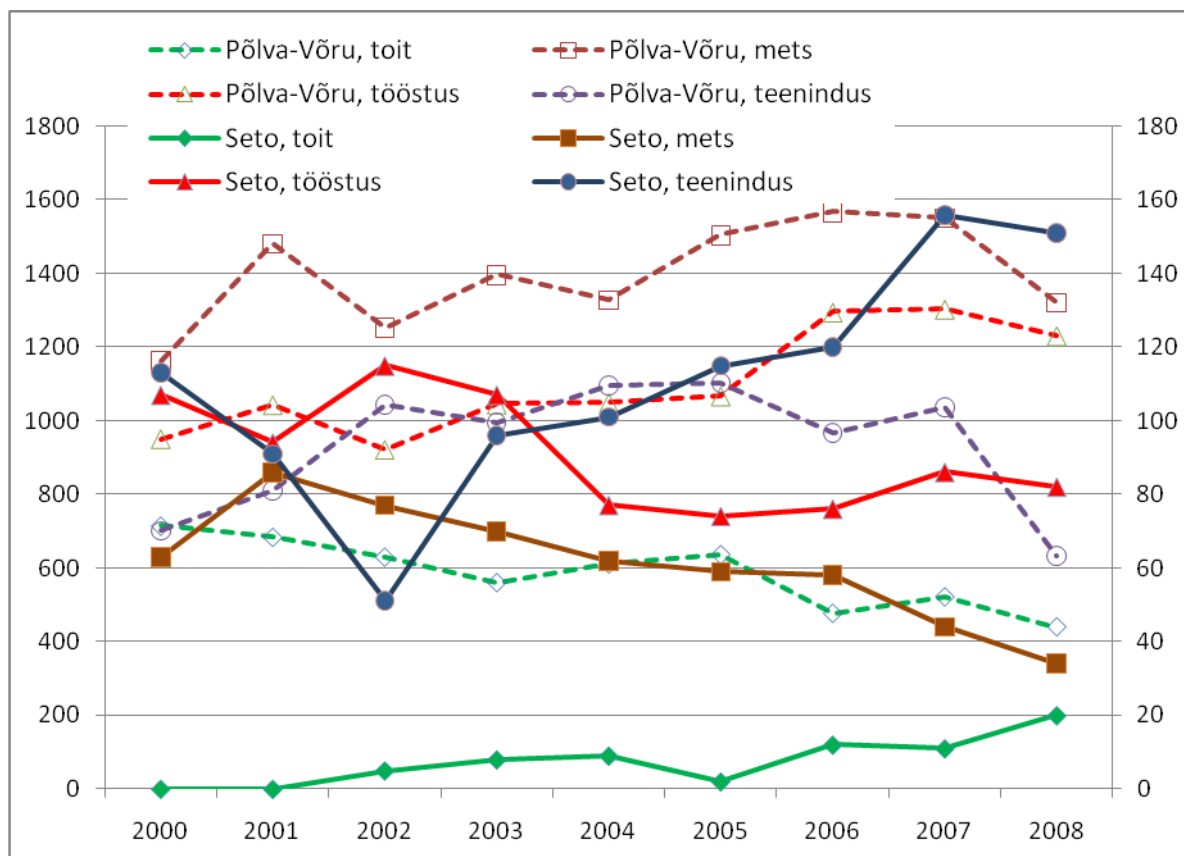

Joonis 15. Setomaa (paremskaala) ja Põlva-Võrumaa (vasakkskaala) ettevõtete arv klastrite kaupa 2000-2008

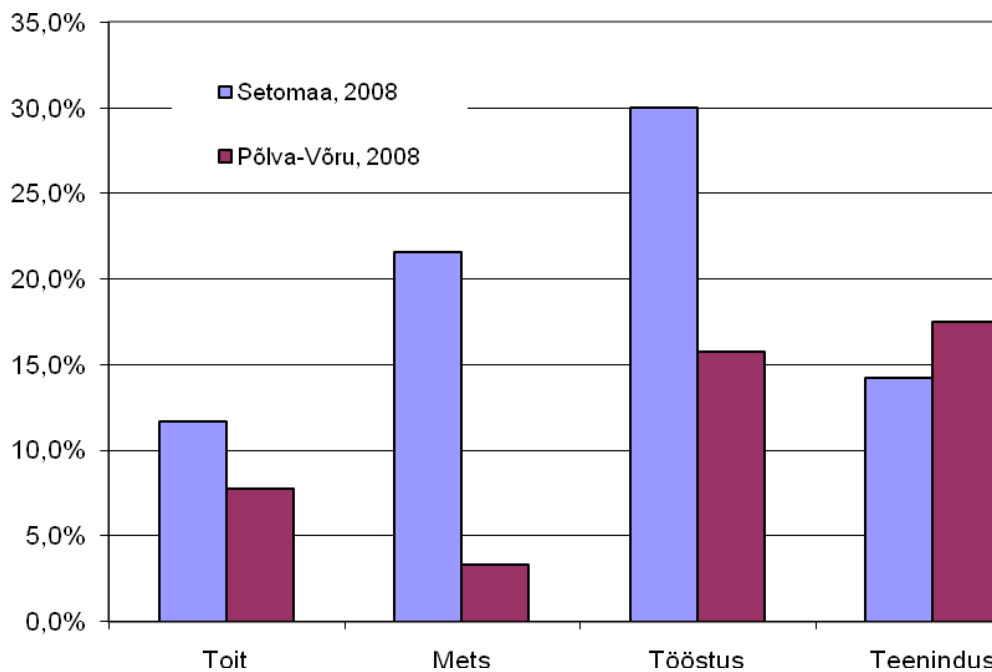

Joonis 16. Setomaa ettevõtete arv klastrite kaupa 2000-2008 ja polünoomilised trendid.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

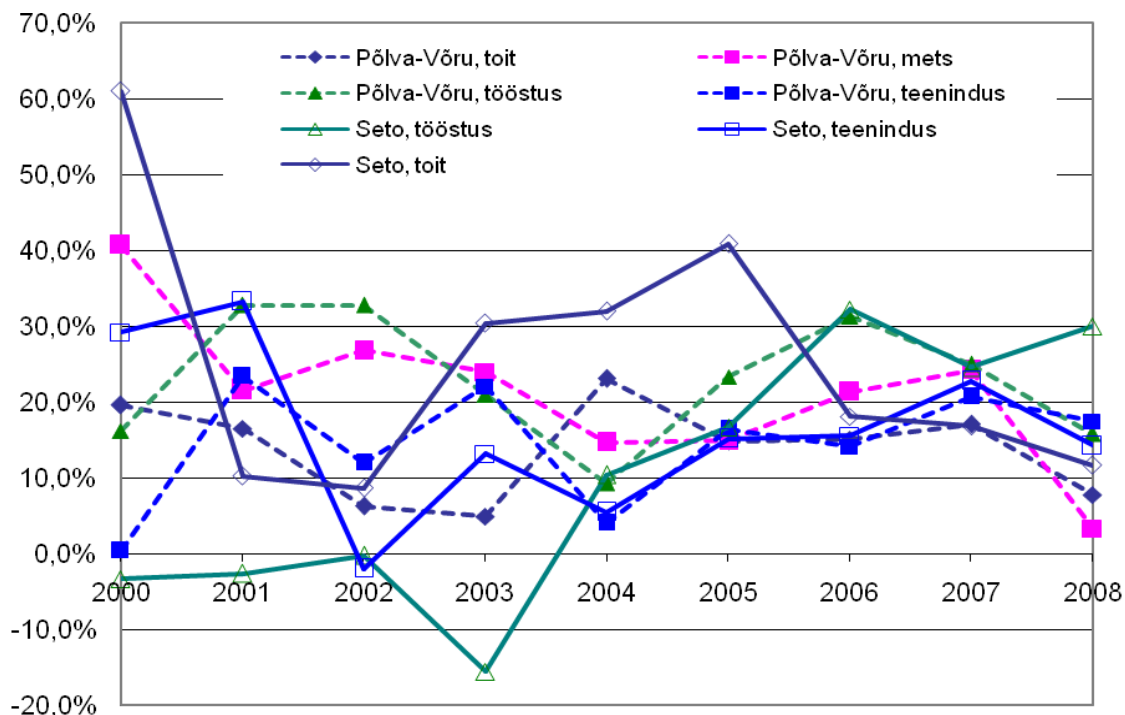

Joonis 17. Setomaa (paremskaala) ja Põlva-Võrumaa (vasakskala) ettevõtlusklastrite töötajaid 2000-2008.

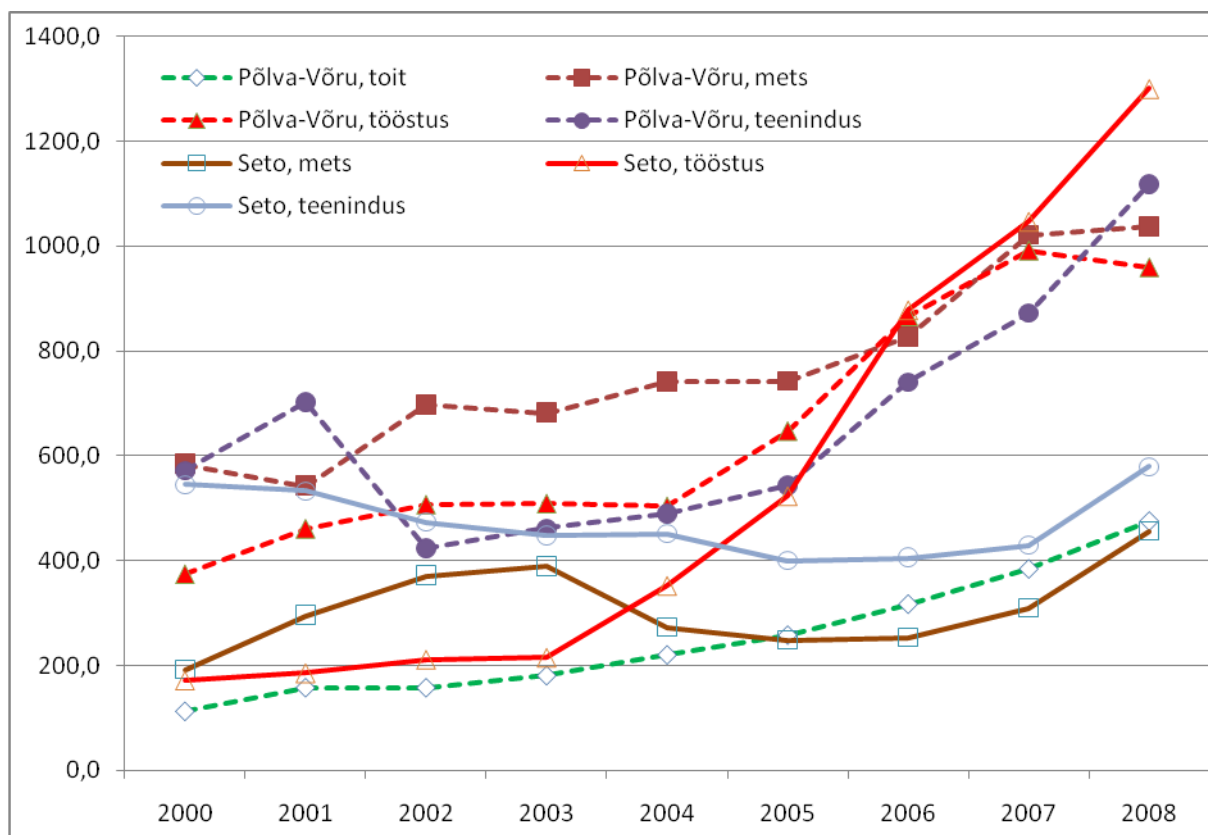

Joonis 18. Setomaa ja Põlva-Võrumaa ettevõtlusklastrite omakapitalirentaablus 2008.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

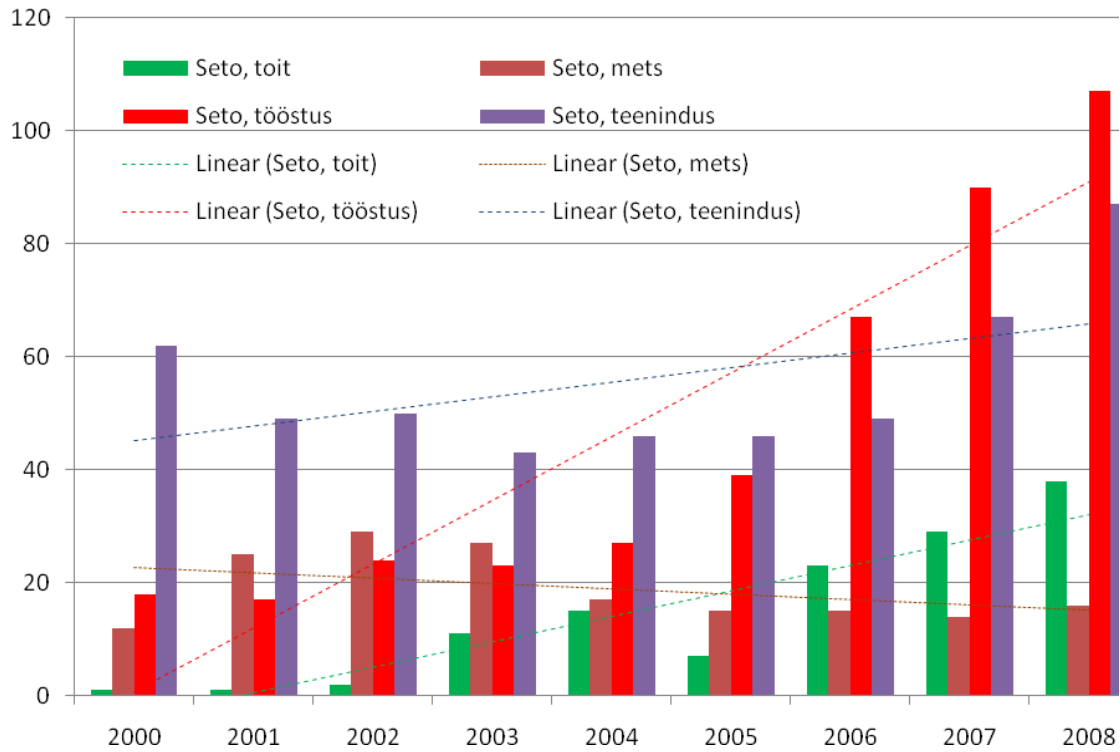

Joonis 19. Setomaa ja Põlva-Võrumaa ettevõtlusklastrite omakapitalirentaablus 2000-2008 (Ilma Setomaa puidusektorita).

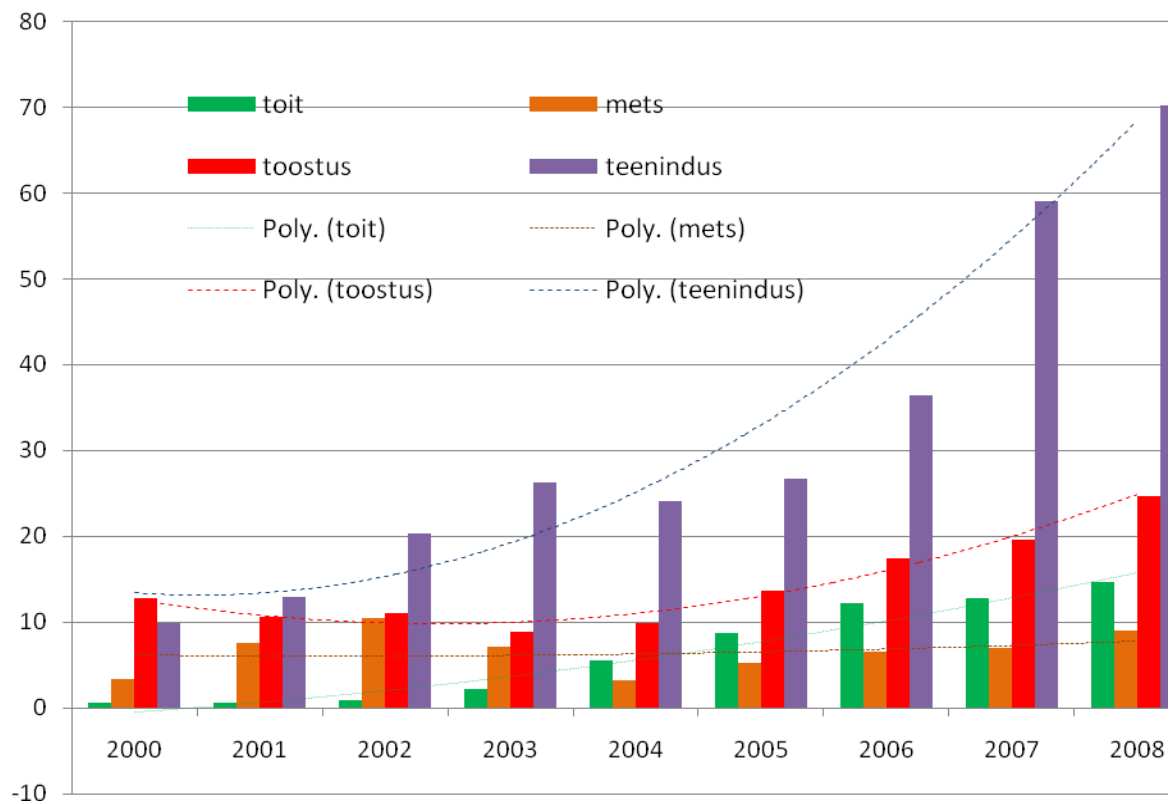

Joonis20. Tööjõu tootlikkus (müügitulu töötaja kohta) tuhandetes kroonides töötaja kohta 2000-2008 Setomaa ja Põlva-Võrumaa ettevõtlusklastrites (va. Setomaa toidusektor, milles on olnud suured muutused).

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

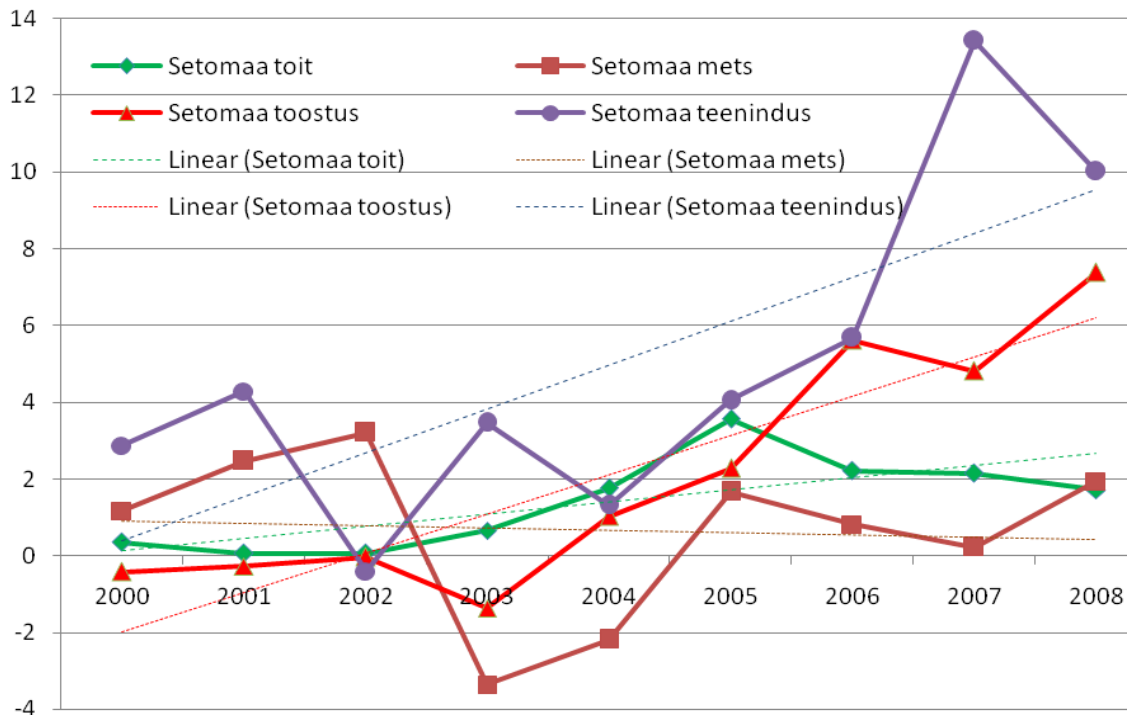

Joonis21. Setomaa ettevõtlusklastrite käive miljonites kroonides ja lineaartrendid.

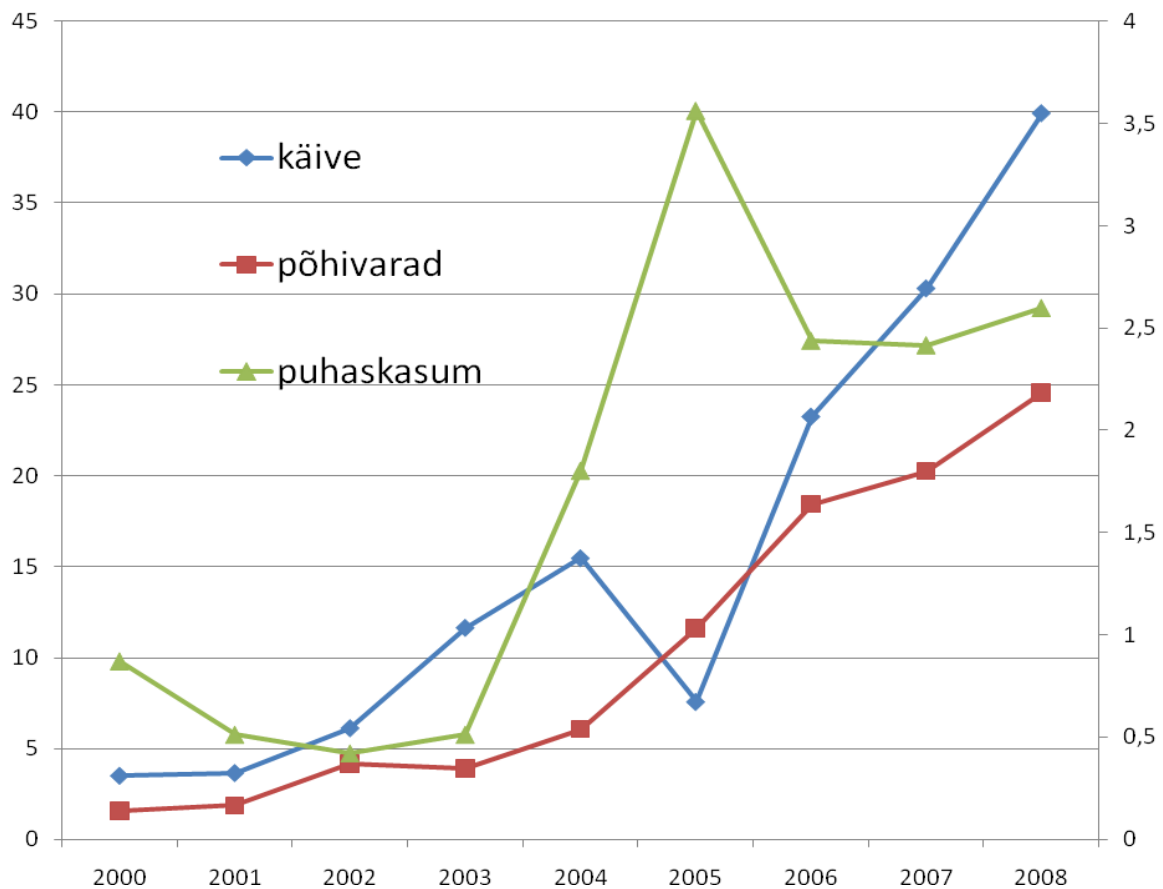

Joonis 22. Setomaa ettevõtlusklastrite põhivarad miljonites kroonides ja polünoomilised trendid.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

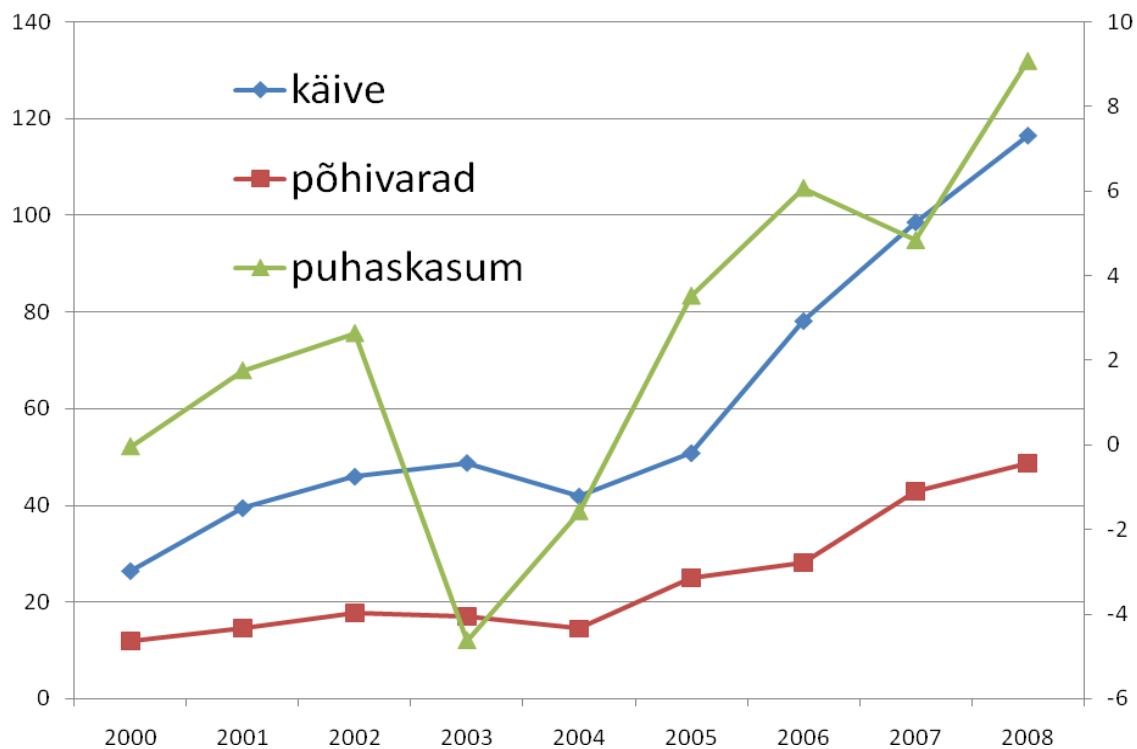

Joonis 23. Setomaa ettevõtlusklastrite kasum miljonites kroonides ja lineaartrendid.

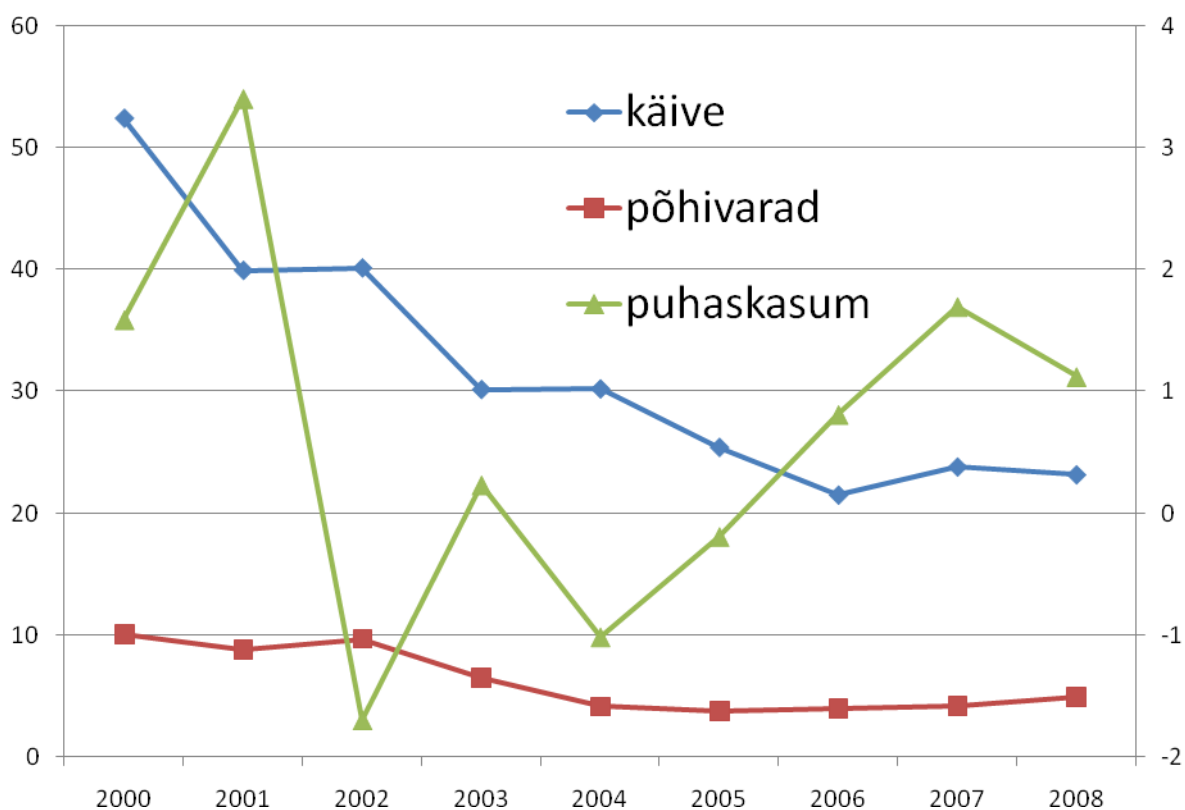

Joonis 24. Setomaa põllumajandusettevõtete käive ja põhivarad (vasak skaala) ning kasum (paremskaala) miljonites kroonides 2000-8.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

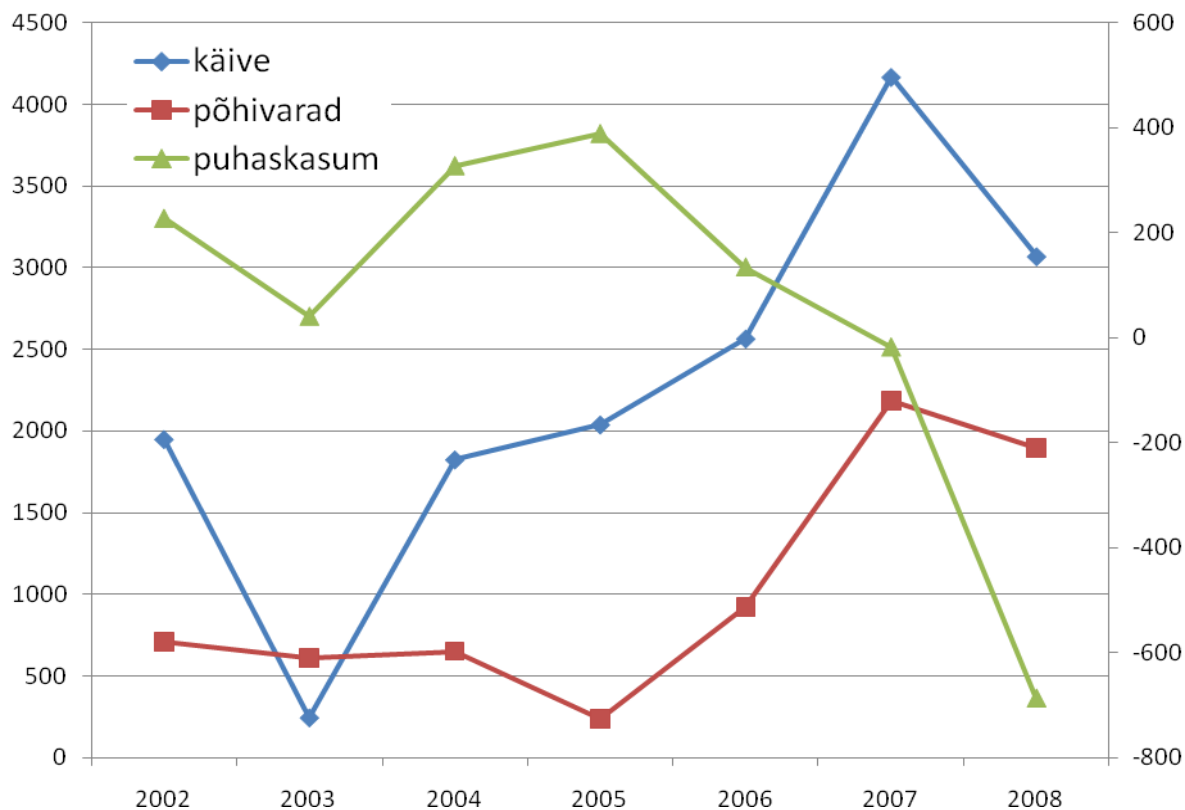

Joonis 25. Setomaa hankiva ja tööstussektori käive ja põhivarad (vasakskala) ning kasum (paremskala) miljonites kroonides 2000-8.

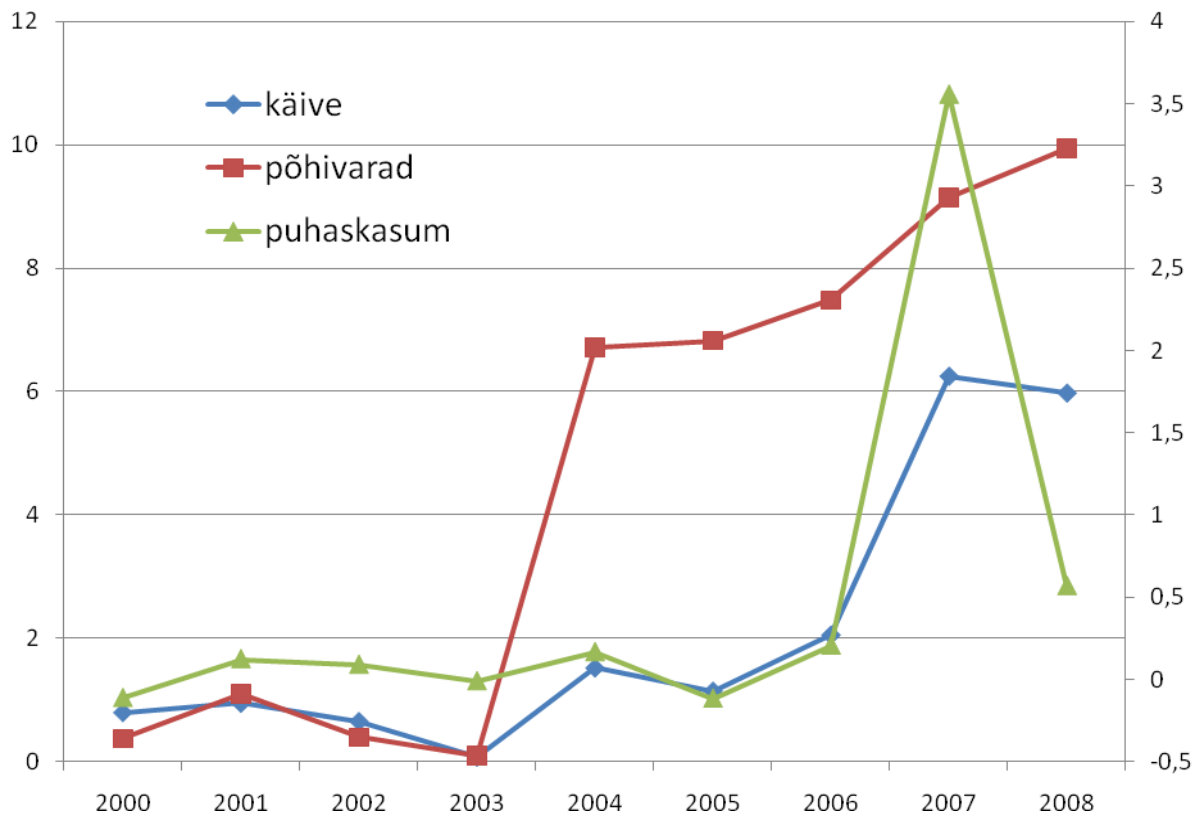

Joonis 26. Setomaa hulgi- ja jaekaubandusettevõtete käive ja põhivarad (vasakskala) ning kasum (paremskala) miljonites kroonides 2000-8.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

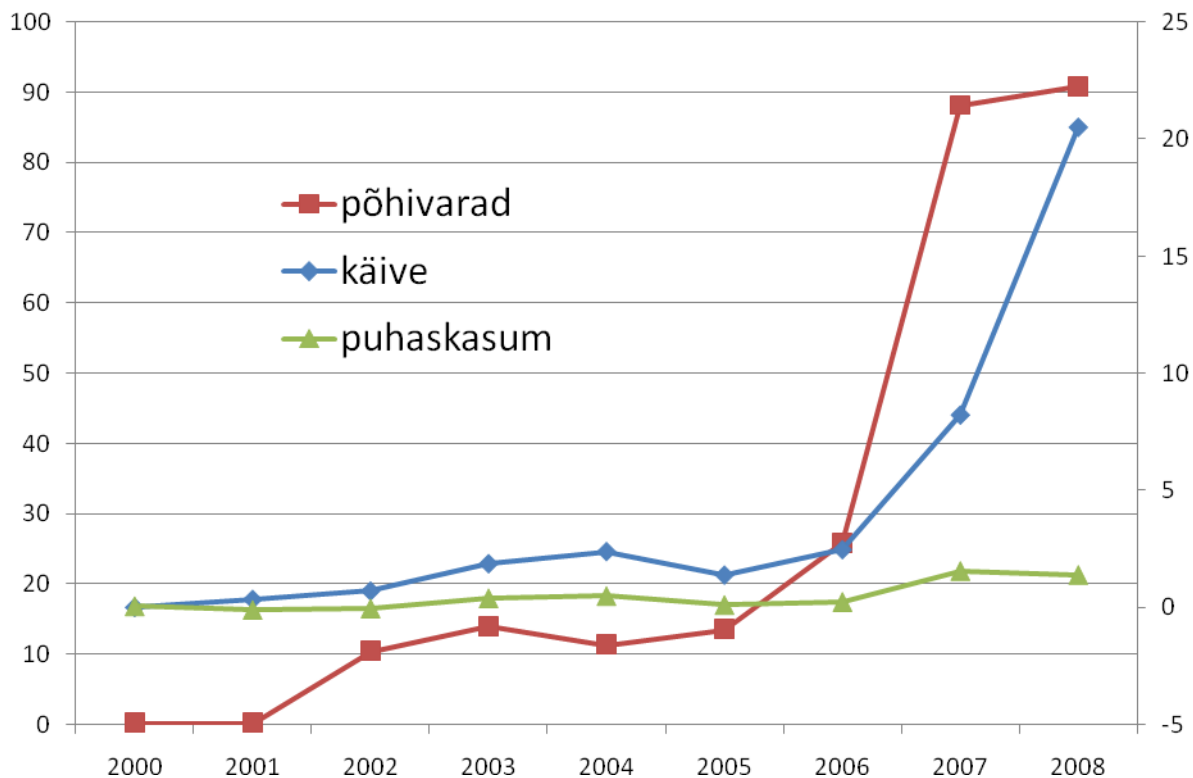

Joonis 27. Setomaa ehitusettevõtete käive ja põhivarad (vasakski) ning kasum (paremski) tuhandetes kroonides 2002-2008.

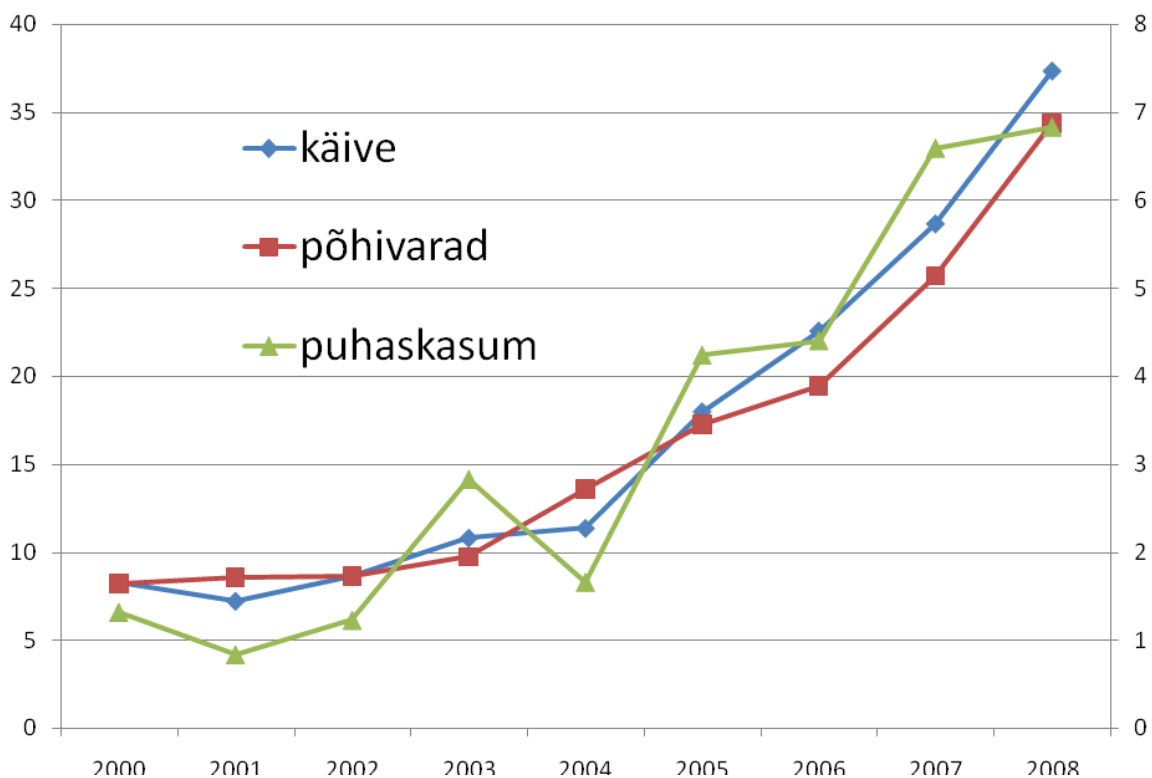

Joonis 28. Setomaa turismiettevõtete käive ja põhivarad (vasakski) ning kasum (paremski) miljonites kroonides 2000-2008.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

Joonis 29. Setomaa äriteenuste ja kinnisvaraettevõtete käive (vasakskala) ning põhivarad ja kasum (paremskala) miljonites kroonides 2000-2008.

Joonis 30. Setomaa tervishoiu- ja sotsiaalhooldusettevõtete käive ja põhivarad (vasakskala) miljonites ning kasum (paremskala) tuhandetes kroonides 2000-2008.

4 MAKSUAMETI TULUMAKSUANDMETE TÖÖTLUS

4.1 Metoodika

Maksuameti tulumaksuandmed telliti Setomaa omavalitsuste poolt Maksu ja tolliametilt. Tulenevalt isikuandmete kaitse seadusest, on andmete väljastamisel piirangud, mistõttu ei saanud kasutada algandmeid, vaid piiratud tellitud väljavõtet. Seetõttu puudub ka võimalus kontrollida andmetes esinevaid anomaaliaid.

Tellitud andmed võimaldavad Setomaa omavalitsuste järgmiste harude lõikes:

- jagu A - Põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük
- jagu B - Mäetööstus
- jagu C - Töötlev tööstus
- jagu D - Elektrienergia, gaasi, auru ja konditsioneeritud õhuga varustamine
- jagu E - Veevarustus; kanalisatsioon; jäätme- ja saastekäitlus
- jagu F - Ehitus
- jagu G - Hulgi- ja Jaekaubandus; mootorsõidukite ja mootorrataste remont
- jagu H - Veondus ja laondus
- jagu I - Majutus ja toitlustus
- jagu J - Info ja side
- jagu K - Finants- ja kindlustustegevus
- jagu L - Kinnisvaraalaane tegevus
- jagu M - Kutse-, teadus- ja tehnikaalaane tegevus
- jagu N - Haldus- ja abitegevused
- jagu O - Avalik haldus ja riigikaitse; kohustuslik sotsiaalkindlustus
- jagu P - Haridus
- jagu Q - Tervishoid ja sotsiaal hoolekanne
- jagu R - Kunst, meelelahutus ja vaba aeg
- jagu S - Muud teenindavad tegevused
- jagu T - Kodumajapidamiste kui tööandjate tegevus.

leida

- 1) Setomaal elavad ja töötavad (sissekirjutus ja töökoht Setomaal),
- 2) Setomaale tööle käivad (sissekirjutus mujal ja töökoht Setomaal),
- 3) väljapoole Setomaad tööle käivad Setomaa elanikud (sissekirjutus Setomaal ja töökoht mujal),
- 4) teises Seto vallas tööl käivad konkreetse valla elanikud (sissekirjutus konkreetsetes Seto vallas ja töökoht mujal Setomaal) ja
- 5) mujalt Setomaal elavad konkreetsetes vallas tööl käivad maksumaksjad (sissekirjutus mujal Setomaal, töökoha ettevõtte konkreetsetes vallas).

Andmed agregeeriti ka lisaks valdade ja eeltoodud harudele ka nelja põhisektori: toidu-, puidu-, tööstuse ja teenuse lõikes.

Tulumaksuandmete juures tuleb arvestada, et ettevõtted deklareerivad makse vastavalt nende raamatupidamisliku asukoha järgi, mis filiaalidel (näiteks keti-kauplused, bensiinjaamad, piirivalve jt. keskvalitsuse struktuurid) on üldjuhul väljapoolt uurimispiirkonda. Seega on just teenindussektori puhul kohalik hõive mõnevõrra suurem kui Maksu- ja tolliameti (MA) andmetest võiks järeldada. Milline on reaalne kohalik tööhõive on võimalik selgitada vaid igast üksikust ettevõttest andmeid kogudes.

Tulumaksuandmete juures on veel teine nihe, mis tuleneb inimeste reaalse ja ametliku sissekirjutuse vahest. Nimelt on paljud just suvekodude omanikud või muudel põhjusel (näiteks valimistel kandideerimiseks või lihtsalt solidaarsusest) Setomaale registreerunud, kes seal viibivad vaid väikese osa aastast, ja töötavad üldjuhul suuremates keskustes, erialadel, mida Setomaal ei ole. Milline on Setomaa tegelikult elavate inimeste arv ja kus on nende töökohad, saab eeldatavalt teada 2011. aasta rahvaloendusel. Eestis hinnatakse küsitluste põhjal sissekirjutuste ja reaalse elukoha erinevuseks u 20%. Tulenevalt eeltoodust, on väljaspool Setomaad töötavate inimeste palganäitajad ilmselt oluliselt kõrgemad kui Setomaa püsielanikel ja reaalne hõive mõnevõrra väiksem.

4.2 Analüüs

Setomaa maksumaksjate arv tegi läbi kiire kasvu 2005-2007, ulatudes üle 2500 inimese, pärast mida on kriisi oludes toimunud sama kiire langus (joonis 1, tabel 1) – maksumaksjate arv on kahanenud 700 inimese võrra (28%). Trend on olnud kergelt kasvav, ehkki 2010 on maksumaksjate arv sel kümnendil väiksem. On oluline märkida, et vaid kolmandik kõikidest Setomaa maksumaksjatest saab palka Setomaa tööandjalt. Kiire kasvu ajal tegi sealjuures Setomaal registreeritud ja seal töötavate maksumaksjate osakaal läbi kiire languse – 41%st 2003-ndal aastal 31%ni 2007ndal, viidates väljapoolsete töövõimaluste paranemisele. Pärast kriisi tulekut on kohapealsete maksumaksjate osakaal veidi kasvanud – mujal on töökohti suhteliselt enam kadunud. Trend on olnud selget langev, viidates Setomaa töövõimalustele piiratusele võrreldes teiste Eesti piirkondadega.

See ilmneb selgelt joonisel 2, kus nii Setomaal elavate-töötavate kui ka Setomaal töö käivate maksumaksjate arv on olnud märksa stabiilsem, ehkki samuti langev, kuid väljastpoolt tööd saavate inimeste arv on kukkunud kordades enam. Samas on Setomaa valdade-vaheline tööjõu-vahetus väga tagasihoidlik piirdudes ca 50 inimesega. Töökohtade loomise võime sõltub selgelt asula suurusest (joonis 3) ja sealsetest tugevatest ettevõtetest: Värska suudab pakkuda tööd pooltele oma maksumaksjatest, samas kui teistes valdades jääb see poole väiksemaks.

Keskmine palk kasvas 2008-ni kiires tempos (joonis 4). Pärast seda kahanes kiiresti väljapoole tööle käijate palk. Setomaal oli mõningane tagasimineki 2009, kuid 2010 on palgad koguni tõusnud. Kõige madalam keskmine palk on teistest Setomaa valdadest naabrite juures töötajail. Mikitamäel elavate-töötavate ja sealt väljastpoolt tulu saavate vahe on kolmekordne (joonis 5). Küll ei ole sealt väljapoole tööle käijate keskmine palk suurim (joonis 6). Värskas on seal elavate-töötavate ja väljastpoolt tulu saavate inimeste arv võrdne (joonis 7), ehkki kiire kasvu aastatel kasvas väljastpoolt tulu saavate inimeste arv kolmandiku võrra suuremaks. Väljaspool Värska tulu saavate Värska sissekirjutusega töötajate palgatase (joonis 8) oli 2000 krooni ehk enam kui kolmandiku võtta kõrgem, kuid vahe on kriisiaastail langenud. Samas on Värskas keskmine palk jätkuvalt kasvanud, seda küll mõningase hõive languse juures. Meremäel elavate-töötavate ja sealt väljastpoolt tulu saavate vahe on kahekordne (joonis 9). Ka ületab seal sarnaselt Värskaga väljapoole tööle käijate keskmine palk (joonis 10) kohalikku, kuid viimane on kriisist hoolimata suutnud kasvada. Missos elavate-töötavate ja sealt väljastpoolt tulu saavate vahe on enam kui kahekordne (joonis 11). Väljapoole tööle käijate keskmine palk (joonis 12) ületab oluliselt kohalikku. 2010 on avaliku sektori

keskmise palk teinud olulise hüppe, mis on ilmselt põhjustatud madalamapalgaliste töötajate küllalt arvukast koondamisest.

Majandusharude lõikes näitavad MA andmed teeninduse ühtlast hõive taset. 2002 on olnud kõrgem maksumaksjate arv avalikes teenustes (joonised 13, 14), mis vähenes 2003ndaks enam kui 350 inimese võrra – siin võib olla tegu arvestuse korra muutusega riiklikes struktuurides). Eeldatavalt EL toetuste tulekuga kasvas toidutootjate arv, kui see on hiljem jälle vähenenud. Metsa ja muu tööstusest tulu saavate maksumaksjate arv on 2007-8 tipust vähenenud veerandi võrra.

Toidutootjad on selgelt Setomaa keskse hõivega (joonis 15): Setomaal elavate ja töötavate inimeste arv ületab kolmekordselt väljapoole tööle käijate arvu, kusjuures Setomaal on töökohtade arv olnud kasvav. Tõsi, toidusektoris hõivatute osakaal koguhõives jääb kõigest 5-6% piiresse. Puidu- metsasektori pilt on vastupidine: seal on kohalike töökohtade arv kahanenud ning 2005-7 kasvanud väljaspool (joonis 16) ilmselt siiski mingi tegevuse kontsentreerumine suurematesse üksustesse väljapoole Setomaad, et siis hiljem u 50 töötaja võrra kahaneda. Muud tööstustöökohad on valdavalt Setomaalt väljaspool, kusjuures kohalik hõive on jätkuvalt kahanenud. Välis hõive on kahanenud alates 2008ndast 150 töökoha ehk kolmandiku võrra.

Teeninduse hõive on Setomaal olnud stabiilsem, ehkki vähenenud kriisiaastail sajakonna inimese võrra. Väljaspoolne teenuse hõive kasvas 2005-7 ligi 500 inimese võrra, kuid kahanes 2010ndaks pea samas mahu – 453 võrra. Paarsada inimest käib Setomaale tööle väljastpoolt. Võttes välja avaliku sektori, ilmneb suhteliselt veelgi suurem väljapoole tööleliikumise osakaal (joonis 19), kasv tõusuaastatel 400 töökoha võrra (joonis 20), kuid üle poole sellest annavad töökohad väljaspool. Mõlemad on pikaajaliselt kasvava trendiga.

Setomaa töötlev tööstus on kaotanud kümnendiga peaaegu pooled töökohad (joonis 21). Langevas trendis, ehkki buumiaastail oli kasv, on ka väljapoole hõive. Samas on töötleva tööstuse keskmised palgad kasvanud ka kriisiaastail (joonis 22), mis viitab efektiivsemale töökorraldusele, aga ka ilmselt uuele tehnoloogiale, mis lubas vabastada töötajaid ning maksta allesjäänutele paremat palka.

Teenuste väljaspoolsete tööandjate kasvu ja kahanemise oluline põhjustaja on kaubandus (joonis 23), mille hõive enamiku kahekordistus, et kriisiaastail kolmandiku võtta kahaneda. Setomaa kohalik hõive on siin olnud stabiilne, kuid tagasihoidlik. Siin on oluline märkida, et ilmselt on osa kaubandushõivet küll kohalikes poodides-tanklates, kuid ettevõtete asukoha tõttu nähtub hõive väljaspool. Et kaubandustöötajate keskmised palgad (joonis 24) on kasvanud 2009nda aastani võib põhjuseks olla intensiivne (madalamapalgaliste) koondamine ja/või ka väiksemate ettevõtete tegevuse lõpetamine.

Ilmselt kõige drastilisem tõus ja langus on teoks saanud ehitussektoris (joonis 25), kus hõive kasvas 2002ndast 2007ndani enam kui neli korda, et siis kukkuda kolmandiku võrra. Ehitus on valdavalt Setomaa väline tegevus, kohalikke palka saanud ehitajaid on vaid üksikuid. Veondus-laondus on samuti Setomaa väline või väljastpoolt omatud ettevõtete tegevus (joonis 26). Kuna vastavates harudes on küllalt olulisel määral võimalik varjatud töösuhted, siis tõenäoliselt on osa nendest töökohtadest siiski varisektoris alles.

Ootuspäraselt on hoopis teine pilt majutus-toitlustusettevõtete juures, kus Setomaa (tõsi, veel väike, vaid 35 maksumaksjat) töökohtade arv on kasvus hoolimata kriisist (joonis 27). Nii head pilti ei näita aga kinnisvarateenused, kus Seto ettevõtete hõive on kukkunud ligi 4 korda (joonis 28).

Suhteliselt stabiilsem, ehkki kriisiaastail 133 töökoha kaotanud on Setomaa kohalik avalik sektor (joonis 29). Vabanenud inimesed on osaliselt ilmselt liikunud tööle väljapoole. Vastab tõe väide, et Setomaal ei jõudnud palgad veel tõusta (joonis 30), sest kui mujal palka saavad setomaalased tegid läbi kiire palgatõusu 2008ndal, siis pärast seda on palk alanenud. Setomaal ei olnud palgatõus buumi ajal nii intensiivne ja see on jätkunud, ehkki statistilise palgatõusu põhjustajaks võivat olla koondamised – väiksemapalgalised töökohad on kadunud.

Setomaa tervishoiu- ja sotsiaalsektori maksumaksjate arv on kasvanud kahekordseks (joonis 31). Kolmekordseks on kasvanud ka väljaspool Setomaal töөлkäijate arv, seda viimast ka seetõttu, et väljaspool on palgad paremad (joonis 32). Kriisi mõjusid on tunda alles 2010 Setomaal elavate-töötavate väikse vähenemise näol. Küll on 2009-2010 palgad veidi korrigeerunud. Tulenevalt siin suurimast tööandjast Väraska Sanatooriumist, mis on koos tütarettevõtetega laienenud, on see taganud haru stabiilse kasvu.

Hoopis erinev pilt vaatab vastu teisest Setomaale iseloomulikust sektorist, milleks on kunst ja meelelahutus. Hõivatute kasv oli 2005-8 väga kiire – pea neljakordne (joonis 33), et siis taanduda jälle algsete - 2002 aasta arvude juurde. See anomaalia on osaliselt selgitatav Taarka etenduse ja filmi kultuuriprojektidega. Aga ka haru noorusest ning sellest, et palga asemel katavad FIEdest kultuuriinimesed pärast majandusraskuste teket jooksvaid kulutusi. Igatahes kahanevad palgad alles 2010ndast (joonis 34).

4.3 Tulumaksuandmete analüüsi kokkuvõte

Tulumaksu andmed kinnitavad analoogselt ettevõtete raamatupidamisaruannetega põhilisi Setomaa ettevõtluse arengu trende:

- 1) Setomaa tööhõive on olnud oluliselt stabiilsem võrreldes naaberpiirkondadega;
- 2) Setomaa majandusstruktuur on spetsialiseerunud teenindusele, ennekõike pikas perspektiivis üleriigiliselt kasvavatele tervise-hoolduse, turismi- ja kultuuriteenustele; nõ loomemajandus
- 3) töötlevas tööstuses on hõive kahanenud veerandi võrra, seal on kasvanud efektiivsus ja konkurentsivõime;
- 4) metsa-puiduklaster on väliskonkurentsi tõttu positsioone oluliselt kaotanud;
- 5) kerges kasvus on toidusektor,
- 6) kriisil on olnud ettevõtlusele oluline mõju, millega siseturu kahanemisele tundlikumad harud nagu ehitus, kaubandus ja kinnisvaraarendus on 2007 tipuga võrreldes kahanenud hõivelt kordades;
- 7) kultuurimajandus ei ole veel kuigi tugevaks kasvanud, mille üheks tunnuseks on majandusraskuste juures (ametliku) töötajaskonna kiire kahanemine;
- 8) Väraska majandus on oluliselt parema seisus: suudab pakkuda enam töökohti ja sealne kohalik hõive on olnud ka stabiilsem kui teistes valdades;

ja annavad ka mõningast uut teavet:

- 9) Kriisi mõju kestab valdavas osas ettevõtlusharudest, mistõttu palgaliste arv on kahanenud ka veel 2010;
- 10) Setomaal sisse kirjutatud ja seal registreeritud ettevõtetest tulu saavate inimeste osakaal on kõikidest Setomaal registreeritud inimestest alla kolmandiku;
- 11) Värskas on see küll suurem – ligi pool;
- 12) Setomaale sisse kirjutatud ja seal registreeritud ettevõtetest tulu saavate inimeste osakaal on langevas trendis;
- 13) Setomaa maksumaksjate arv on viimase kümnendi madalaimas seisus.

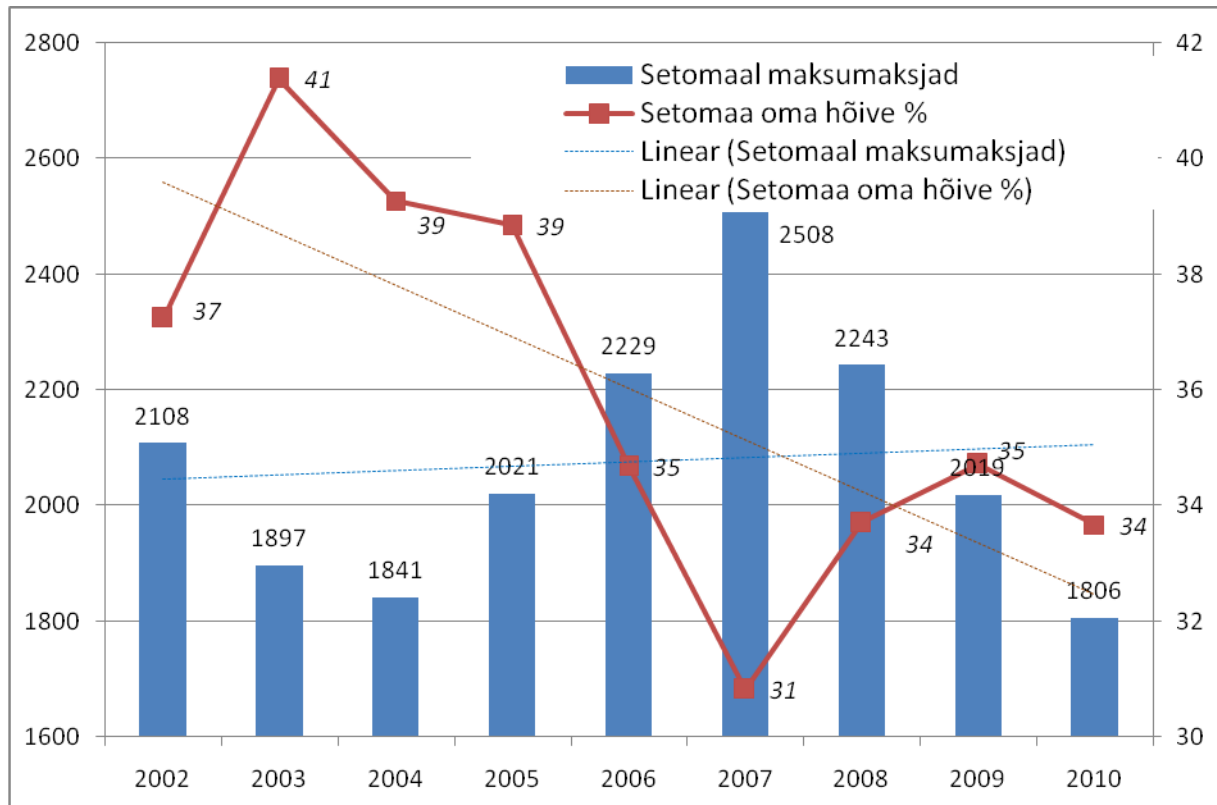
Oluline teave on selles, et enam kui 700 inimest on võrreldes 2007mdaga tööturult väljas, valdavalt madalama kvalifikatsiooniga tööstus- ja teenindustöötajad. See tähendab, et Setomaa arengu programmi (SAP) seni Setomaa konkurentsivõimele keskendunud tegevus peaks kriisi mõjude leevendumiseni koondama tähelepanu uute kohapealsete (liht)töökohtade loomisele, et vältida sotsiaalprobleemide kasvu ja intensiivset uut väljarändelainet.

Oluline on teada, et enamus Setomaa inimeste ja sealjuures kõrgemapalgalisi töökohti asub väljaspool. See on ka loomulik, arvestades Setomaa tööturu väiksust. Siit tulenevalt saab SAPil olla kaks ülesannet: toetada kiire ja mugava ühistranspordi korraldust peamistesse töösitkohtadesse.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

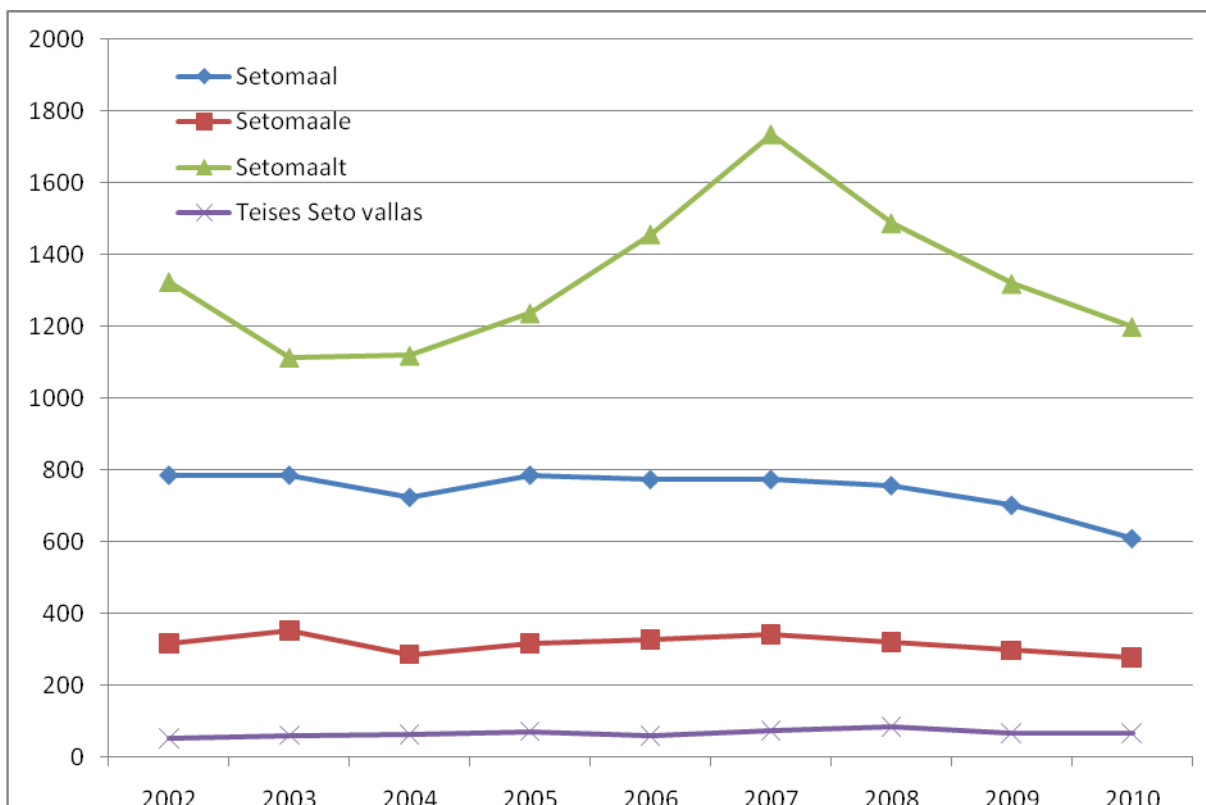
Suurendada Setomaal perspektiivsetes sektorites kõrgemapalgaliste töökohtade teket: investeeringuid, uute ettevõtete teket, olemasolevate laienemist

Hinnates antud andmete juures SAP mõju on üldmastaabis eriti majanduskriisi mõju oluliselt tugevam. Küll võib SAP positiivset mõju hinnata ennekõike turismi, kuid ka mõningal määral kultuuriettevõtluse kasvu tingijana.

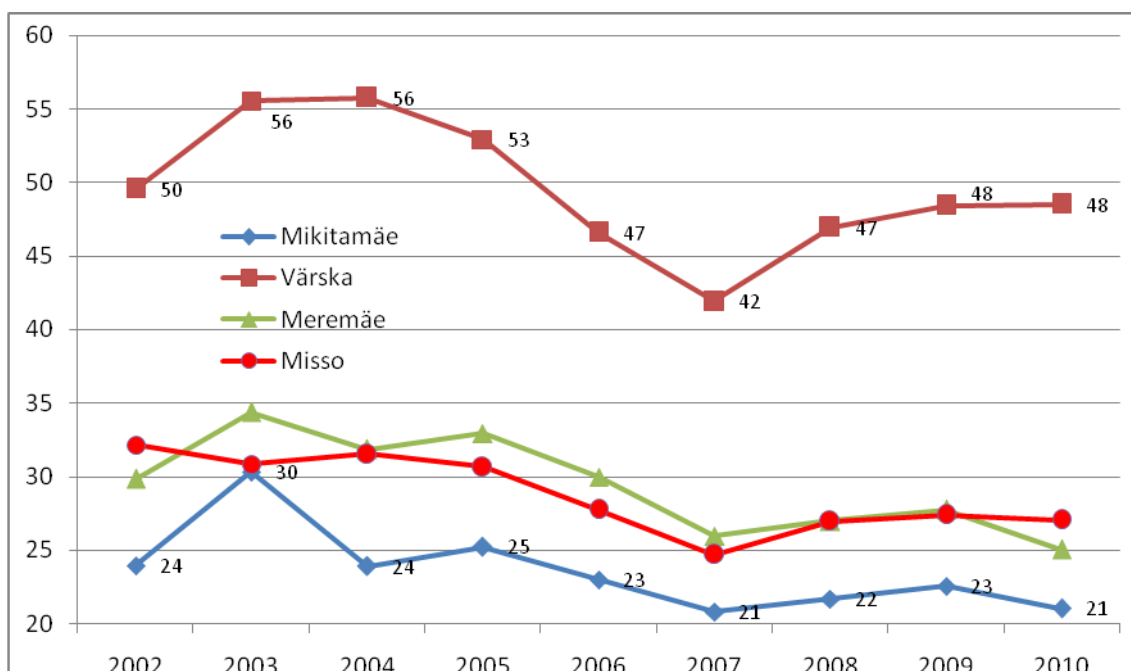

Joonis 1. Setomaal tulumaksu maksnud inimeste arv (Setomaal elavad ja töötavad, Setomaale tööle käivad, väljapoole Setomaad tööle käivad Setomaa elanikud, teises Seto vallas tööl käivad Setomaa elanikud, Setomaal elavad töötajad kokku ja kohapeal tööd saavate osakaal) (paremskaala) kokku ja Setomaal tulu deklareerinud inimeste osakaal (%) koos trendijoontega.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

Joonis 2. Setomaal tulumaksu maksnud inimeste arv sõltuvalt elu ja töökohast 2002-2010.

Joonis 3. Kohalikus vallas töötavate maksumaksjate osakaal kõikidest valla maksumaksjatest.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

Tabel 1. Palgatulu saanud töötajate arv: Setomaal elavad ja töötavad, Setomaale tööle käivad, väljapoole Setomaad tööle käivad Setomaa elanikud, teises Seto vallas tööl käivad Setomaa elanikud, Setomaal elavad töötajad kokku ja kohapeal tööd saavate osakaal.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Setomaal	785	785	723	785	773	773	756	701	608
Mujalt	317	353	285	316	327	342	320	297	276
Mujale	1323	1112	1118	1236	1456	1735	1487	1318	1198
Setost	50	59	61	70	58	73	83	65	65
Setos maksumaksjaid	2108	1897	1841	2021	2229	2508	2243	2019	1806
Setomaal tulu saajate %	37	41	39	39	35	31	34	35	34

Tabel 2. Palgatulu saanud töötajate arv Mikitamäel: Mikitamäel elavad ja töötavad, Mikitamäele mujalt tööle käivad, Mikitamäest välja tööle käivad Mikitamäe elanikud, mujalt Setost Mikitamäele tööl käivad ja mujale Setomaale tööle käivad Mikitamäe elanikud ning Mikitamäe maksumaksjate arv kokku ja kohapeal tööd saavate osakaal.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Mikitamäel	102	125	98	111	111	108	102	100	77
Mujalt	55	58	40	42	51	64	57	56	40
Mujale	324	287	312	329	372	411	368	343	289
Setost	7	10	7	12	10	8	12	12	10
Setosse	36	37	41	41	33	40	48	37	41
Maksumaksjaid vallas	426	412	410	440	483	519	470	443	366
Osakaal	24	30	24	25	23	21	22	23	21

Tabel 3. Palgatulu saanud töötajate arv Värskas: Värskas elavad ja töötavad, Värskas mujalt tööle käivad, Värskast välja tööle käivad Värskas elanikud, mujalt Setost Värskas tööl käivad ja mujale Setomaale tööle käivad Värskas elanikud ning Värskas maksumaksjate arv kokku ja kohapeal tööd saavate osakaal.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Värskas	435	421	397	426	411	404	413	386	339
Mujalt	180	172	155	149	151	146	143	136	132
Mujale	443	337	315	379	471	560	467	411	360
Setost	36	39	38	35	33	39	47	36	41
Setosse	11	14	14	22	21	24	25	21	17
Maksumaksjaid vallas	878	758	712	805	882	964	880	797	699
Osakaal	50	56	56	53	47	42	47	48	48

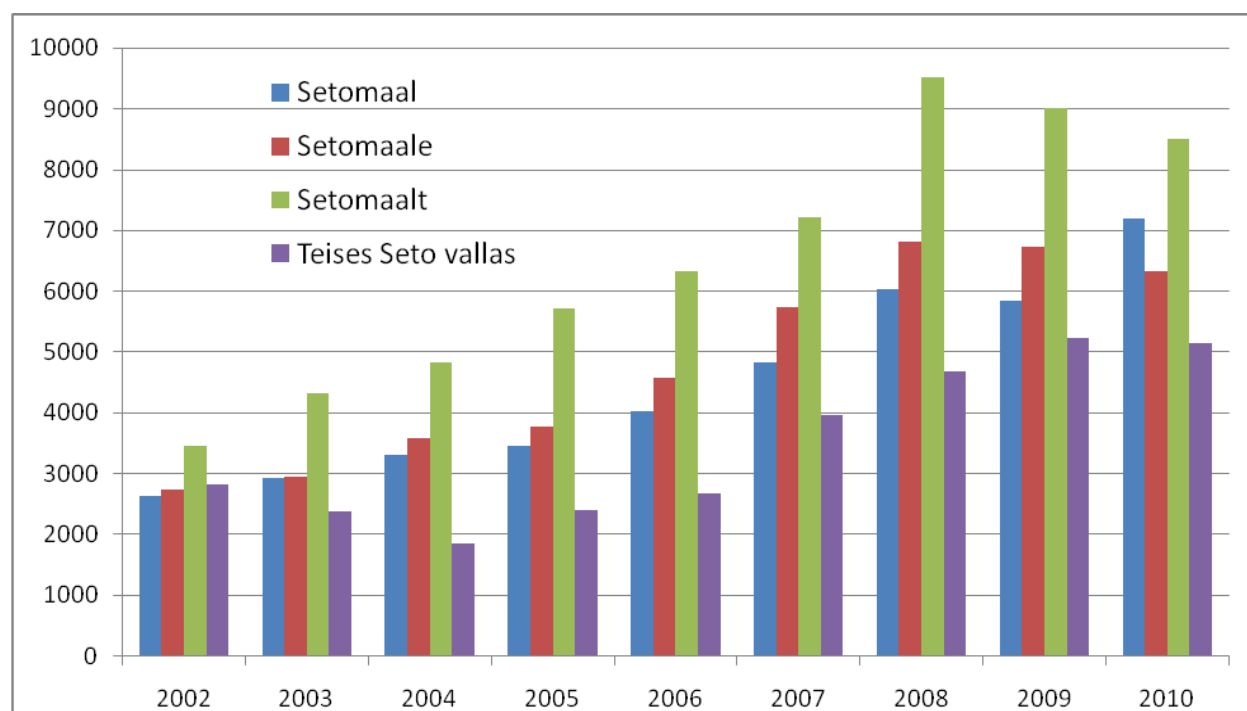
Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

Tabel 4. Palgatulu saanud töötajate arv Meremäel: Meremäel elavad ja töötavad, Meremäelt mujalt tööle käivad, Meremäelt välja tööle käivad Meremäe elanikud, mujalt Setost Meremäele tööle käivad ja mujale Setomaale tööle käivad Meremäe elanikud ning Meremäe maksumaksjate arv kokku ja kohapeal tööd saavate osakaal.

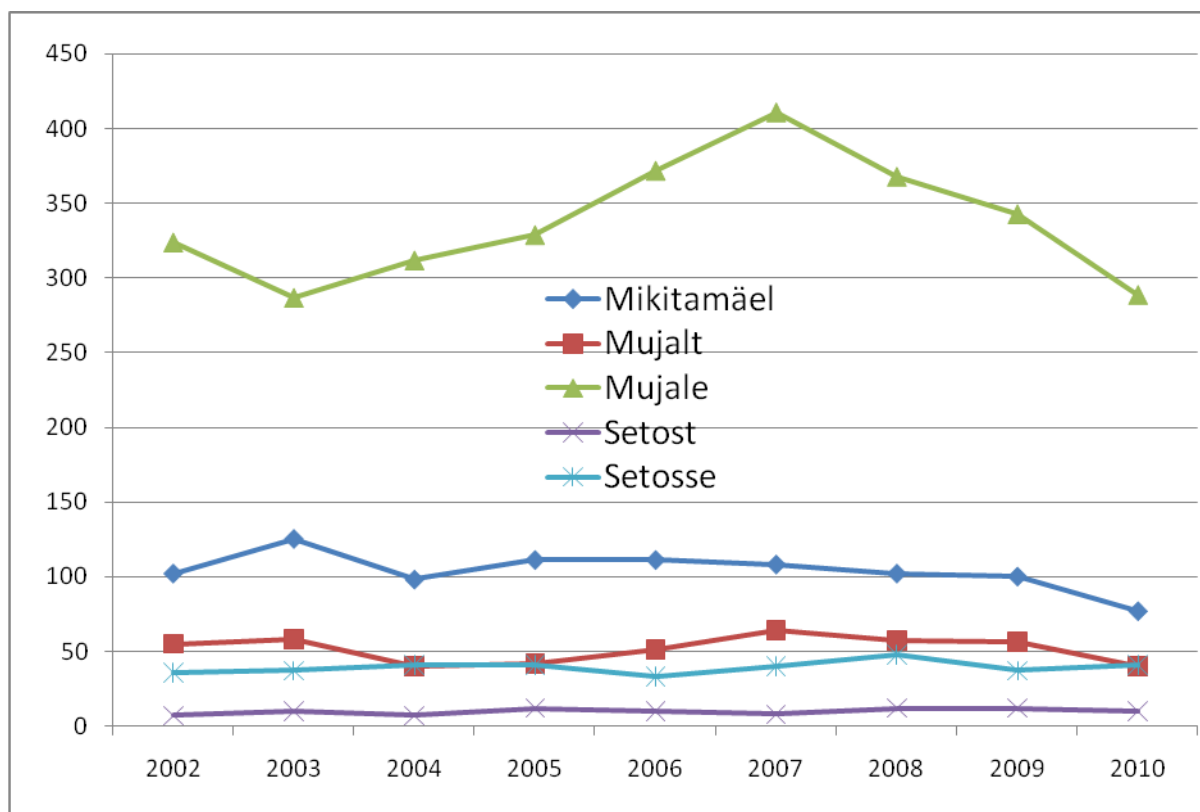
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Meremäel	137	144	135	145	152	163	139	121	107
Mujalt	49	76	56	95	94	103	86	67	61
Mujale	322	275	289	295	355	465	376	315	320
Setost	5	8	15	22	15	25	24	17	14
Setosse	3	5	3	4	4	3	6	3	2
Maksumaksjaid vallas	459	419	424	440	507	628	515	436	427
Osakaal	30	34	32	33	30	26	27	28	25

Tabel 5. Palgatulu saanud töötajate arv Missos: Missos elavad ja töötavad, Missost mujalt tööle käivad, Missost välja tööle käivad Misso elanikud, mujalt Setost Misso tööle käivad ja mujale Setomaale tööle käivad Misso elanikud ning Misso maksumaksjate arv kokku ja kohapeal tööd saavate osakaal.

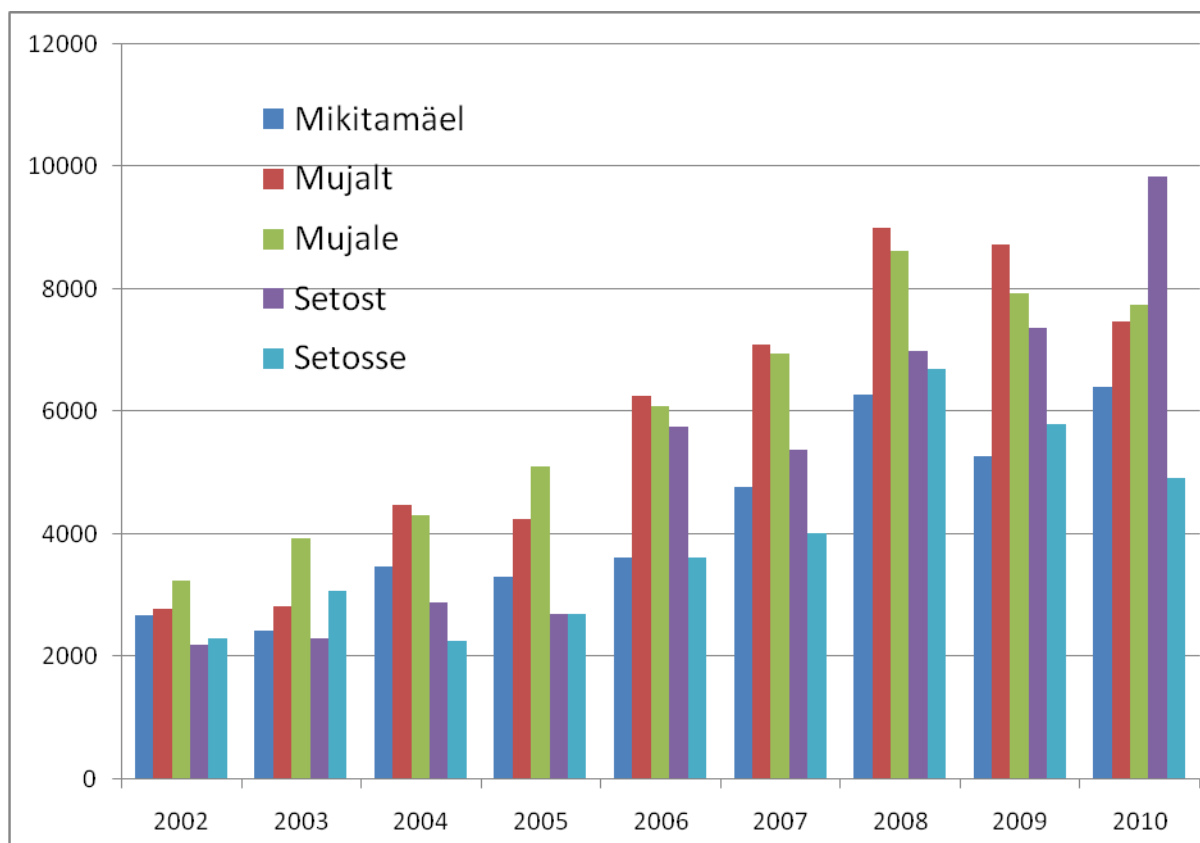
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Missos	111	95	93	103	99	98	102	94	85
Mujalt	33	47	34	30	31	29	34	38	43
Mujale	234	213	202	233	258	299	276	249	229
Setost	2	2	1	1		1			
Setosse		3	3	3		6	4	4	5
Maksumaksjaid vallas	345	308	295	336	357	397	378	343	314
Osakaal	32	31	32	31	28	25	27	27	27

Joonis 4. Setomaal makstud keskmine palk sõltuvalt elu- ja töökohast.

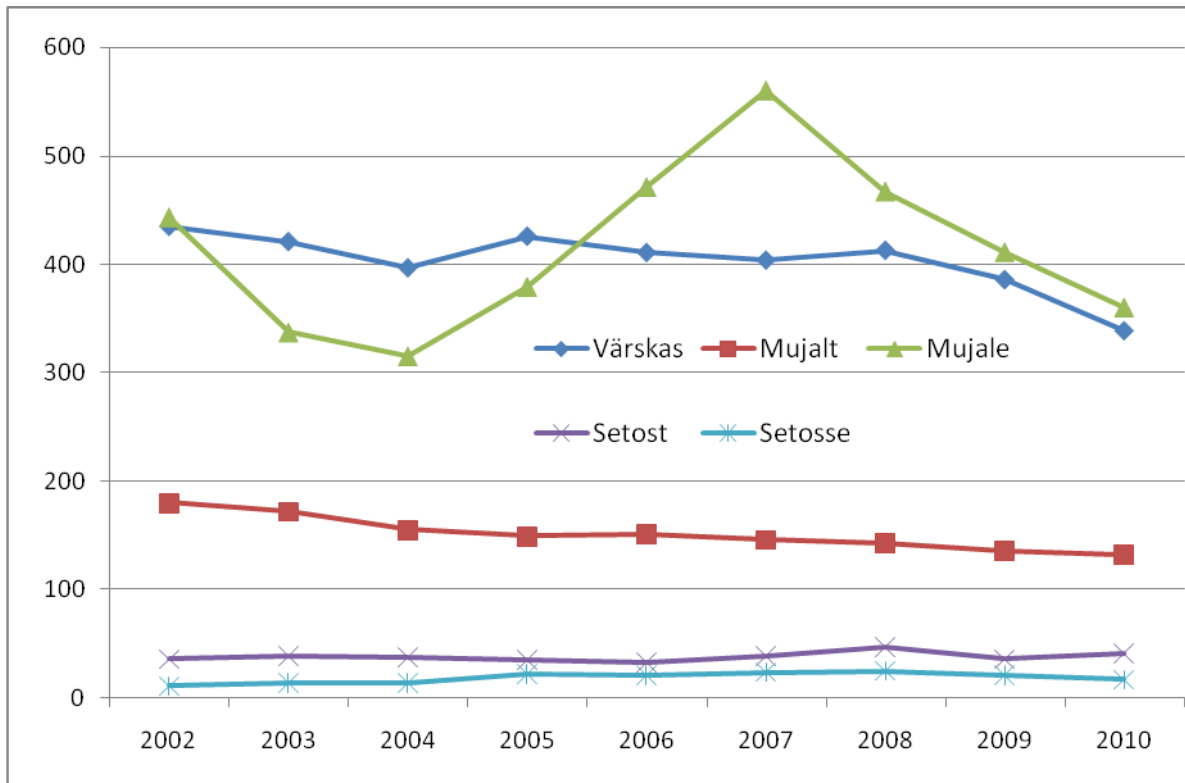

Joonis 5. Mikitamäega seotud maksumaksjate arv.

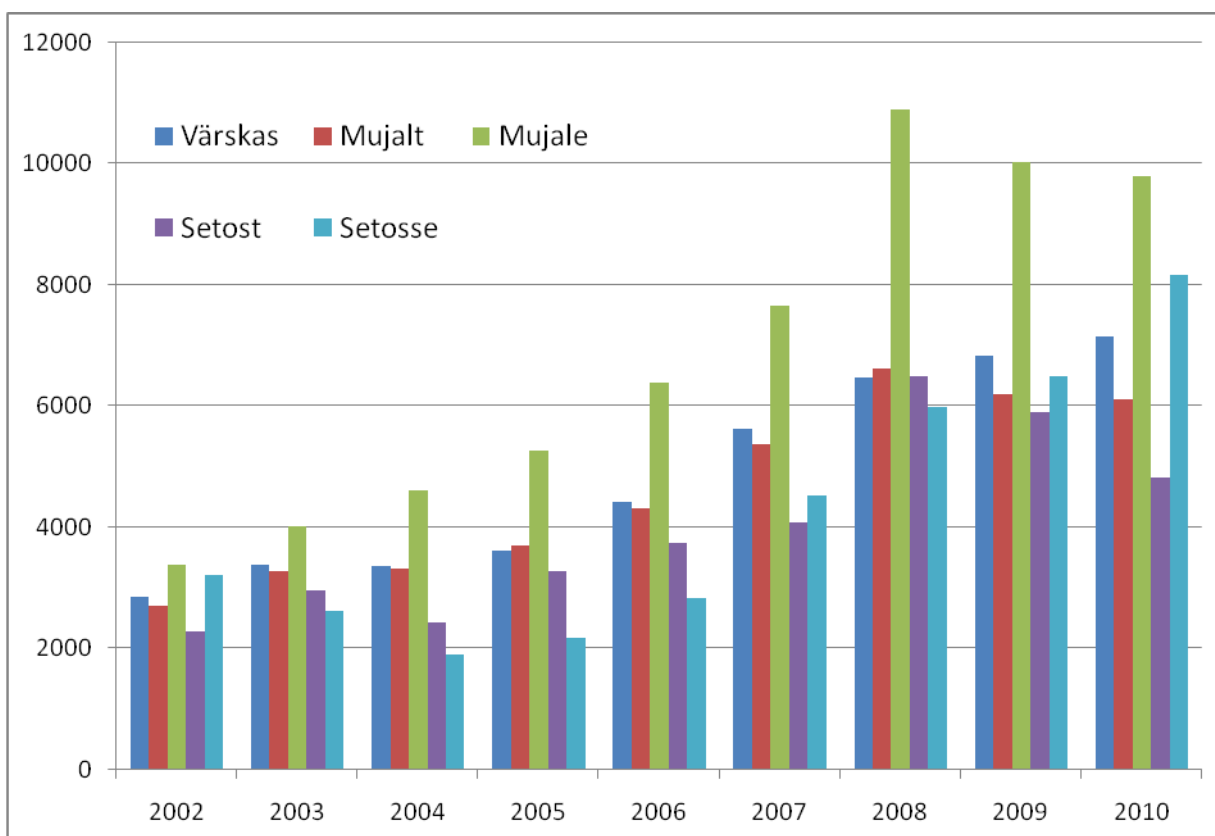

Joonis 6. Mikitamäega seotud maksumaksjate keskmine palk.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

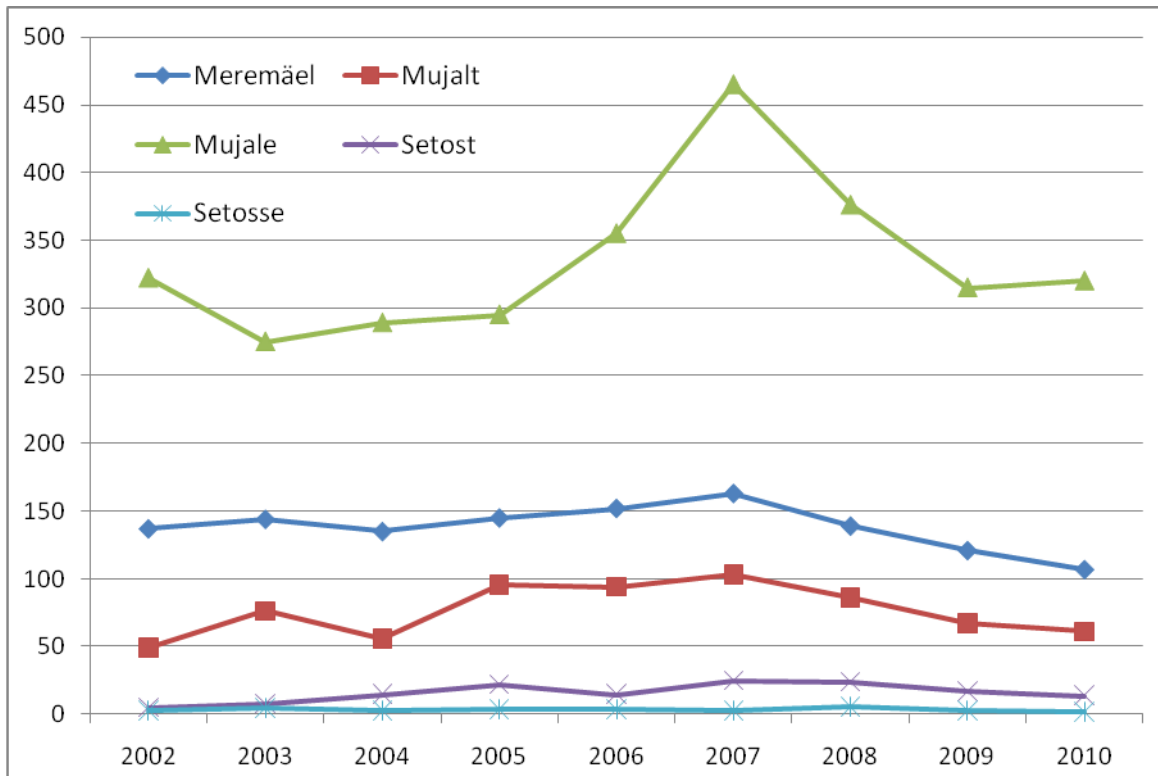

Joonis 7. Värskaga seotud maksumaksjate arv.

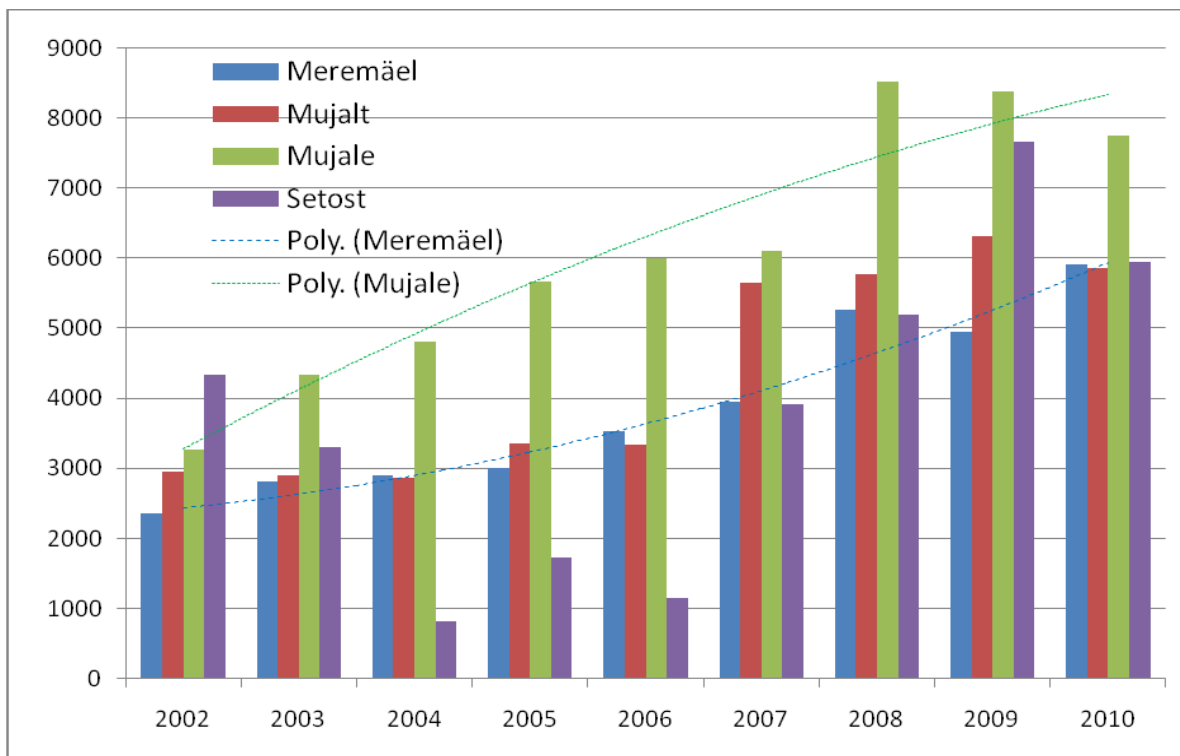

Joonis 8. Värskaga seotud maksumaksjate keskmine palk.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

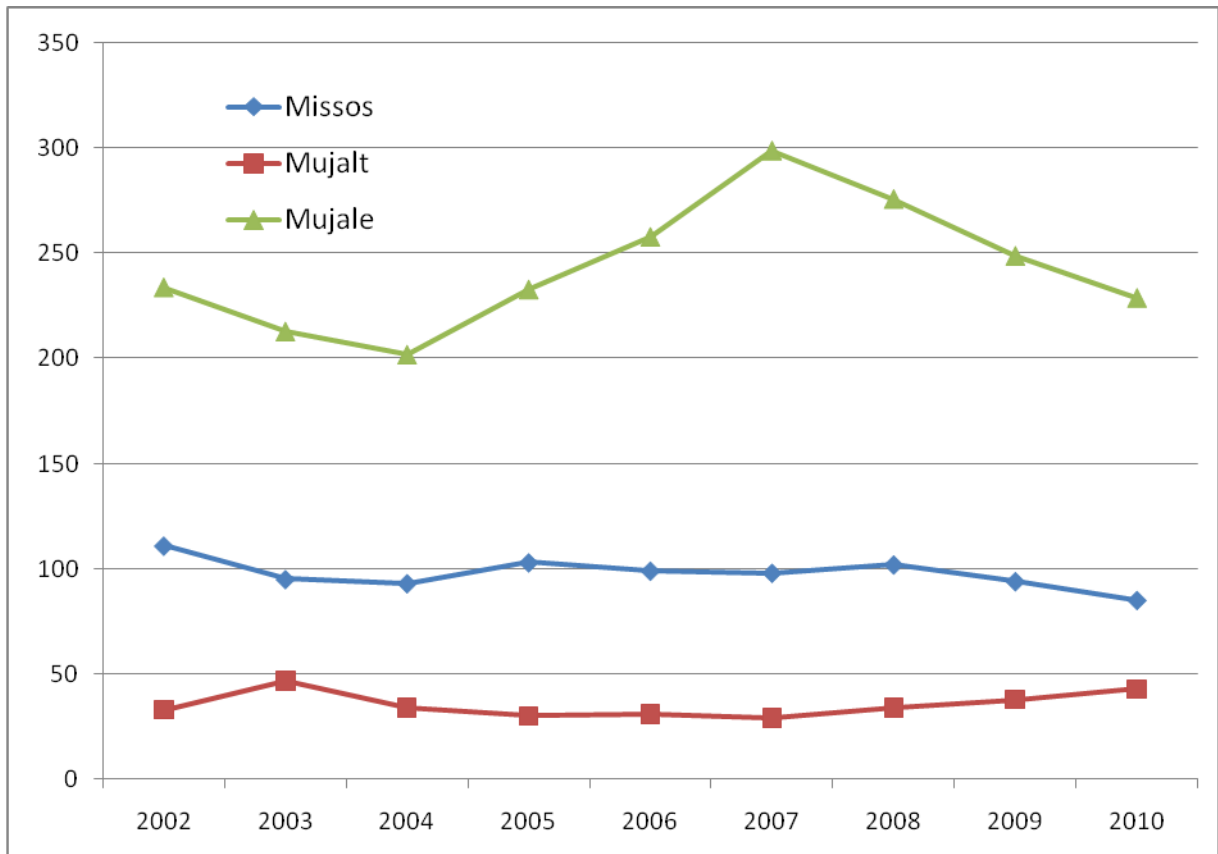

Joonis 9. Meremäega seotud maksumaksjate arv.

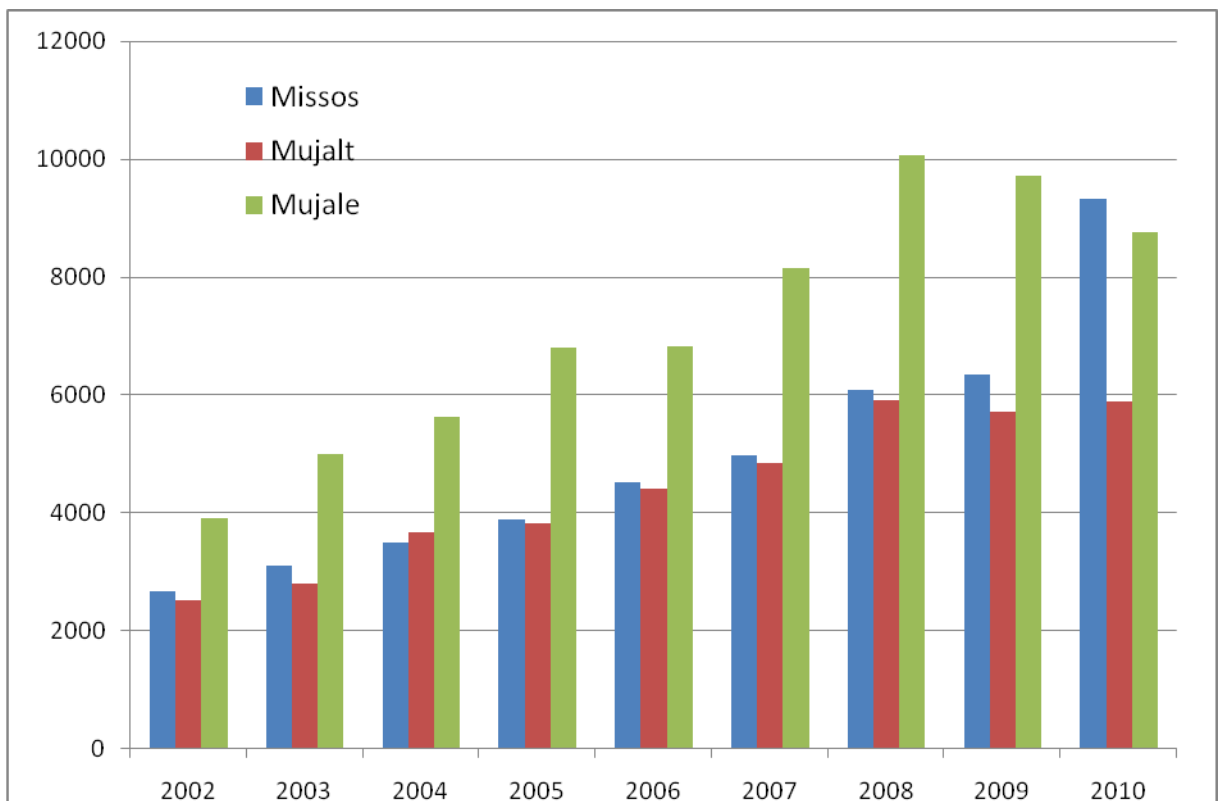

Joonis 10. Meremäega seotud maksumaksjate keskmine palk ja polünoomilised trendid.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

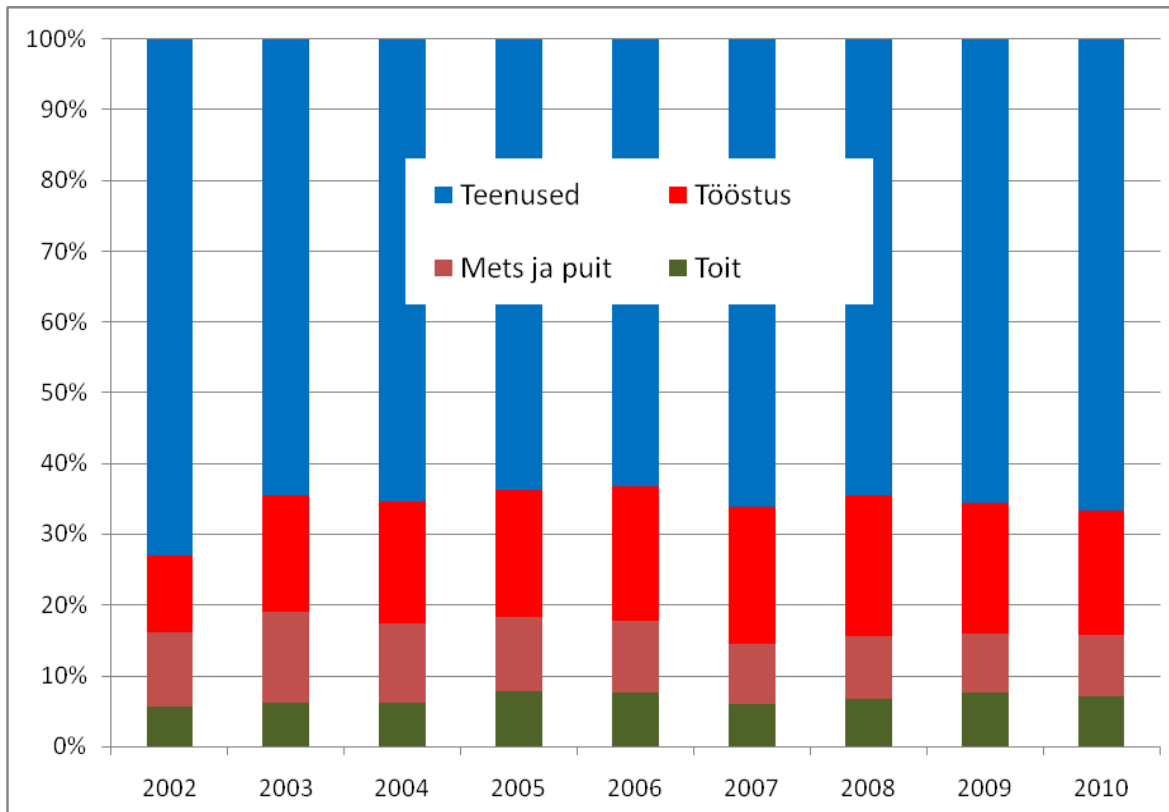

Joonis 11. Missoga seotud maksumaksjate arv.

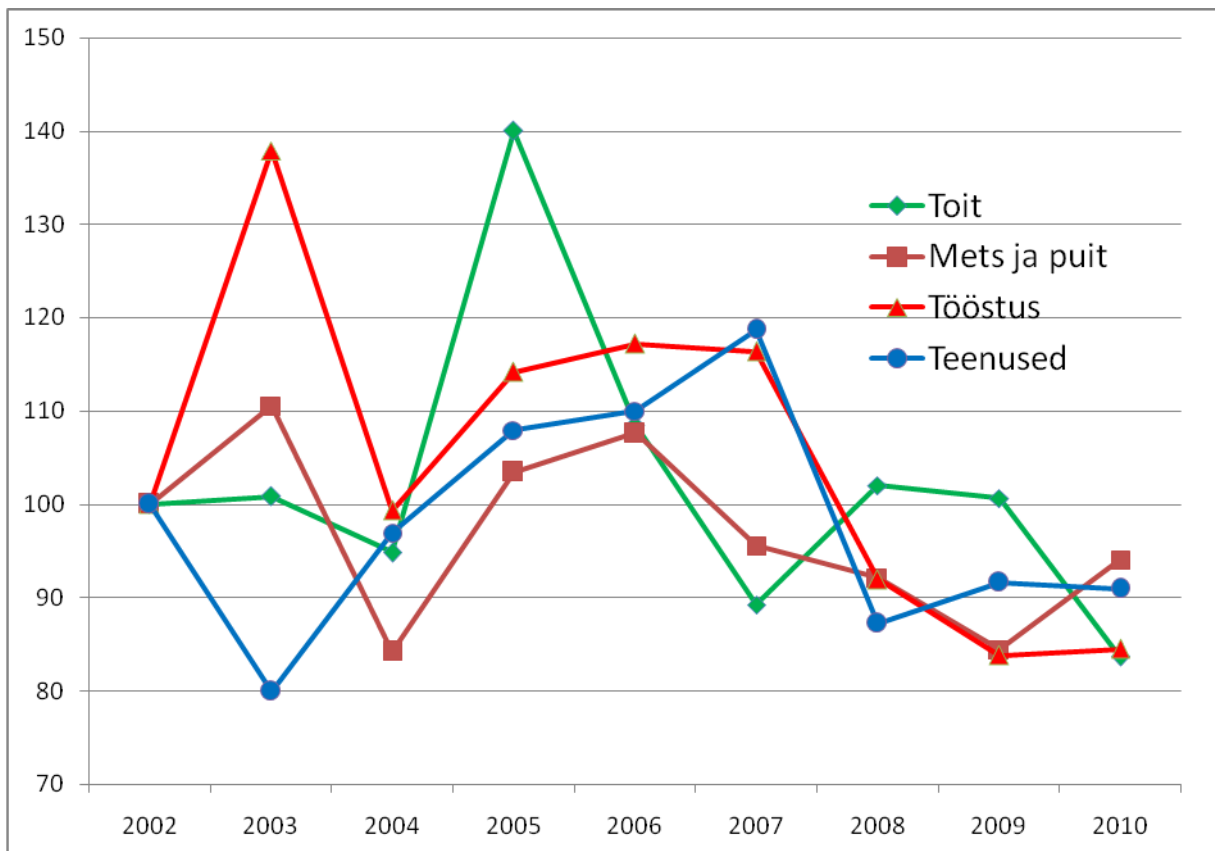

Joonis 12. Missoga seotud maksumaksjate keskmine palk.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

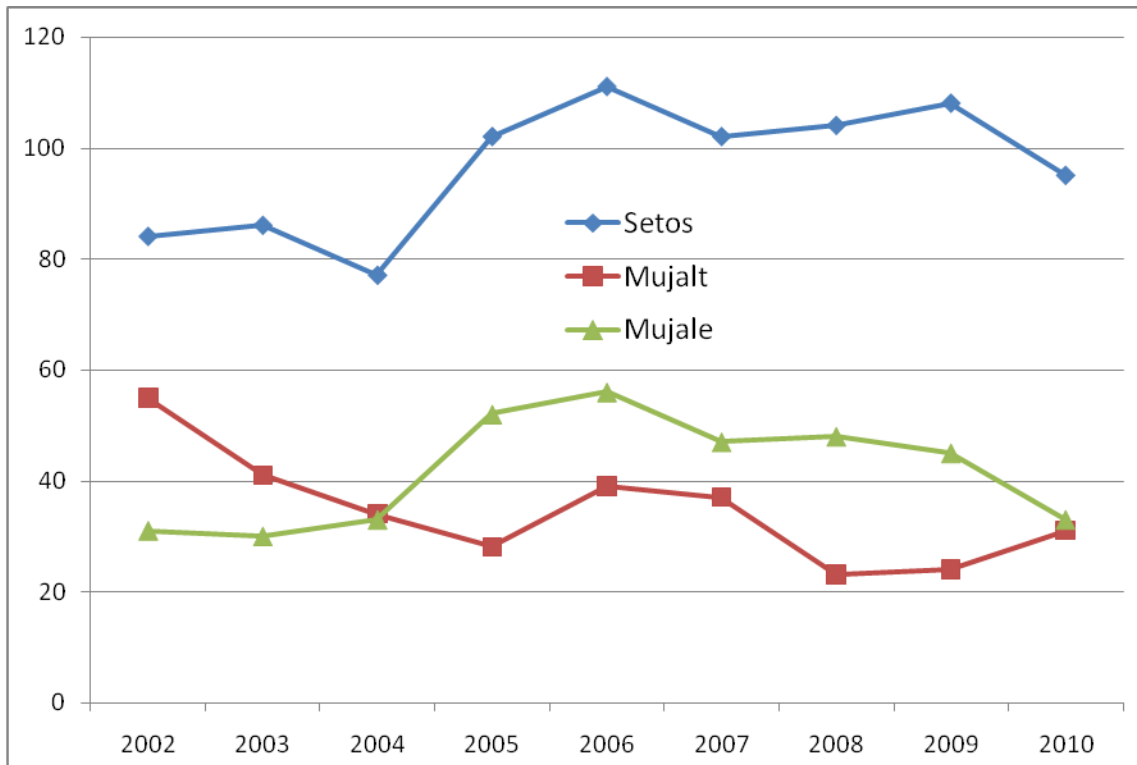

Joonis13. Setomaal registreeritud maksumaksjate hõive struktuur põhisektorite lõikes.

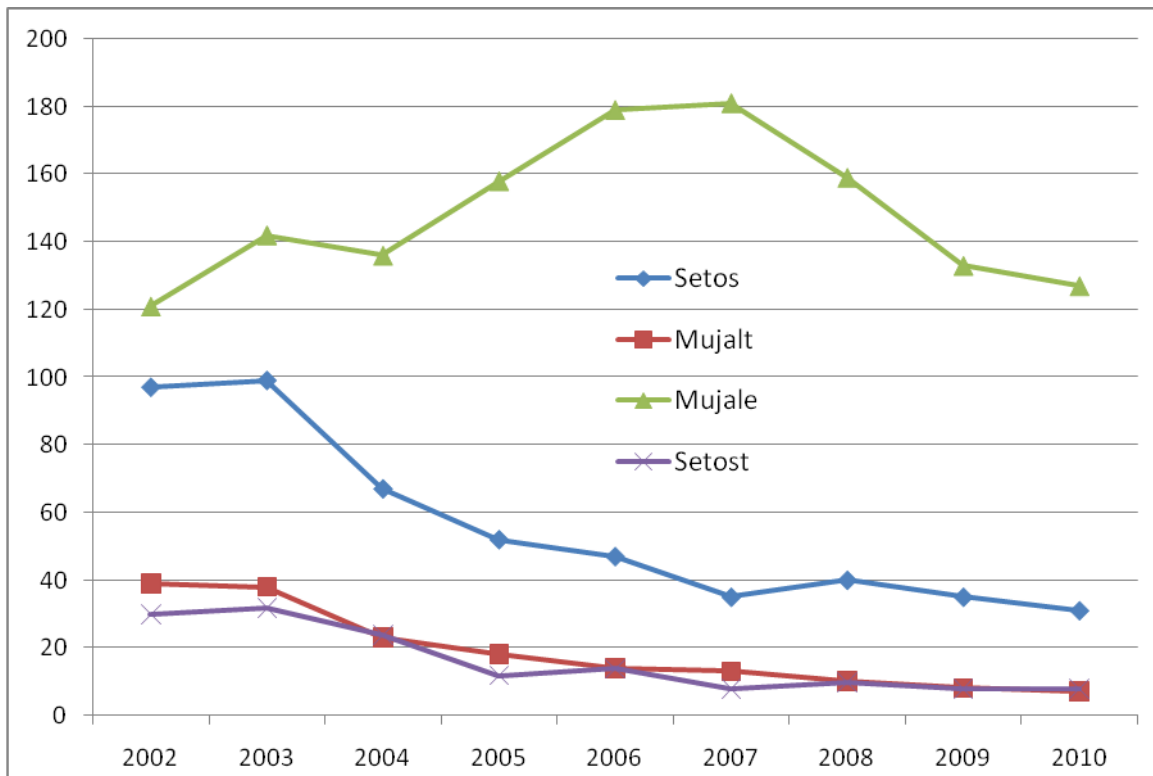

Joonis14. Setomaal registreeritud maksumaksjate põhisektorite hõivestruktuuri muutus, 2002=100%.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

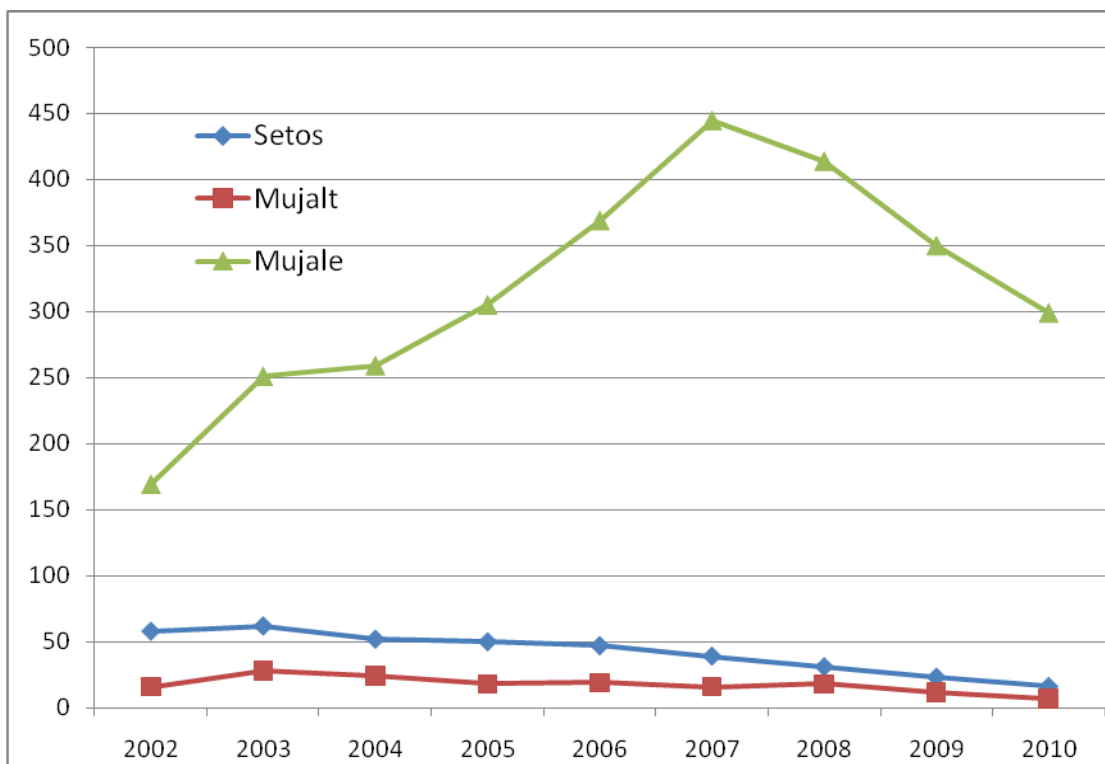

Joonis 15. Toiduklastris makse maksnud inimeste arv.

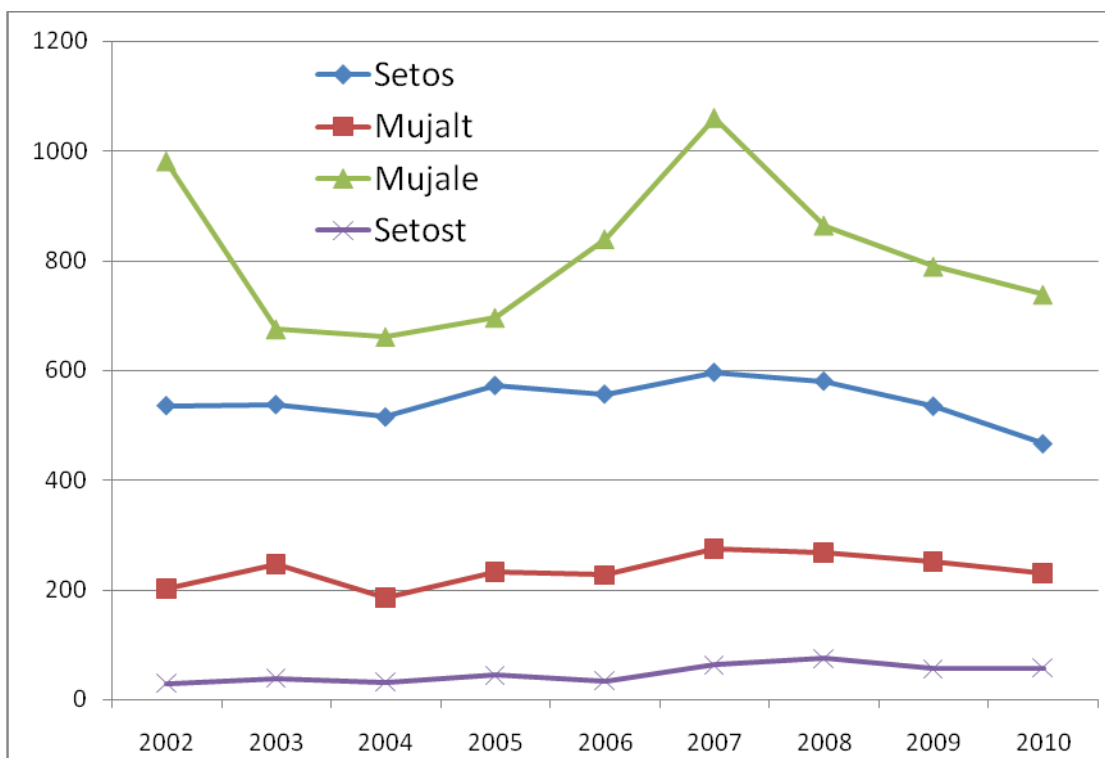

Joonis 16. Metsaklastris makse maksnud inimeste arv.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

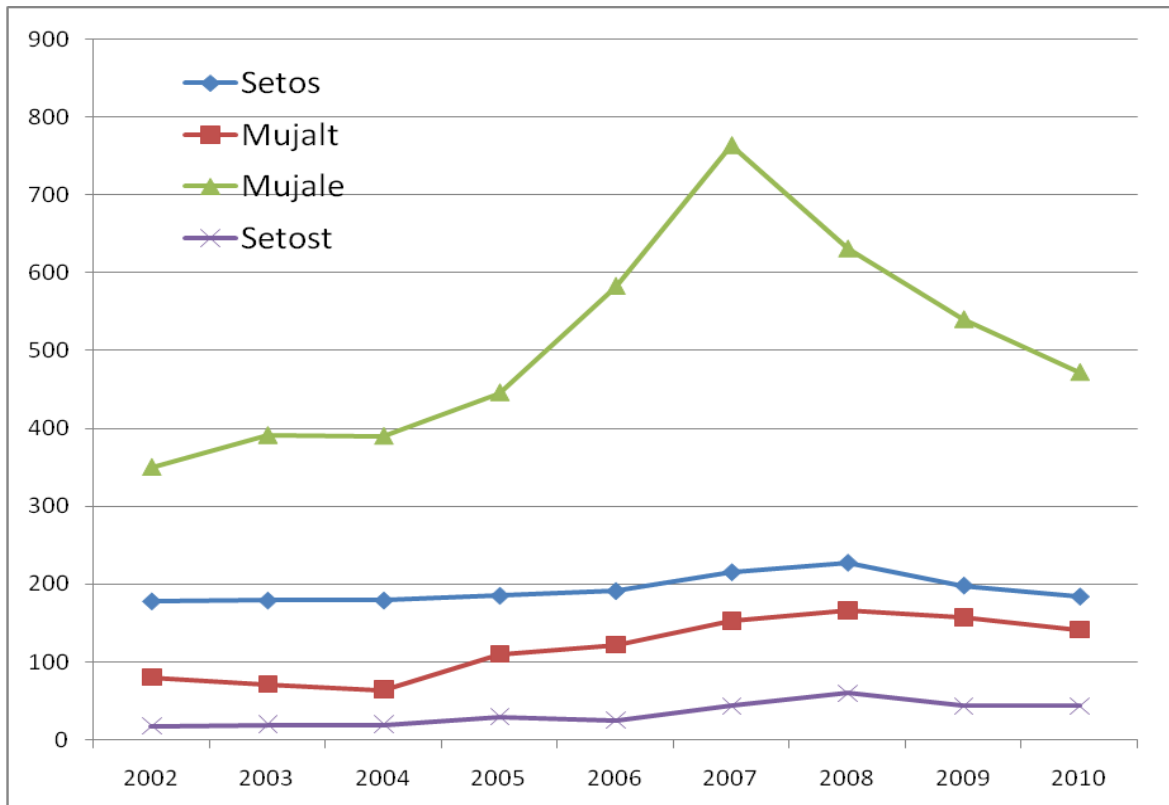

Joonis 17. Tööstussektoris makse maksnud inimeste arv.

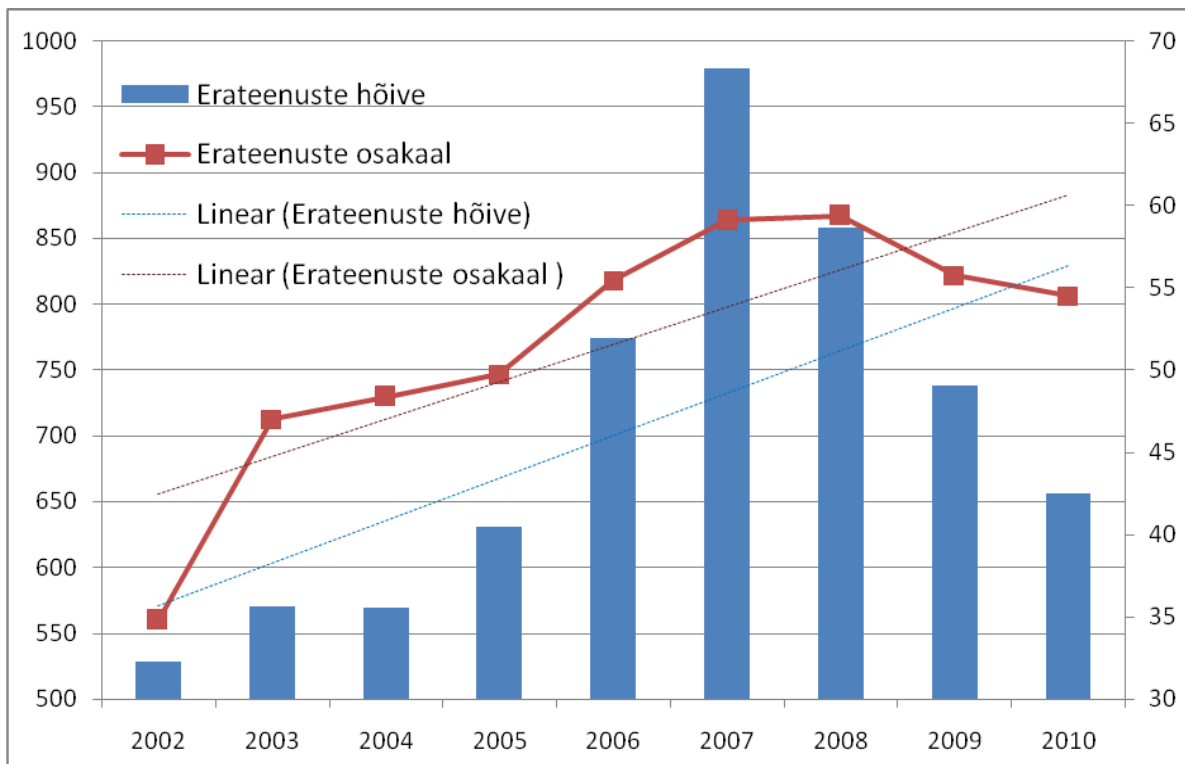

Joonis 18. Teenindussektoris makse maksnud inimeste arv.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

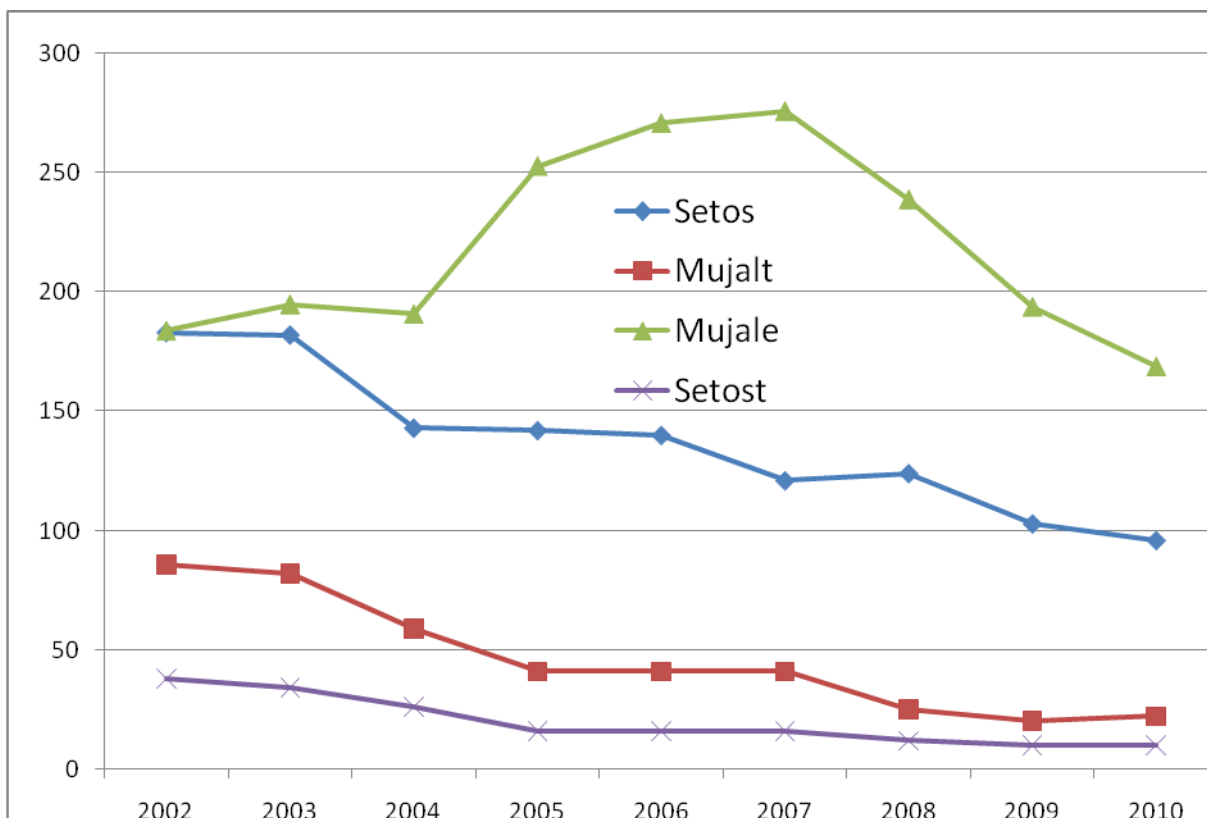

Joonis189. Teenindusettevõtetes (va. avalikud teenused) makse maksnud inimeste arv Setomaal.

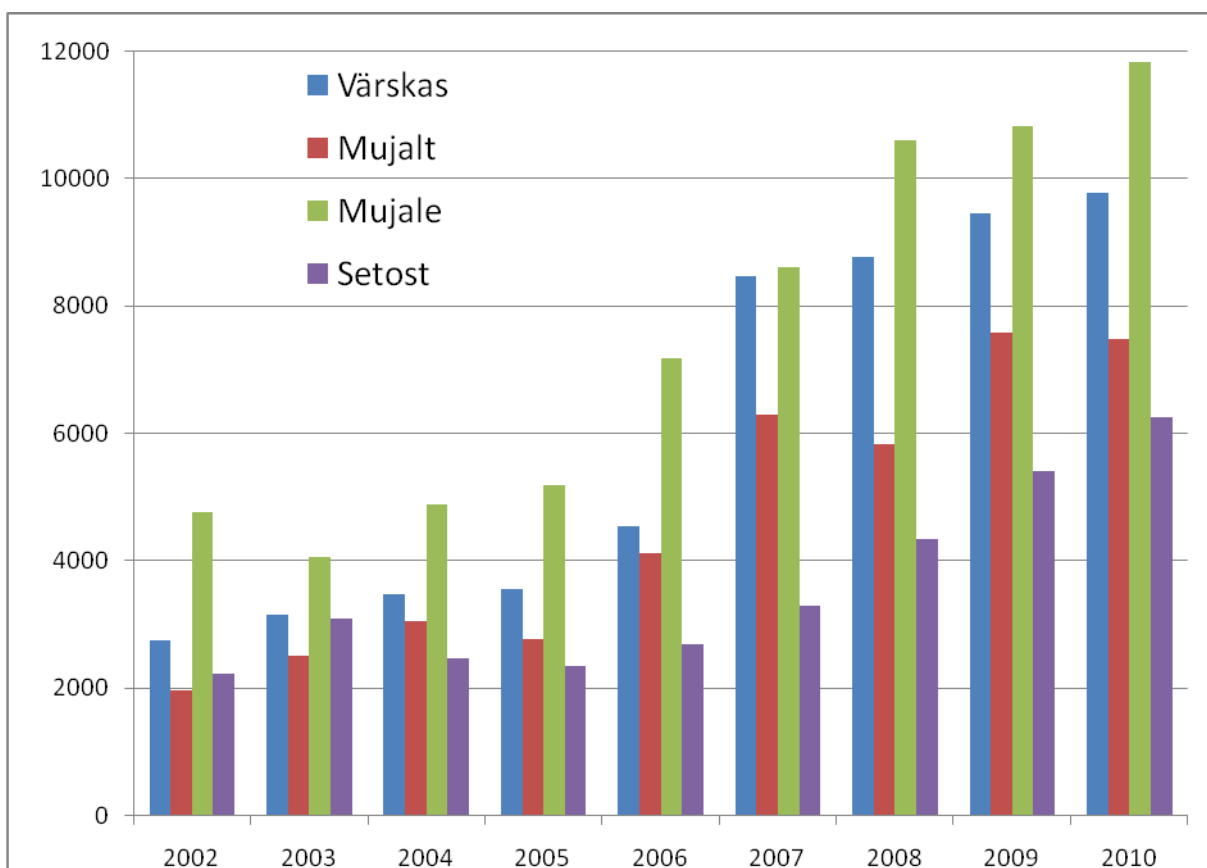

Joonis 190. Erasteenustes (va. avalikud teenused) töötavate inimeste arv Setomaal ja nende osakaal kõikides teenustes, vastavad trendid.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

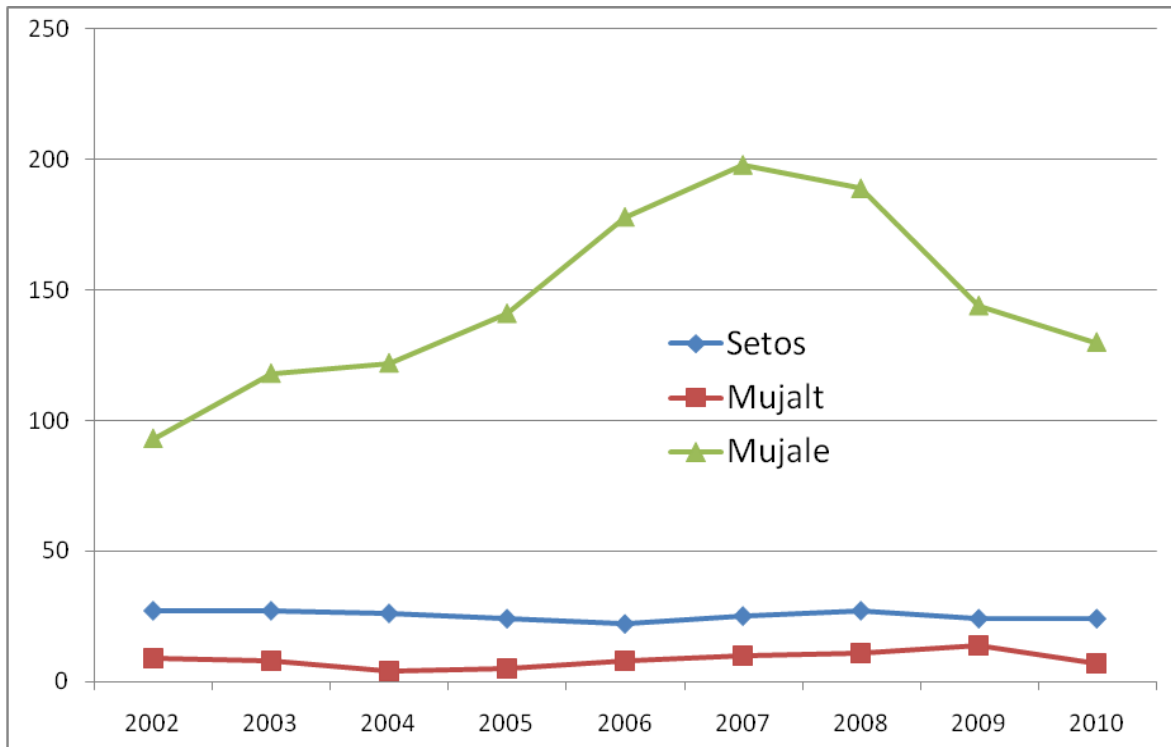

Joonis 21. Setomaa töötleva tööstuse maksumaksjad sõltuvalt töö- ja elukohast.

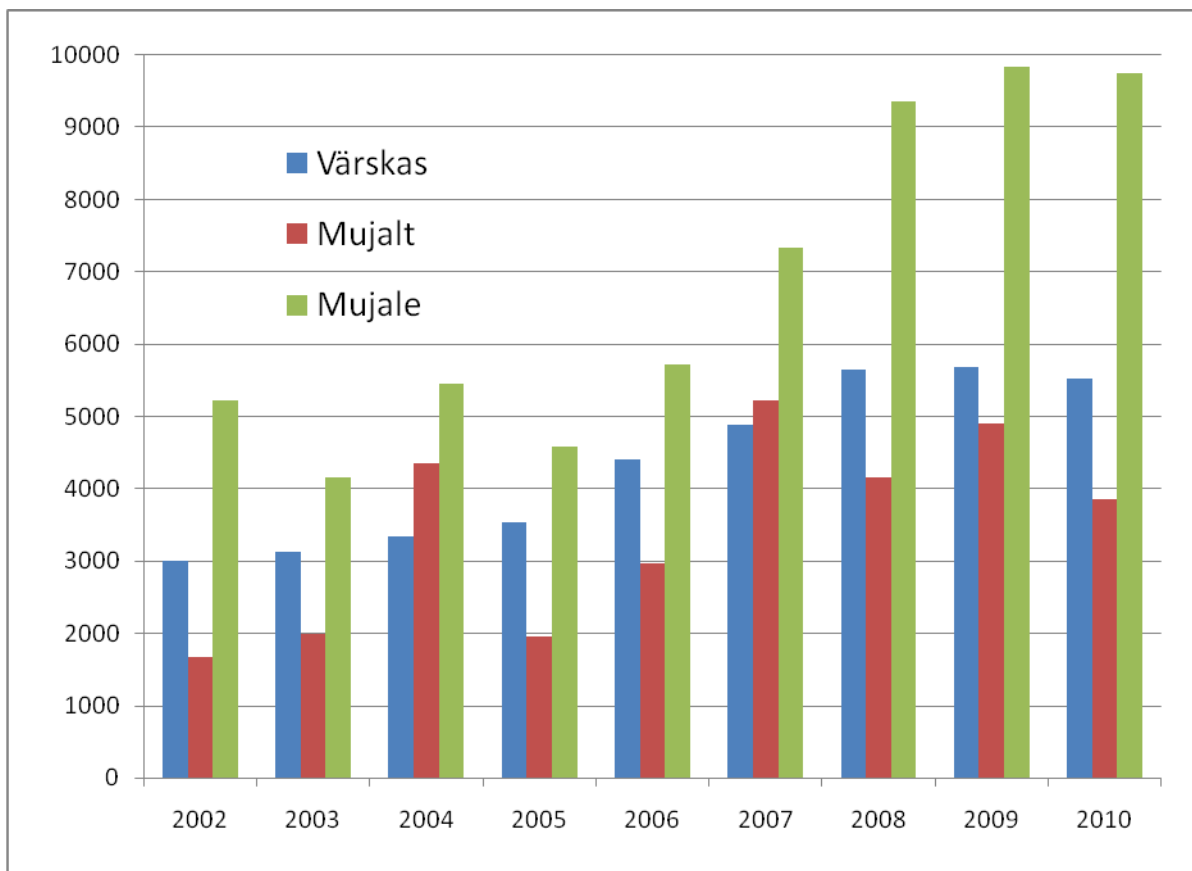

Joonis 22. Värskas töötleva tööstuse töötajate keskmine palk sõltuvalt töö- ja elukohast.

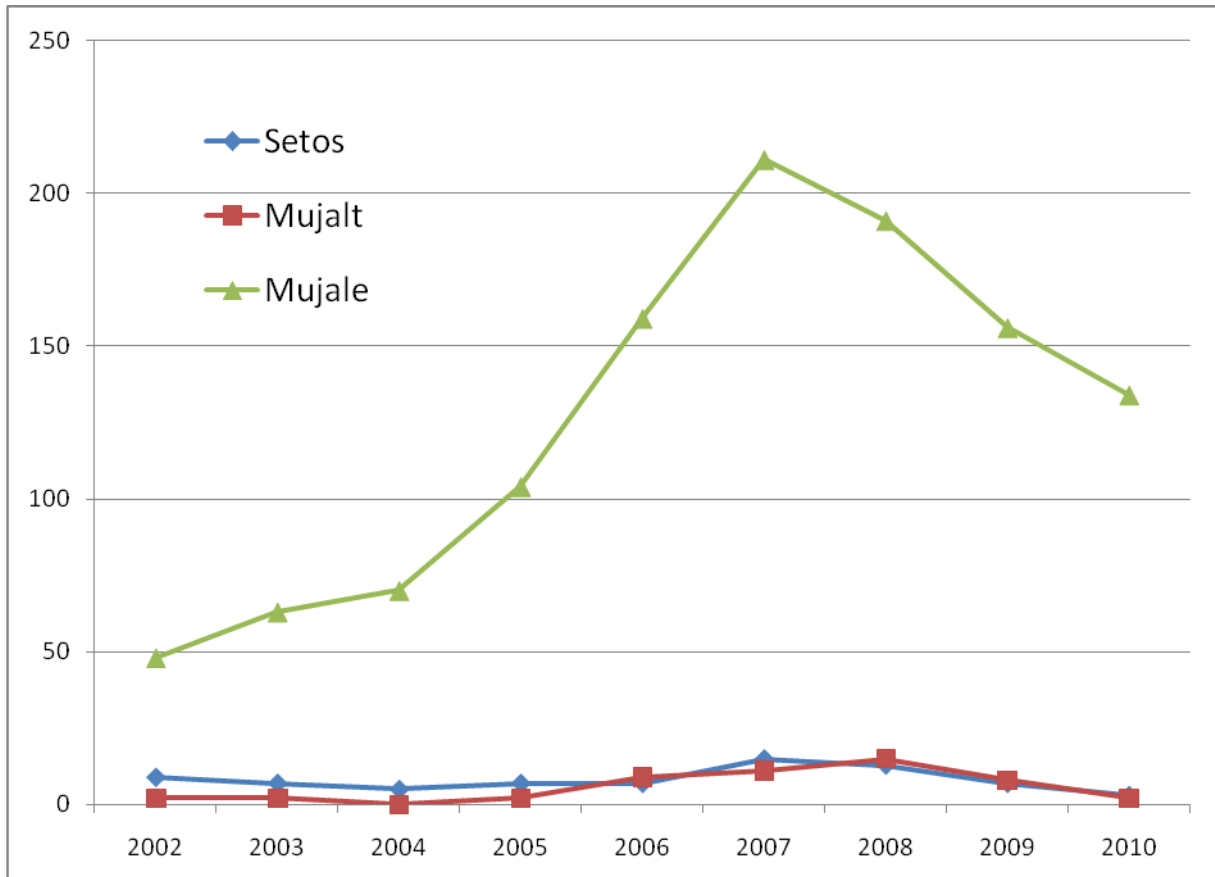
Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

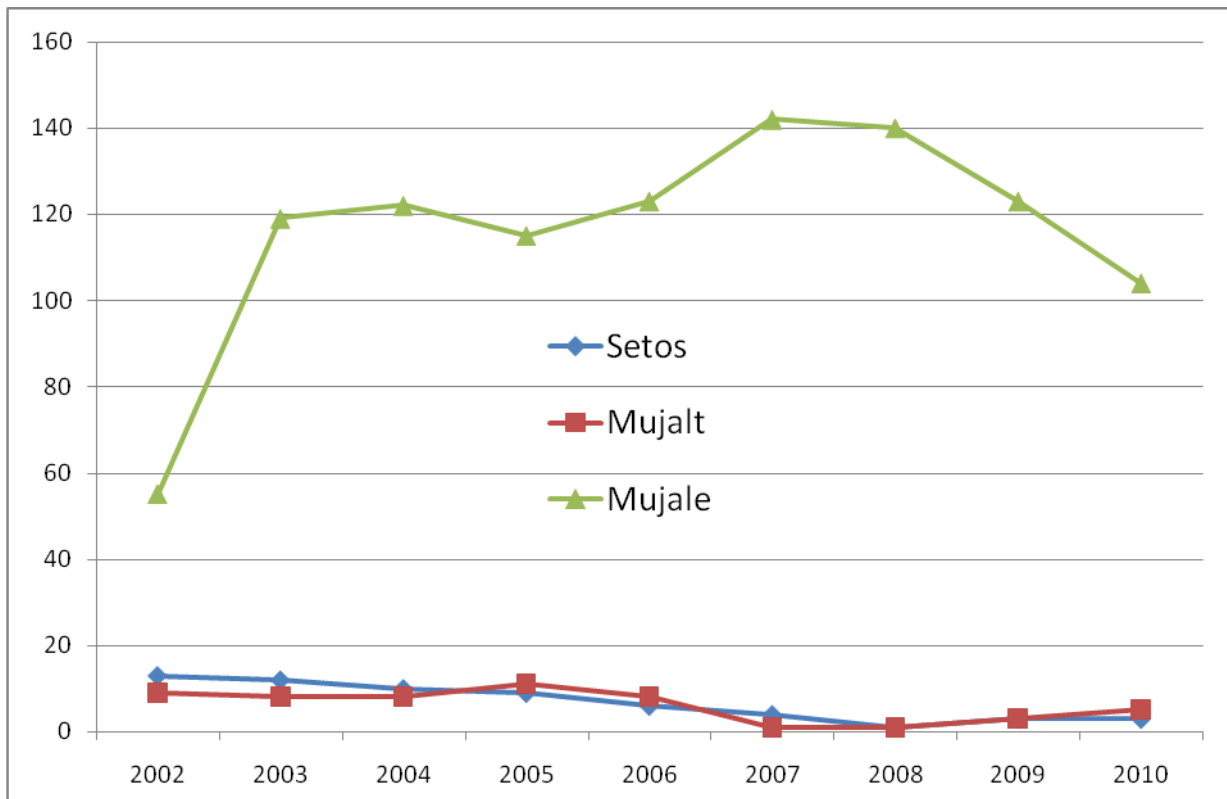
Joonis 23. Setomaa kaubanduse maksumaksjad sõltuvalt töö- ja elukohast.

Joonis 24. Värskas kaubandustöötajate keskmine palk sõltuvalt töö- ja elukohast.

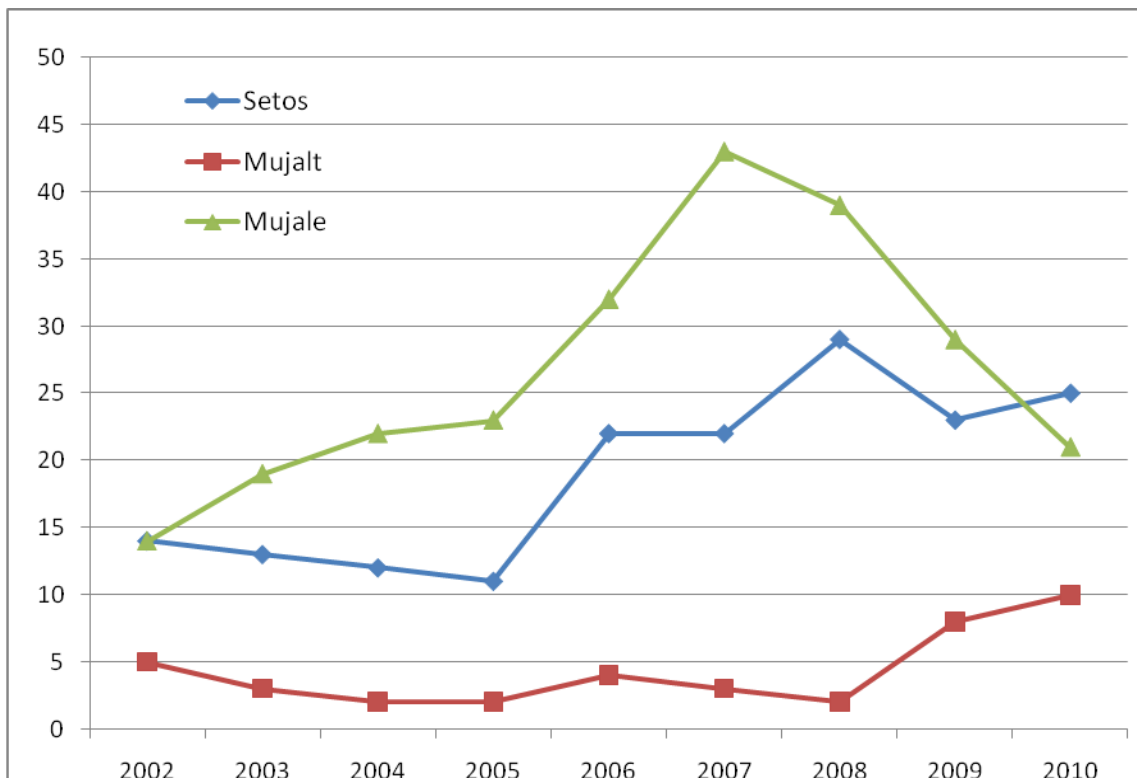

Joonis 25. Setomaa ehitussektori maksumaksjad sõltuvalt töö- ja elukohast.

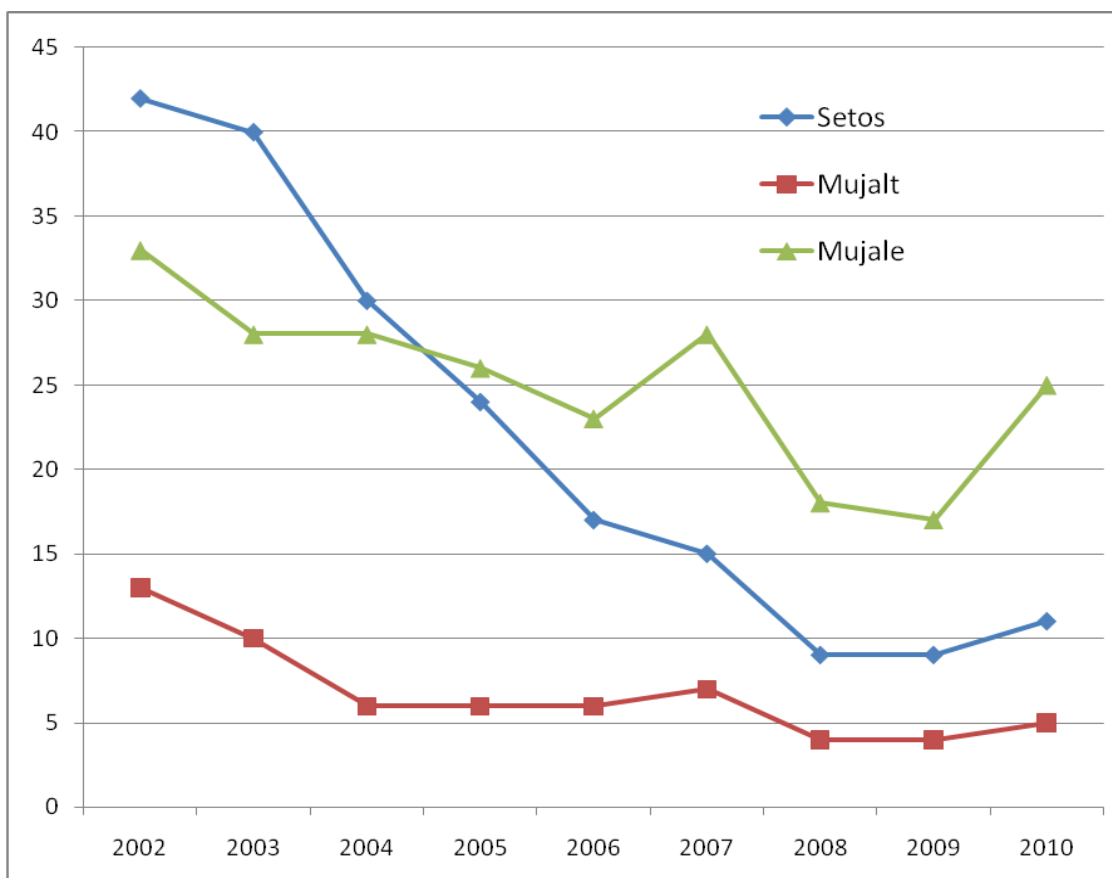

Joonis 26. Setomaa veonduse-laanduse maksumaksjad sõltuvalt töö- ja elukohast.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

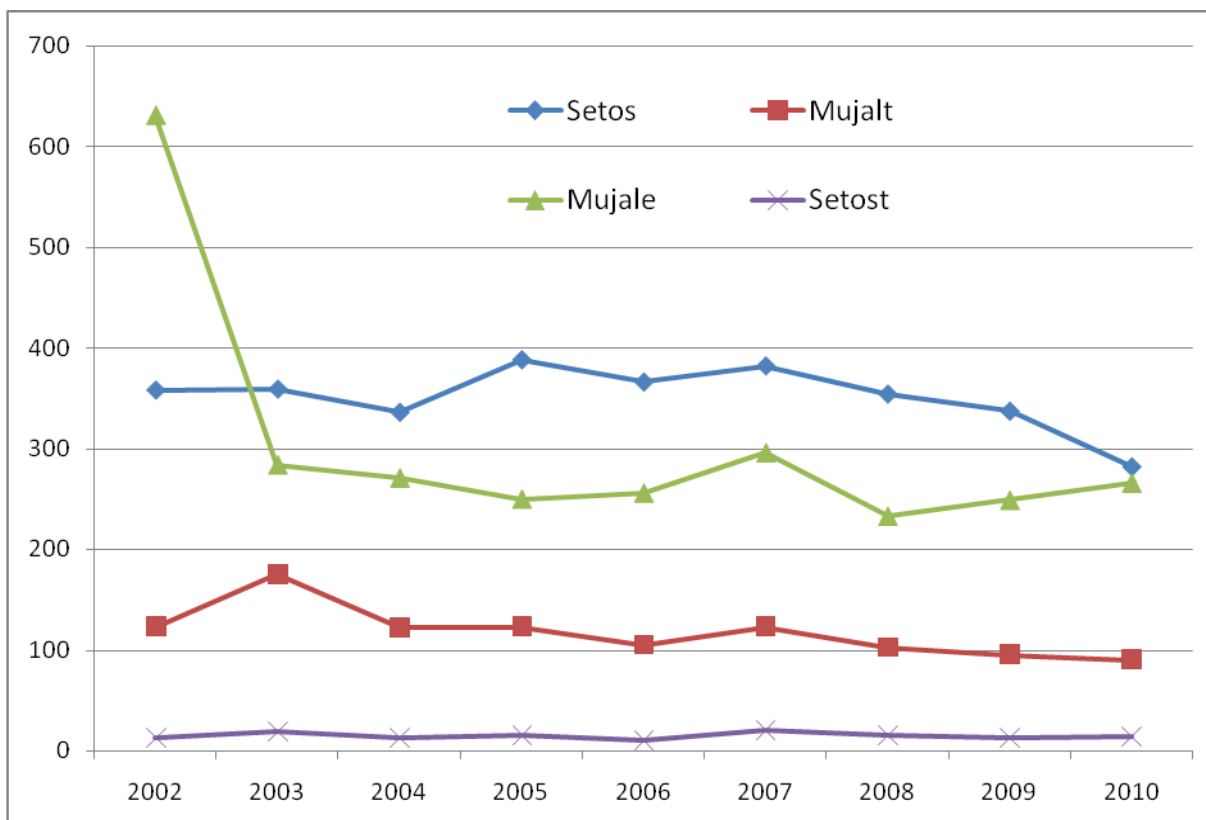

Joonis 27. Setomaa majutus-toitlustusettevõtete maksumaksjad sõltuvalt töö- ja elukohast.

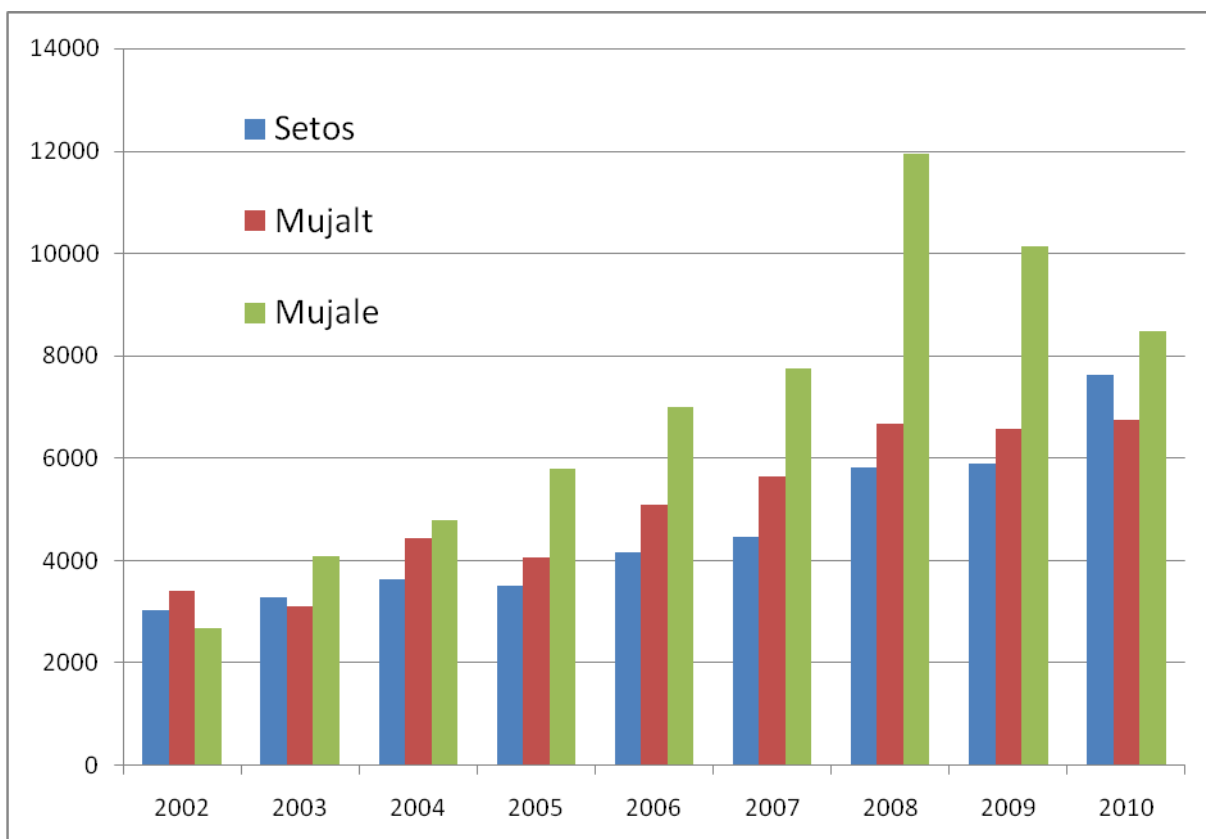

Joonis 28. Setomaa kinnisvaraettevõtete maksumaksjad sõltuvalt töö- ja elukohast.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

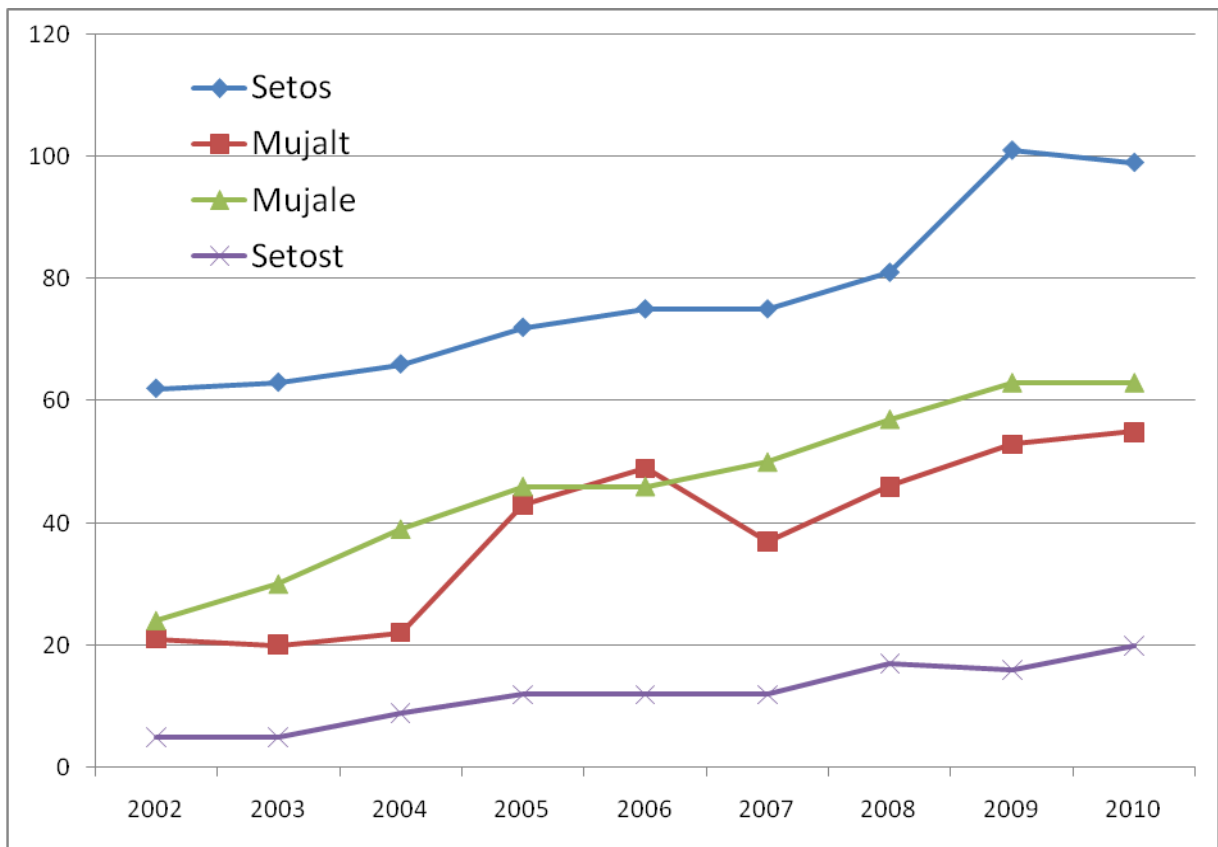

Joonis 29. Setomaa avaliku sektori maksumaksjad sõltuvalt töö- ja elukohast.

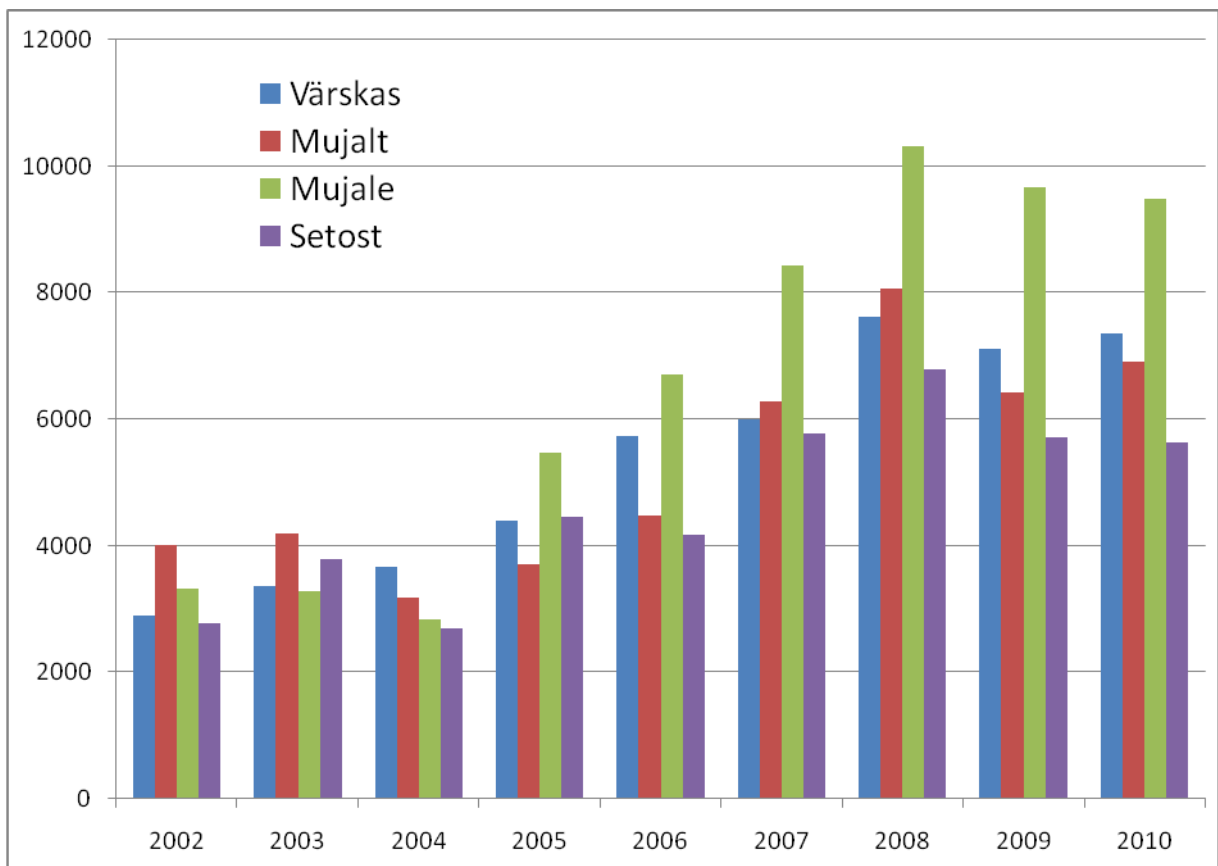

Joonis 30. Setomaa avaliku sektoritöötajate keskmine palk sõltuvalt töö- ja elukohast.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

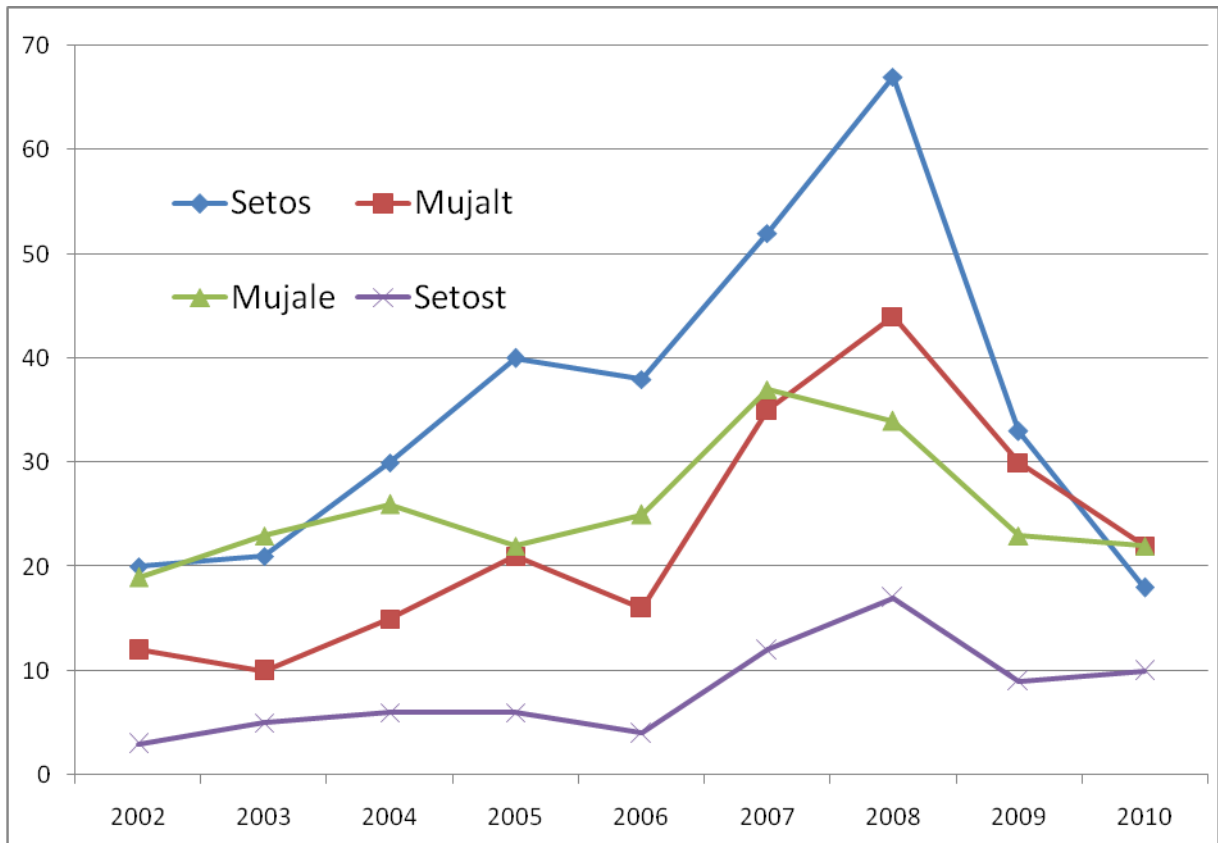

Joonis 31. Setomaa tervishoiu- ja sotsiaalsektori maksumaksjad sõltuvalt töö- ja elukohast.

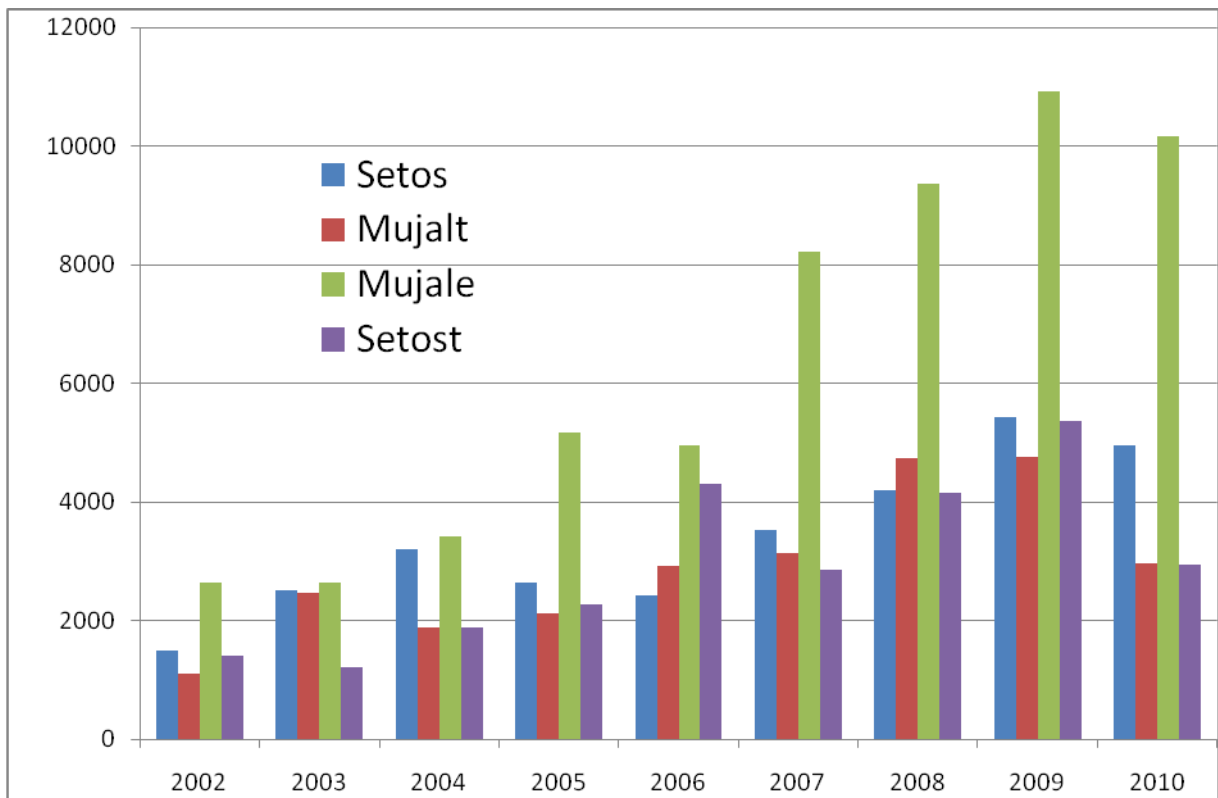

Joonis 32. Värskas tervishoiu- ja sotsiaaltöötajate keskmine palk sõltuvalt töö- ja elukohast.

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

Joonis 33. Setomaa kunst ja meelelahutussektori maksumaksjad sõltuvalt töö- ja elukohast.

Joonis 34. Värskekunsti- ja meelelahutustöötajate keskmise palksõltuvalt töö- ja elukohast.

LISA 1. Telefoniintervjuu küsimused

1) Kas olete midagi kuulnud Setomaa arenguprogrammist?

Jah/ei ,

2) Kas Setomaa arenguprogramm on vajalik?

Jah/ei

Miks?

3) Millised on Setomaa arenguprogrammi olulisimad tulemused?

4) Kas Setomaa arenguprogrammil on olnud mõju ettevõtlusele (üldiselt)?

Jah/ei

5) Kas Setomaa arenguprogrammist on olnud teie ettevõttele konkreetset abi ?

Jah/ei

Millist abi?

6) Mida tuleb Setomaa arenguprogrammis muuta?

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

Lisa 2. E-kirjaga saadetud kutse ja lisamaterjal grupiintervjuule

Hea Setomaa ettevõtja!

Setomaa valdade liit korraldab Setomaa arenguprogrammi vahehindamist selgitamaks, mis on tehtud ja milline on olnud mõju Setomaa arengule. Tartu ülikoolilt on tellitud ettevõtluse analüüs, kus me küsime vahetult ettevõtjate arvamust viimaste aastate Setomaa arengu ja programmi tulemuste kohta. Aga ka seda, missugune programm edaspidi peaks olema.

Kutsun Teid Setomaa arenguprogrammi teemalisele **Kultuurivaldkonna ettevõtjate ja tegijate kohvilauale Obinitsas, Seto seltsimajas 12.oktoobril kell 14-16.**

Teist sõltub kas ja mis kujul saab Setomaa arenguprogramm edasi toimima!

Kohtumiseni!

Garri Raagmaa

Majandusgeograafia doktor

Tartu ülikool

PS. Meil oli sel nädalal lühike telefonivestlus. Praeguse kirjaga lisan küsimused, millele (kes telefonis seda ei teinud) palun lühidalt vastata kui teil ei ole võimalik kohale tulla. Allpool on ka viited Seto arenguprogrammile ja strateegiale.

Küsimused:

1) Kas olete midagi kuulnud Setomaa arenguprogrammist?

Jah/ei

2) Kas Setomaa arenguprogramm on vajalik?

Jah/ei

Miks?

3) Millised on Setomaa arenguprogrammi olulisimad tulemused?

4) Kas Setomaa arenguprogrammil on olnud mõju ettevõtlusele (üldiselt)?

Jah/ei

5) Kas Setomaa arenguprogrammist on olnud teie ettevõttele konkreetset abi ?

Jah/ei

Millist abi?

6) Mida tuleb Setomaa arenguprogrammis muuta?

Lisa 3. Grupiintervjuu raamistik

Lähteülesanne

Analüüsida Maksu- ja Tolliameti ning Ettevõtteregistri andmete põhjal moodustatud valdkondlike (turism; maaettevõtlus (põllumajandus-metsandus-kalandus-kohalik töötlemine jms); käsitöö ja tööstus; kultuuri- ja loovmajanduse ettevõtlus ja seltsid; mittemaksumaksjad ja veel üks grupp, kui statistiliste andmete analüüsimisel tekib mingi eraldi grupp, keda analüüsida) ettevõtjate fookusgruppide (5-6) meetodil programmist saadud otsest tulu; kaudset tulu (infrastruktuuri areng, töökohti, töötajate muutumist, mainet jms); üldist mõju Setomaale ja teha ettepanekuid programmi uuendamiseks.

I Ettevõtlus Setomaal - kontekst

1. Seto ettevõtte ja RIIK
 - a. Riigiametite toimimine
 - i. Kas probleemiks on nende vähesus või liigne agarus
 - ii. Millised ametkonnad on ettevõtlusele jalus
 1. Maksuamet
 2. Tervisekaitseamet
 3. Keskkonnaamet
 4. ...
 - iii. Kas olulisemaks probleemiks on lollid seadused või pigem ametnikud?
 - iv. Kas mõnest ametkonnast on ka abi? Millisest?
 1. Kaitsevägi (tellimused, töökohad)
 2. Piirivalve-politsei (turva)
 3. Päästeamet (turva)
 - b. Millised on olulisemad kasutatavad toetuskeemid
 - i. PRIA
 - ii. On need teile kättesaadavad?
 - iii. Mis on nende juures probleemiks?
 1. Milline bürokraatia?
 2. Ametnikud
2. Seto ettevõtte ja kogukond (vald, Setomaa rahvas)
 - a. Kas ettevõtjaks olemine on Setomaal rahva seas juba aktsepteeritud ja auväärne?
 - b. Kas siin on vallati erinevusi? Muutusi ajas?
 - c. Kas siin on sektoriti erinevusi? Muutusi ajas?
 - d. Koolide ja KOV suhted.
 - i. Kas KOVid on hakanud enam ettevõtluse vastu huvi tundma?
 - e. Koolide ja ettevõtete suhted:
 - i. Linnuse kool, Räpina kool, Seto koolid
 - ii. Ülikoolid ja muud
 - iii. Kust saate töötajad?
 - iv. Kus koolitate?
 - v. Muutus ajas?
3. Seto ettevõtte ja teised ettevõtted, konkurentsivõime
 - a. Kas koostööd tehakse enam sisse või välja
 - b. Kas Setomaal on konkurente?
 - c. Kas Seto ettevõtteks olemine on eelis või takistus?

Muutused Setomaa ettevõtetes
Garri Raagmaa

- i. On siin toimunud muutusi?
 - d. Seto ettevõtte ja vene ettevõtte, tegevused piiri taga ja piiril
 - i. Salakauba osakaal?
 - e. Katustes osalemine ja nende toimimine Setomaa Turism, KäsitüüKogo ja Piiriäärne energiaarendus)
 - f. Sektoritevaheline koostöö (nt. turundus läbi Seto kultuuri)
- 4. Millised on olnud Setomaa viimased 5 majandusaastat?
 - a. Mis harud kasvavad, mis kahanevad?
 - b. Millised kriisis paremini vastu panid?
- 5. Mis on teie jaoks maaelu ja regionaalpoliitika?
 - a. On need olemas?
 - b. Millised peaks olema?

II Setomaa arengu programm

1) Kas Setomaa arengu programm on vajalik?

Jah/ei

Miks?

3) Millised on Setomaa arengu programmi olulisimad tulemused?

- a) Setomaa Turism
- b) Käsitüü Kogo
- c) Piiriäärne energiaarendus
- d) Majandusõpe
- e) Omavalitsuste projektid
- f) Väiketoetused

4) Kas Setomaa arengu programmil on olnud mõju ettevõtlusele (üldiselt)?

Jah/ei

5) Kas Setomaa arengu programmist on olnud teie ettevõttele konkreetset abi ?

Jah/ei

Millist abi?

6) Mida tuleb Setomaa arengu programmis muuta?

C. ELANIKKONNAPPOOLNE MUUTUSTE TAJUMINE SETOMAA SOTSIAAL-MAJANDUSLIKUS OLUKORRAS

Aruanne fookusgruupiintervjuude põhjal

UURINGU TAUST

Sotsiaal- ja turu-uuringute firma Saar Poll viis septembris 2010 läbi kvalitatiivse uuringu, et välja selgitada, kuidas Setomaa nelja valla elanikud on tajunud nende sotsiaal-majanduslikus keskkonnas viimase viie aasta jooksul aset leidnud muutusi. Teemadest keskenduti sisse- ja väljarände ning selle võimalikele tagamaadele (sh töövõimalused, haridus, infrastruktuur), seto kultuurile, kodanikuaktiivsusele ja teistele valdkondadele, mida projektides osalemine on rohkemal või vähemal määral mõjutanud. Lisaks tajutud muutuste kaardistamisele oli eesmärgiks ka tulevikuootuste ja prognooside välja selgitamine.

Uuringu käigus toimus 7.-8. septembril 2010 neli fookusgruupiintervjuud, üks igas Setomaa vallas. Kõigis grupivestlustes osales 7-8 antud vallas elavat või sellega tööalaselt tihedalt seotud inimest. Ühe vestluse kestus oli 1,5-2 tundi ja see viidi läbi Saar Polli professionaalse moderaatori poolt. Gruppide moodustamisel võeti arvesse, et osalejate taust oleks võimalikult mitmekesine: nii mehed kui naised, erinevate vanuserühmade ja tegevusvaldkondade esindajad, nii vallakeskustes kui mujal küldes elavad inimesed, nii projektides osalejad kui mitteosalejad.

Käesolevas aruandes võrdluse alusena kasutatud andmed pärinevad Setomaa Valdade Liidu poolt 2005. aastal läbi viidud piiriäärse piirkonna olukorra uuringust, mille analüüsitulemused on vabalt kättesaadavad Setomaa Valdade Liidu kodulehel.

Ülevaade fookusgruppides osalejatest

Meremäe vald:

- Vastaja 1: N, väikeettevõtja (turism, kultuur), juhtinud erinevaid projekte, Tallinnas sündinud seto, siin elanud üle 20 aasta
- Vastaja 2: M, töötab kohaliku kooli direktorina, vanaema seto, elab väljapool Setomaad
- Vastaja 3: N, töötab muuseumis ja käsitöö alal, juhtinud erinevaid projekte, Setomaale kolinud 7 aastat tagasi
- Vastaja 4: M, õpib 11. klassis, ei näe endale Setomaal tulevikku
- Vastaja 5: M, väikeettevõtja (ehitustooted jm), Setomaale kolinud 7 aastat tagasi
- Vastaja 6: N, töötab raamatupidajana, Setomaalt pärit, aga vahepeal elanud ka mujal
- Vastaja 7: N, töötab noorsootöötajana, Setomaale kolinud 2 aastat tagasi, mees siit pärit

Mikitamäe vald:

- Vastaja 1: N, töötab kohaliku kooli direktorina, vallavolikogu liige, elab väljapool Setomaad
- Vastaja 2: M, väikeettevõtja (transport), elanud terve elu siin vallas
- Vastaja 3: N, väikeettevõtja (põllumajandus), kolinud 20 aastat tagasi vanaisa tallu, osaleb aktiivselt külaelus
- Vastaja 4: M, töötab tollipunktis, vallavolikogu liige, mitmendat põlve kohalik
- Vastaja 5: N, lõpetanud hiljuti kõrgkooli, töötab referendina, päritolult kohalik
- Vastaja 6: N, lõpetanud hiljuti gümnaasiumi, hetkel puhkab, mõlemad vanemad on setod
- Vastaja 7: M, vallavolikogu esimees, mitmendat põlve kohalik

Misso vald:

- Vastaja 1: M, õpib 9. klassis, vanemad on siit pärit, plaanib pärast õpinguid siia tagasi tulla
- Vastaja 2: N, õpib 12. klassis, vanemad on siit pärit, plaanib kunagi siia tagasi tulla
- Vastaja 3: N, õpib 12. klassis, plaanib pärast õpinguid siia tagasi tulla
- Vastaja 4: N, töötab sekretärina, põline Misso elanik
- Vastaja 5: N, töötab õpilaskodus kasvatajana, sündinud teisel pool kontrolljoont, kolinud siia üle 10 aasta tagasi
- Vastaja 6: N, hetkel töötu, sündinud Võrumaal, poole elust elanud linnas
- Vastaja 7: M, hetkel töötu, plaanib rajada turismitalu, vanavanemad on pärit siit, ise Tartust
- Vastaja 8: N, hetkel lapsega kodus, vanavanemad siit pärit ja ise õppinud siin koolis, aga vahepeal elanud mitmetes välisriikides

Värska vald:

- Vastaja 1: N, töötab turismisektoris, elanud siin ühe aasta, mees siit pärit
- Vastaja 2: N, töötab muuseumis, sündinud siin, aga elanud vahepeal mujal
- Vastaja 3: M, töötab muusikakoolis, siin elanud 3 aastat
- Vastaja 4: N, õpib 10. klassis, vanemad on Setomaalt pärit, plaanib pärast õpinguid siia tagasi tulla
- Vastaja 5: M, väikeettevõtja (kinnisvara), peab ka mitmeid ühiskondlikke ameteid, põline seto
- Vastaja 6: M, töötu tervislikel põhjustel, tegev külavanemana ja MTÜ-s, Setomaalt pärit, aga vahepeal elanud ka mujal
- Vastaja 7: M, töötab elektrikialal, sündinud teisel pool kontrolljoont ja kolinud hiljem siia
- Vastaja 8: N, töötab gümnaasiumis õpetajana, koolist suunati Setomaale peaaegu 30 aastat tagasi, elab Meremäe vallas

UURINGU PÕHITULEMUSED

Uuringu tulemused esitatakse viie alapeatükina: eraldi vaadeldakse elanike arvamusi piirkonda tulemise ja noorte siia jäämise, setode kultuuri ja identiteedi arengute, piirkonna töö- ja ettevõtlusvõimaluste, infrastruktuuri arengute ning programmides osalemise ja elanikkonna aktiivsuse kohta.

Kokkuvõtteid ilmestatakse osalejate tsitaatidega. Iga tsitaadi puhul on märgitud ära, millises fookusgrupis osaleja poolt see on öeldud, vastaja sugu (M/N) ja põhitegevus: ettevõtja (EV), palgatöötaja (PT), mittetöötav (MT; sh nii töötud kui kodused) või õpilane (Õ).

1. Sisse- ja väljaränne

2005. aasta uuringust järeldati, et Setomaa elanikkond kahaneb kiiresti ning lahkujateks on peamiselt noored, ilmselt ettevõtlikumad ja aktiivsemad neist. Nimelt plaanis uuringu tulemuste põhjal kuni 25. aastastest mujal elavatest seto noortest kodukohta naasta alla kümnendiku, kindlat plaani mitte tagasi tulla oma aga neljandik kõnealustest. 60% setodest arvas, et lastel, kes jäävad sünnikohta elama, saab olema väga väheste võimalustega tulevik. Samuti näitas uuring, et lähiajal kavatseb lisaks õppima siirdujatele töö pärast elukohta vahetada üle 10% töötajaist. Saadud tulemustest lähtuvalt hoiatasid uurijad, et elanikkonna kahanemise protsessi pidurdamatu jätkumise korral kaotab Setomaa 10 aasta jooksul oma elanikkonna taastootmisvõime, ning soovitasid töötada elanike (laste) tuleviku suhtes väga pessimistlike hoiakutega.

1.1. Setomaale tulemine ja selle tagamaad

2010. aastal läbi viidud fookusgrupiintervjuud näitasid, et kuigi piirkonna elanikkonna vähenemist peetakse endiselt probleemiks, siis elanike **suhtumine uute inimeste Setomaale kolimisse** tundub olevat optimistlikumaks muutunud. Sisserännet soodustavate teguritena nähakse muuhulgas kohapeal toimud arengut ja erinevaid programme.

Ma kaldun arvama, et oli aeg, kui läksid ära, et nüüd on siin Setomaal viimase 10 aastaga päris suur töö ära tehtud. Inimesed hakkavad linnast tagasi tulema. Kui võtta siin näiteks Mikitamäe valla seisukohta, kui küsitakse, et oleks vaja, tahaks mingit maja osta, siis tekib mõte, et nii kui ei olegi midagi pakkuda. Kõikidel kohtadel enam-vähem on nagu inimesed olemas. (Mikitamäe, M, EV)

Tolled ajal [aastal 2003] ei olnud see maale kolime veel nii populaarne, nagu ta praegu on. Nüüd tuleb seda rahvast järjest juurde. Põhimõtteliselt kõik need riiklikud veeprogrammid ja muud asjad on kindlasti teinud lihtsamaks ka meie sõpradel ja tutvusringkonnal siia piirkonda tulemise. /---/ Aga igasugused need toetusprogrammid ja asjad, nendest tähtsamaks ma ise pean seda, et Setomaa pakub väga palju igasuguseid arenguvõimalusi enese arendamiseks praegu. (Meremäe, N, PT)

Nende programmide toel on hästi oluline see, et praegu on sellest hajaasustuse programmist paljud omale veevärgi lasknud sisse panna, aga minu arust on see ka selline hästi poolik asi. Kuna kõik ei saa, siis sihuke asi tekitab tüli, sest igapäev tahaks, et tema majapidamises oleks vesi sees ja seda enam tahaksid ka noored siia samasse tagasi tulla. (Mikitamäe, N, EV)

2005. aasta uuringus olid setod kõikidest uuritud teguritest kõige enam rahul ümbruskonnaga – sellega väitsid end väga rahul olevat 29% ja pigem rahul 62% vastajatest. Ka tänavustest fookusgruppidest ilmnis, et **siia meelitab sageli tulema** sinne rahulikum keskkond. Tulijaid on erinevas vanuses, aga üheks selgelt välja joonistuvaks grupiks peetakse noori peresid, kes on otsustanud oma lapsed siinses rahulikumas keskkonnas üles kasvatada.

Kui üle Setomaa piiri sai sõidetud transpordiga, siis kuidagi tundus kohe – tagantjärele naljakas mõelda, kuidas seal bussis sai tunduda – et siin on teistsugune õhk ja teistsugune loodus, aga sai kuidagi. Ja kuidagi teistsugused inimesed, kuidagi selline rahulikum ja parem. Loodus, teistsugune õhk, teistsugused inimesed, õhkkond võib-olla – see oli see, mis meelitas siin käima, sest ega heast peast ei hakka Viljandist nii pikka maad ette võtma. (Värskä, M, PT)

[Tulijad on noored pered], kes on täiesti teadlikult valinud, et nad tahavad oma lastele pakkuda just elukeskkonda siin maal. /---/ Kogu see laste kasvamise keskkond – maal organiseeruvad mõned asjad ise ära. Juba see kogukonna ja, ütleme, külainimeste kontroll laste peal, no tahtmatult. /---/ See võrgustik ja tugivõrgustik on hästi lähedal ja tihedalt niimoodi. (Meremäe, N, PT)

Mulle meeldib. Mul on ka väiksed lapsed ja juba nende pärast. Ma näen ise – mu tütar on 10-aastane – siis võrreldes tema närvikava linnas elades ja nüüd, siis see on nagu öö ja päev. /---/ Ma ei pea pelgama, iga hetk aknast välja vaatama, et kus laps on. (Meremäe, N, PT)

Rändest rääkides ollakse arvamusel, et kohalikud omavalitsused ja elanikud peavad selle nimel **ise pingutama**, et siia oleks põhjust tulla ja jääda. Omavalitsused on praeguseks juba astunud olulisi samme piirkonna tuleviku planeerimiseks (arengukavad jm), aga samas märgitakse ära, et tegelik käitumine ei ole alati kooskõlas püstitatud eesmärkidega.

Alati võiks paremini olla ja selle nimel peabki siin natuke sõdima, et see elu oleks parem ja saaks rauad alla. Ütleme, et kohalike tööde-tegemistega midagi kurta ei ole ju. See sõltub kõik ju oma inimestest kohapeal, kes mida teeb ja tahavad teha. Keegi ei tule muidugi linnast midagi pakkuma ja tegema. /---/ Kui näiteks siin me midagi ei tee ja midagi ei paku, ega siis ei tule siia kuhugi metsakoopasse sääske, parme söötma. Kui põhimõtteliselt mingit tegevust ei toimu, siis leitakse teine koht, kus on see tegevus. (Mikitamäe, M, EV)

Samuti võtame kooliga. Küll kaovad lapsed ära, paneme kooli kinni, kõige lihtsam. Aga kui me nende asjade eest ei võitle, siis läheme kõik minema siit. Aga me peamegi võitlema. Läbi selle võitluse me olemegi siin. (Mikitamäe, N, EV)

Mis nendest noortest peaks saama, kes siin koolis käivad? Kas nad peaksid tagasi tulema – jah, muidugi peaksid – aga mis nad siin tegema peaksid? Selline plaan minu meelest puudub praegu, mis võimaldaks neil siia tagasi tulla ja siin mingeid tegevusi teha. Olgu see tegevus põllumajandus, pärimuskultuur, ükskõik mis asi, aga mingi siduv plaan peaks olema. /---/ Jah, arengukavad, aga kui me hakkame vaatama neid samme, kuidas see kava peaks hakkama teostuma, siis neid samme on ka, aga on ka risti vastupidi näiteid. /---/ Minu arusaamist mööda on Värskä gümnaasium oma eripärana rõhutanud just nimelt seda pärimuskultuuri. Aga kui me vaatame, mis sellel aastal valikainetes juhtus, siis pärimuskultuur on maha tõmmatud kõik. (Värskä, M, PT)

1.2. Noorte jäämine Setomaale ja siinsed võimalused

Setomaa seisukohast peetakse väga oluliseks, kas tänased noored jäävad siia ning kas piirkonnal on neile piisavalt võimalusi pakkuda. Seejuures saab rääkida kahest eraldi ajaetapist noorte elus: esimene on periood, mil noor omandab üldharidust, teine hõlmab valikuid, mida tehakse pärast elukutse omandamist.

Kohapeal pakutava hariduse suhtes on fookusgruppides osalejatel kaht liiki arvamusi: ühed pooldavad siinses rahulikumas keskkonnas hariduse omandamist ja usuvad, et nende lapsed saavad hiljem selle baasiga edukalt hakkama, teised aga peavad kohalike koolide võimalusi liiga väikesteks.

Ma ei usu, et ta [hetkel 4a tütar] siia jääb. /---/ Koolimaja – ma ütleks, et ta on väike kool see põhikool. Ma ei tea, kui hea haridus see on. Ma arvan, et linnakoolis, seal on rohkem lapsi ja on juba teine keskkond, aga see haridustase, võimalused on seal ikkagi suuremad kui siin koolis. Siin ma mõtlen seda õpetajate haridustaset. See jääb väikseks, ei tule need paremad õpetajad siia maale. (Meremäe, N, PT)

[Siinsed] lapsed on järjest Tartusse Miina Härmasse ja Treffnerisse ilma probleemideta sisse saanud. /---/ Minu poeg ütleb küll – ta läks ka Vastseliina, kui siin Obinitsa kool ära kaotati – ühest küljest on ta väga rahul, sest siin tal võib-olla ei olnud sellist poiste seltskonda, kellega suhelda enda tasemel, aga teisest küljest ta ütleb seda, et väiksed klassid ja väike kool on hulga parem. Õpetajal oli tema jaoks võib-olla rohkem aega. (Meremäe, N, EV)

Linnakoolis võib-olla on valikuvõimalusi rohkem, aga üks seda stressi ja kõike seda on ka rohkem. /---/ Ja me oleme ju kõrval – väga palju sõltub lastevanematest. Kool on ainult osa sellest. Kui meie suudame seda kõrvalt juurde anda, kolmanda sektori kaudu parandada huvihariduse võimalusi, mida meiegi kõik siin teeme oma MTÜ-de, pillimängu, asjade najal. Ta on palju tervema närvikavaga, palju selline tugevam nii vaimult kui terviselt. Ma usun, et nad saavad seal gümnaasiumides ja ülikoolis hakkama küll. (Meremäe, N, PT)

Lisaks hariduse omandamisele on noorte elus olulisel kohal ka **vaba aja veetmise võimalused**. Huvitegevuse puudumise üle vestlustes osalenud noored üldjuhul ei kurda, sest Setomaa koolides, kultuurimajades jm pakutakse noortele mitmeid vaba aja veetmise võimalusi. Tõdetakse, et valik ei ole loomulikult nii suur kui linnades ja kõik huvipakkuvad tegevused ei ole kättesaadavad, aga seda aitab kompenseerida omapoolne aktiivsus, et midagi uut ise käima lükata. Üheks huvitegevustes osalemist pärssivaks teguriks võib olla vähene ühistransport, mis ei võimalda keskustest väljapool elavatel noortel huviringidesse jääda.

Ei, kindlasti mitte [ei ole siin igav elada]. Ise tuleb teha elu põnevaks. Võimalusi on palju, lihtsalt tuleb kinni haarata õigetest võimalustest. (Misso, N, Õ)

Peale kõige selle seto kultuuri on ju tegelikult veel ka spordi värgid ja on ka veel noorkotkad ja igasugune selline Kaitseliidu kool, kes noortega tegeleb. Tegelikult on, mida teha, kui üles leida ja tahta. (Meremäe, N, EV)

Mulle tundub ka, et sport hõivab päris palju ja see on hea. Niisama niiöelda ringi töllavaid noori, ega siin ei pane väga tähele küll. Kõigil mingi tegevus ikka on. (Värskas, M, PT)

Siin on rahvast vähe ja noori on vähe. Natuke igav on. /---/ Huvitegevusringe võiks juurde teha. /---/ Mõned ringid on siin olemas, aga neid on natuke vähe. Kui tahad midagi teha, siis peab ise tegema. (Värskas, N, Õ)

Mina ütlen niimoodi, et ise peab aktiivne olema, ise peab looma. Siin samas näide, tähendab fotoringi, fotostuudiot ei olnud, aga kui ühel poisil, loodusfotograaf, tekkis huvi, korjas enda juurde teised poisid ka ja fotostuudio töötab Värskas. (Värskas, M, EV)

Ikka see isetegemine on väga oluline. Kui ise juba teed, siis sa kindlasti leiad ka neid kohti, kus ka teine teeb ja sa lähed sellega kaasa. Kui küsitluse tegin noorte hulgas gümnaasiumis, siis kahjuks on jah see protsent üsna suur, nende noorte protsent, kes ei osale üheski huviringis ega üheski huvikoolis. Seda me siis hakkame parandama uuel õppeaastal. /---/ Suur hulk on ka neid, [kes käivad kaugel]. Bussid lähevad ära kell neli või pool neli. /---/ Ja spordiringid on kõik õhtul. (Värskas, N, PT)

Korduvalt leidis kajastamist teema, **kas praegused noored tulevad Setomaale tagasi**, kui nad on omandanud elukutse, ja mida selleks tuleks teha. Osalejad on ühel meelel, et siinsete noorte jaoks on vahepeal Setomaalt ära käimine vajalik, et omandada haridus ja näha maailma. Noorte (sh oma laste) tulevikus tagasi tulemise ja Setomaale jäämise osas osalejad enam nii üksmeelsed ei ole – leidub nii neid, kes usuvad, et noored leiavad tee siia tagasi, kui ka selles kahtlejad.

Ega me ei jää vaesemaks, las nad [noored] käivad. Peaasi, et nad tagasi tulevad. See on ju tähtis, et nad siia tagasi tulevad. Las nad käivad, vaatavad, et mujal ei olegi nii hea kui siin. Nad saavad alles siis aru. (Mikitamäe, N, EV)

Ma arvan, et nad tulevad tagasi. Nad käivad oma tiiru ära ja tulevad tagasi. Tütrel on mul küll siin Meremäe juures plaanid. /---/ Mis noortesse puutub, nad peavad selle oma maailma nägemise ringi ära tegema, enne kui nad siia tagasi tulevad. Selleks, et siin kodukohas midagi ära teha, ei pea siin elama. Kui sul on mingi eriala või oskused, siis sa saad neid Setomaa jaoks kasutada ja välja pakkuda. (Meremäe, N, EV)

No vot tekibki siin laste suhtes väike hirm, et kas nad suudavad siin ise midagi teha ja siia jääda. Selles suhtes ma väga optimist veel ei ole. Ehk võib-olla läheb see muidugi üle, kui lapsed just selles etapis on, kui jõuavad sinna. (Värskä, N, PT)

Aga vanem tüdruk, tema õpib Tallinna Ülikoolis ja teda ei seo mitte miski praegu Setomaaga. Ma ei näe üldse, aga mine tea, leiab elukaaslase siit ja tuleb Setomaale. (Mikitamäe, N, PT)

Fookusgruppides osalenud noored olid pigem arvamusel, et nad tulevad kunagi Setomaale tagasi, küsimus on ainult selles, millal. Mõned neist plaanivad naasta pärast õpinguid, teised aga peavad reaalsemaks siin suvitamas käimist või pensionipõlveks tagasi pöördumist. Viimane annab kinnitust, et noored ei ole kindlad, kas neil on tulevikus Setomaal tööalast tegevust. Töövõimalustest kui kõige enam väljarännet mõjutavast tegurist on juttu eraldi peatükis (vt lk 12).

Gümnaasiumi lõpetan siin ära, tahan lõpetada vähemalt ja siis tahaks edasi õppida, kõrgharidust saada. Selleks peab linna minema. Kunagi tahaks tagasi tulla siia Setomaale. /---/ Peale gümnaasiumi tahetakse ikka edasi minna õppima linna, aga ma arvan, et paljud tahavad kindlasti tagasi ka tulla. Siis kui amet on selgeks õpitud. (Värskä, N, Õ)

Ma plaaniks, et ma tulen kindlasti. Näiteks tänagi just inglise keele tunnis pidime kirjutama endast ja Missost. Ma kirjutasin sinna lõppu sellise lause, et kui ma olen kunagi targaks saanud ja igasuguseid teadmisi saanud, ma tulen kindlasti Misso tagasi, et siin midagi korda saata. Ma olen sellise sihiga. (Misso, N, Õ)

Kunagi on kindlasti siia plaan tagasi tulla. Kas nüüd just töötama, aga vanaduses kindlasti. Muidugi oleneb kõik, kuidas läheb ja millised teised võimalused veel tulevad. (Misso, N, Õ)

Tulevikus ma lähen kindlasti ära, aga tulen tagasi, kasvõi suvilasse. Seda ma luban, aga kas siia elama, töö käima, seda küll ei tea. (Mikitamäe, N, MT)

2. Setode kultuur ja identiteet

Seto kultuur on üheks siinset piirkonda väga tugevalt iseloomustavaks teguriks. 2005. aasta elanikkonnauuringustki selgus, et üks aspekte, mida elamine ühes kuuest vallast mõjutab, on päritolu juurte tunnetamine ja kultuuritraditsioonide säilitamine. Kõigis vanusegruppides oli üle poole neid, kelle jaoks see mõju on väga suur või küllaltki suur. Kultuuriga ning sellega tegelemise võimalustega oldi pigem rahul. Väga rahul olevaid elanikke oli kõige rohkem (22%) noorte seas.

2.1. Omakultuuri väärtustamine

Tänavused grupivestlused näitasid, et elanike arvates on kohalikku kultuuri hakatud varasemast veelgi **rohkem väärtustama** ning see on muutunud järjest rohkem nähtavaks. Osalejad – sõltumata sellest, kas nad on ise juurtelt setod või mitte – väljendasid korduvalt ka soovi siinset ainulaadset kultuuri säilitada.

Tegelikult, ütleme, et 90. aastast siin olles vaatad, et selle 20 aasta jooksul minu arus – võib-olla tänu nendele programmidele – elu on kuidagi viimastel aastatel rohkem käima läinud. On teadvustatud seda setu kultuuri. Kui me siia tulime, siis oli nagu soigus kuidagi, seda ei olnud kuskilt välja paista. /---/ Ega selline, mis linnadest tahab ruttu-ruttu peale tulla, eurovärk, ega me ei lase ikka niisama lihtsalt. Tegelikult tahetakse jääda hoopis selle vanema juurde. /---/ Minu arust see vana kiht mujal hakkab alt ära kaduma, aga siin on teda veel olemas. Meil on selles mõttes, mida hoida, ja meie ise tahamegi seda. (Mikitamäe, N, EV)

See [kultuuri arendamine] on väga tore. Seda võiks veelgi rohkem teha. Siin koolides tasapisi tuleb järjest rohkem ja rohkem. Ma leian, et isegi meie, kes ei ole siis setod juurte poolest, kui me oleme siia Setomaale tulnud, siis see on nii loomulik, et me võtame sellest osa ja me püüame sellesse sisse elada. (Meremäe, N, PT)

Setu kultuur on hästi selline võimas ja tuleb ikka selline „power“ (jõud) nagu ette. Kõike ei oskagi ära seletada, mis seal on. Saad aru, et seal on midagi vägevat sees. See on üks asi, mis meeldib. Tahaks anda oma panuse siis selle säilimisse. (Värskä, N, PT)

Samas leitakse, et seda oma trumpi ja erilisust võiks **senisest veelgi enam arendada** ja ära kasutada, sest see on üks võimalus kultuurihuvilisi inimesi Setomaale meelitada. Seto kultuuri ja keele arendamist kujutatakse ennekõike ette haridustegevuse kaudu: suurema rõhu panemine kooliprogrammis, keelekursuste korraldamine jms.

Näiteks, gümnaasium võiks rohkem seda oma kultuuri ära kasutada. Mingeid ained rohkem juurde tuua, mis kultuuriga seostuvad. Siis, ma arvan, et siia tuleks rohkem neid noori, kes huvituvad kultuurist ja selle õppimisest. (Värskä, N, Ö)

Mis sa ütlesid kooli kohta, et võiks kultuurikallakuga olla. Kui siin on see erilisus tõesti olemas, siis peaks seda trummi ju taguma. /---/ Matemaatika kallakuga kool saab Nõos või kusagil mujal olla, kus see teema tugev on. On ikka oma tugevust vaja rohkem rõhuda, et vastava huviga inimesi kohale meelitada. (Värskä, N, PT)

Siin Setomaal võiks neid toetavaid tegevusi olla veel rohkem. Näiteks seto keele õpe võiks olla täiesti õhtukursustena niimoodi. /---/ Lasteaiad ja koolid – seal peaks ta [seto keel] olema nii loomulikult sees. Meie ju oma lastega ei hakka kõnelema seto keelt, sest meie emakeel on ju teine. /---/ See seto keel peaks tulema külatädide käest ja kooli kaudu. (Meremäe, N, PT)

Kuna **noorte suhtumine kultuuri**, kodune taust ja senised kokkupuuted seto kultuuriga on erinevad, siis rõhutakse vajadust õpetamisel sellest lähtuda, muutes kultuuriga tutvumise huvitavaks ja vältides pealesurumist.

Osade noorte jaoks on [seto kultuur ja keel] tähtis, aga osad ikkagi ei armasta seda üldse ja pidevalt ütlevad, et ma tahan siit ruttu ära saada. /---/ Kui nende kodus kultuurilist tausta ei ole, siis tuleb koolis ja lasteaias juba hakata sellega tegelema, aga peab olema ka väga ettevaatlikult tehtud. See tuleb huvitavaks teha. Seda ei tohi peale suruda, seda ei tohi nõuda, ei tohi sundida. Ja siis peab tekkima endal huvi ja tahtmine. (Värskä, N, PT)

Ma olen üle 20 aasta siin noortele seto kultuuri õpetamisega tegelenud ja ma ei kujuta seda ette, et see peaks olema koolipingis või klassis selline konkreetne tund. Nad ikkagi läbi laulu, läbi näidendite õpivad kõige paremini. Ja see meeldib neile endale ka. (Meremäe, N, EV)

Mingil osal noortest on kindlasti nii pärimuskultuurihuvi kui ka kultuuri huvi laiemalt olemas. /---/ Ma usun, et see kultuur ei kao kuskile, aga see, mis selle kultuuriga peale hakata, ja see, kuidas näiteks gümnaasium sellesse suhtub, see on omaette teema. (Värska, M, PT)

Seto kultuuri väärtustavad lisaks kohalikele elanikele ka väljapoolt tulevad inimesed. Kohati võib viimaste huvi olla isegi suurem.

Mina kui Lääne-Viru inimene siis, meie kandis [seto] oli nagu söimusõnaks. Seda teavad kõik ju, et nüüd on hoopis teine. Et sina elad ju seal, kus on kuningriik. Nad tulevad rõõmuga siia selleks ajaks külla mulle. (Mikitamäe, N, EV)

Tegelikult on niimoodi, mida ma kultuuri poole pealt tunnen, et väljapoole on see teada, aga oma rahvas millegipärast on laisk. Kui ma teen Obinitsas ürituse, siis on seal 10 oma küla inimest, veel 10 võib-olla heal juhul piirkonna inimest ja ülejäänud on Võrust, Tartust, Tallinnast ja igalt poolt mujalt. /---/ Ilmesti nad [kohalikud] tarbivad seda kuskil mujal. See ei pruugi olla see, et ei meeldi või ei taha või ei ole sobiv. (Meremäe, N, EV)

2.2. Identiteedi tugevnemine

Rääkides setode identiteedist ja ühtekuuluvusest tuakse põhiliselt välja näiteid selle kohta, et **identiteet on tugevnenud** ja samuti sissetulnute seas juurdunud. Samas esineb loomulikult ka neid, kes ei tunne siinse piirkonnaga tugevat sidet ja ei pea setoks olemist oluliseks.

Isegi viimase 5 aasta jooksul need setod, kes läksid siit linna ja häbenesid, et nad siit pärit on, nad on hakanud oma juuri otsima. Rahvariided ja kust saaks ja tunnevad seda kogukonda, et see on siin olemas. (Värska, M, PT)

Mina näiteks olen just alati tundnud, et olen eestlane, olen uhke. Aga kui ma saan öelda, et ma olen setu, et see on veel omaette kuningriik, siis ma olen väga uhke selle üle. /---/ Uhke tunne on, et ma olen setu ja ema-isa on korduvalt öelnud, et mina olen üks põline, et mul on ema-isa mõlemad setud. (Mikitamäe, N, MT)

Juurtelt ei ole [seto], aga hingelt nüüd oleme. Ja kutsume ennast setomaalastest. Oma juured on ka tähtsad, seal ei ole midagi teha. Setoks ennast päris nagu kutsuda ei saa, aga tulihingelised setomaalased küll. Mine tea, võib-olla lastelastest või lastest saavad setod. (Meremäe, N, PT)

Ma ei tea, kas kõik seda tunnevad üldse, et nad setod on. Nad on lihtsalt inimesed ja elavad koos. /---/ Ma ei tunne ennast setona. Ma olen inimene. Lihtsalt. Ma elan siin piirkonnas. See on Meremäe piirkond, Meremäe vald. Ma ei ütle, et ma seto olen. Võib-olla mu juured on küll siit pärit ja ma võin olla juurte poolest seto, aga ma olen lihtsalt inimene. Täitsa tavaline eestlane nagu teised eestlased. (Meremäe, N, PT)

Fookusgrupivestluste põhjal paistab, et seto **identiteeti aitavad tugevdada** nii omavahelised kokkusaamised, rahvusvaheline tunnustus kui väljastpoolt tulevate inimeste tähelepanu.

Mina isiklikult küll tunnetan seda [identiteeditunde tugevnemist ja rohkemate inimeste kaasatust] väga hästi. Meil on siin külavanemate tsõõriklauad Meremäe ja Missoni välja ja ma olen viimase 5 aasta jooksul päris tihti seal kandis ja Meremäel ja seal Obinitsa kandis hästi palju liikunud. (Värska, M, MT)

Identiteeditunne on tugevnenud tänu sellele, et kolmandat aastat seal Petseris Radaja festival, Perridõ kokkotulõk toimub. Sel aastal oli seal isegi Siberi setode esindus. On tugevnenud küll ja tänu sellele UNESCO asjale ka. (Värska, M, EV)

Eks see väljapoolt suhtlemine annab küllaltki palju, et uhke tunne ka, et oled seto. Seda me näeme, kui turistid või külalised tulevad. (Värska, N, PT)

Misso vald on teistega võrreldes erineval positsioonil, sest kõik sealsed piirkonnad ei kuulu ajaloolise Setomaa alla, seal on seto traditsioonide järgimist vähem ja seetõttu on paljudel inimestel ka raskem seostada end Setomaaga.

Tundub võõraste sulgedega ehtimisena, ennast setoks pidada. (Misso, N, MT)

Konkreetselt Misso vallas, vist seda seto asja eriti ei ole, et kirmaskeid tehakse. (Misso, N, Ö)

Teine on aga see, kuidas keegi hindab oma setomeelsust. On pooldajaid, vastaseid. Neid arvamusi on hästi palju, nii palju kui inimesi ilmselt. Aga seal Luhamaa piirkonnas, mulle tundub, et see seto vaim on säilinud. Üsna tugevalt. Muidugi ei saa võrrelda nende Värska ja Meremäe valdadega. (Misso, N, PT)

Mõlemad [Setomaa tervikuna ja Misso] on tähtsad. Me oleme väga palju seotud Setomaaga. Isegi meie õpilasfirma oli tegelikult Setomaa Valdade Liidust ja tooteks oli Setomaa kaardile tehtud lauamäng. See on meie jaoks ikka olnud oluline teema. (Misso, N, Ö)

3. Tööturg ja ettevõtlus

2005. aasta uuringu tulemuste põhjal oli Setomaal hõivatud vaid veidi üle veerandi elanikest – põhjuseks väikene kohalik ettevõtlikkus ja vähe kohalikke töökohti. Uurijad tõid välja, et kui Eestis väheneb töötus valdavalt uute töökohtade loomise läbi, siis Setomaal peamiselt tulenevalt väljarändest. Lisaks märgiti, et kuue valla tööhõives valdab esma- ja avalik sektor ning Setomaa ettevõtlus on valdavalt talumajanduslik, mis tähendab, et edasine ettevõtlus ja eriti hõive kasv saab olla võimalik vaid teenindus- ja tootmissektori kasvu läbi. Seejuures hoiatasid uurijad, et kui ei teki uusi töökohti tootvas ja teenindussektoris, siis ei õnnestu ilmselt ka noorte väljarännet peatada. Töötute olukorra parandamiseks soovitati parandada nende maakondlikku liikuvust (bussiliinide loomise kaudu), tagada vajadusel ümberõpe ja koolitused ning algatada pikaajaliste töötute rehabilitatsiooniprogramm.

2005. aastal järeldasid uurijad, et Setomaa noored on Setomaa tuleviku suhtes keskmisest optimistlikumad, kuid soovivad samas paremat haridust ja on valmis seda saama väljastpoolt. See tähendab vajadust sidemete loomiseks tudengite ja Setomaa omavalitsuste, ettevõtete (praktikad, stipendiumid) ja kultuuriseltsidega.

3.1. Töövõimalused

Nagu 2005. aastalgi peetakse kohalikke nigelaid **töövõimalusi üheks peamiseks väljarände põhjuseks**. Selleks, et noortel oleks võimalusi ja tahtmist tagasi tulla, on vaja luua uusi töökohti ja arendada ettevõtluskeskkonda. Noortel on juba haridust omandama minnes vaja kindlustunnet, et tasub omandada eriala, mida siinses maapiirkonnas kasutada.

Selleks, et see Setomaa jääks elama, see kultuuriasi jääks elama, selleks peaks ikka noori tulema tagasi tõesti tunduvalt rohkem, kui praegu tuleb. Võib-olla see on õige märkus või mõte, et mõtestatud töökohtade loomist, ühesõnaga panustada tuleb väikeettevõtlusele ja töökohtade loomisele. Siis on ka noortel võimalus tagasi tulla. (Värska, M, EV)

Ma arvan, et siia oleks mingeid ettevõtteid veel vaja. Tegelikult inimene läheb sinna, kus tal on tööd, kus ta saab normaalselt elada, et oleks palk ja kõik. Pigem ongi, kui see asi oleks kohapeal, kus sa elad, see on ju kõige lihtsam. Misso oleks lihtsalt paar sellist ettevõtet vaja, kus oleks töökohti, et inimesed saaksid tööl käia. Seega nad ju jääksid siia. (Misso, N, Ö)

Juba läheb sennapoole, et inimesed tahavad siin kohapeal tööd teha. Nad ei lähe enam, kes on oma koha leidnud. Ütleme, kes elab siin, kui ta saab mingi töötö, ma usun, et nad hoiavad sellest kinni. (Mikitamäe, N, EV)

Kui osadel vanemad juba töötavad siin, siis saavad vanemate juures äkki tööd. Näiteks sõbral on vanematel põllumajandusfirma ja läkski kõrgkooli õppima, et kui ära lõpetab, saaks siia maale tööle tulla. (Meremäe, M, Ö)

Näiteid positiivses suunas arenemise kohta tuuakse nii hariduse toetamise kui uute töökohtade tekkimise valdkonnast, aga paraku ilmneb neid näiteid hetkel veel küllaltki vähe. Piirkonnale vajalike erialade õppimise finantseerimine Setomaa arenguprogrammi kaudu ja vallapoolne aktiivne suhtlus haridust omandavate noortega on kindlasti headeks eeskujudeks, kuidas noori spetsialiste Setomaa tööturule meelitada. Tööturul on pikka aega olnud probleemiks, et avalik sektor on praktiliselt ainsaks tööandjaks, aga nüüd on märgatud selles osas muutuseid.

Praegu üks nad on sidunud samamoodi ennast Setomaaga, kuna nad on tasuta õppes Maaülikoolis Setomaa programmi kaudu. Mõlemad poisid on võitnud selle konkursi ja nad on andnud oma näpu, et pärast ülikooli nad peaksid siin Setomaa valdades ametnikena tööd leidma. (Mikitamäe, M, EV)

2003 meie perele sai tõukeks küll see, et toleaeagne vallavanem siis helistas. Meil olid veel ülikoolis otsad lõpetamata, aga helistas ja pakkus tööd. (Meremäe, N, PT)

Järgmine aasta läheb Koidula raudtee piiri- ja tollijaam lahti ja sealt tuleb sirka 150 töökohta. See on päris suur arv. Samal ajal on võimalik, juhul kui hakatakse pakendama seal tolliladudest kaupa, siis see on teine 150 töökohta. On võimalusi. Me oleme värav ju itta. Luhamaa. Koidula. (Värska, M, EV)

Keegi ei pakkunud siin tööd, sest igaüks on ise oma ettevõttes tööline ja peremees. Töökohti jah siinamaani, ma usun, et peale kooli ja vallavalitsuse vast polnudki. /---/ Ega eraettevõtet nii naljalt ei pakkunud tööd, aga nüüd kuuled ühte ja teist, kus võimaldatakse. Ma ei tea, millest see on. Rahad on nagu rohkem liikuma hakanud ka siinpool. Mina tunnen vähemalt põllumajanduses praegu niimoodi. (Mikitamäe, N, EV)

Sagedamini aga tuuakse paraku endiselt välja **kitsaskohti**, mille tõttu siinne tööturg ei rahulda ja mis **sunnivad kaaluma mujale minemist**. Lisaks üldisele töökohtade vähesusele on probleemiks madalad palgad ja kõrgharidusega inimesele sobivate karjäärivõimaluste vähesus.

Töökohtadega sõltub asutusest või ettevõtetest. Kui just kooli puhul rääkida, siis ega pakkumisi ei ole. Asukoht paneb piirid peale. Või siis seal samas ootused väga paljule. /---/ Kõigi soov on hästi palju saada. See sama, et miinimumpalga eest ma tööle ei lähe, ma tahan suurt palka saada. Võib-olla pead 3 aastat töötama miinimumpalgaga, et saada neljandal aastal topelt miinimumpalka. Võib-olla sellest on minu arust loobunud natuke. /---/ Mõni on siin ka nõus käima, aga palga teenimise suhtes nad näevad, et siin ei ole võimalik. Kuskil mujal, aga mitte siin. (Meremäe, M, PT)

Eks meil siin elatakse õhust-armastusest ka päris palju. Meie inimesed on väga vähenõudlikud. Ma ei kujutaks ette, et ükski linnamees oskaks 5000-ga ära elada. Me ei saa küll kõik nii palju. See on keskmine, ma ütleks. Ütleme, et enam-vähem igal pool on miinimumpalk, mis makstakse. Ega ettevõtjad pole ka suutelised palkasid eriti tõstma, kuna on ka nendel endal ellujäämisprobleemid. (Värska, M, MT)

Iseenda eluga põhimõtteliselt ma olen väga rahul, et ma kodu olen siia loonud, aga häiris vahepeal see, et väga tihti peab mõtlema sellele, kas pere sissetulekud on nii suured, et saaks kõik esmavajadused siin kohapeal elades ... No kas mul jätkub ressursi. Aeg-ajalt tekib selline moment, kus raha on nii vähe, et peaks nagu mõtlema selle peale, et minema sinna, kus rohkem raha saab. (Värska, N, PT)

Suure tõenäosusega saab see niimoodi olema, et keegi töötab Võrus või Tartus või kolime ära. Selles mõttes, et kui ma Koidulas olen praegu vahetuse vanem, karjääri teha, tahaks nagu kõrgemale tõusta, siis peakski minema Võrru või Tartusse ära. Või siis olla elu lõpuni kogu aeg siin sama koha peal ja olla rahul, aga mina seda varianti ei näe. Soov oleks siiski mingit karjääri teha, ükskõik kas siis riigi- või eraettevõttes. Ongi, et kui riigiettevõttes veel oleks siin mõneks aastaks perspektiivi, siis eraettevõttes sellisel tasemel ei pakuks. (Mikitamäe, M, PT)

Päris nii öelda ei saa, et [noorel haritud inimesel] üldse perspektiivi ei ole, aga võimalused on piiratud. (Misso, N, PT)

Ühe abinõuna tööpuuduse vastu nähakse **mujal tööl käimist**, aga sellisel juhul peaks olema tegemist piisavalt hea ja tasuva tööga, et inimesel sõitmine ära tasuks, ning kindlasti ei sobiks taoline variant igat tüüpi elanikele.

Mul ei ole vahet, kas ma käin Värskast Tartusse tööle. Kui ma pean Tallinnas ühest otsast teise sõitma 1,5 tundi, siis siin saan tunniga. (Värska, M, PT)

Kui on mingi hea töökoht, millest tasub hoida, siis on 40 km kõige rohkem. (Värska, N, Ö)

Miinumipalga eest kaugel käimine kindlasti ei tasu ära, sest kui sõidukulud maha arvata, siis sealt järgi ei jäägi suurt midagi. Kuna vahemaad on pikad, kui linna käia. (Misso, N, PT)

Mina siit Põlvasse ei käiks. Iga päev siit käia on palju. Kui just sõiduraha kinni ei maksta. /-- /- Inimene, kes tuleb väljastpoolt siia elama, ei tule siia elama selleks, et väljaspool tööl käia. Ta tulebki selleks, et ei peaks ühest linnaotsast teise sõitma ei tea mitu tundi, närvilises õhkkonnas. See on väljastpoolt. Seestpoolt võib-olla olud nõuavad. (Värska, M, PT)

Kui muidu mainitakse Setomaa kontekstis sageli **pikaajalist töötust** kui väga tõsist probleemi, siis käesolevates vestlusringides oldi pigem arvamusel, et selliseid päris tööelust kõrvale jäänud inimesi ei ole palju. Maal elavatel inimestel on paljudel oma talupidamine, mis vajab korrastamist, ning suvisel perioodil hoitakse end aktiivsena selliste juhutöödega nagu seente ja marjade korjamine.

Kui võtta statistiliselt siin ja registreeritud töötuid paberite järgi, siis neid palju ei ole. Need, kes on tegelikult töötud ja keda ei ole registreeritud, kes on aja hammasrataste vahele jäänud, nad elatavad end ära. Selle oma ettevõtlusega, maikuust kuni sügiseni on seente ja marjade peal. Need on töötud põhimõtteliselt, nad on pikaajaliselt juba töötud. (Mikitamäe, M, EV)

See võib-olla on erinev ka maapiirkonnas ja linnapiirkonnas. Kui sa linnapiirkonnas oled ikka töötu, siis tihtipeale sul ikka ei olegi tegevust. Aga maapiirkonnas enamus aja, kui sul tööd ei ole, millest sa palka saad, siis tegelikult sul ju kodumajapidamine tihtipeale on olemas. /---/ Selles mõttes, et see, et sul nüüd tööd ei ole, ei eelda, et sa oled täiesti tegevuseta. Maainimesel on ikka, meil on metski, mis aitab. Riik sellest tulu ei saa, aga inimene ikkagi hoiab aktiivsena ennast. (Meremäe, N, PT)

Töötusest kõneldes oli valdavaks seisukohaks, et soovijad siiski üldjuhul leiavad endale mingi töö. Pikka aega töötä olnud inimesed aga **ei soovigi enam tööle minna** ja ei tunne ka huvi töövõimaluste vastu. Seda gruppi ei tohi osalejate arvates ära unustada, aga samas ei panda nendega tegelemisele ka eriti suurt rõhku ega lootust.

Selle pika vallatöökogemuse põhjal võin öelda, et meil on siis toimetulekutaotlejaid, töötuid, inimesi, kes on tõesti valla loomisest saadik olnud töötud, ja nad polegi püüdnud seda tööd leida või on teine põhjus, miks nad siis tööd ei saa. Aga vähemalt minu arvates tundub, et need, kes on püüdnud tööd leida, midagi ikkagi leiavad. (Misso, N, PT)

Kes on tahtnud endale tööd leida, need on leidnud. Kas siit vallast või käivad väljapoole, kellel on endal seda pealehakkamist või vähekenegi seda aktiivsust. Kes on jäänud, too on jäänud, aga minu meelest neid ei ole väga palju. (Meremäe, N, EV)

Ma ise olen osalenud selles MTÜ-s Partnerlus, töötugiisikuna töötanud. Isegi siin vallas olen töötanud kuigi palju aega. /---/ Üldiselt siis, ütleme, et kes käis, need inimesed töötugiisiku juures, neid oli valla peale mingi 7 inimest, mitte rohkem. (Mikitamäe, M, EV)

Need on need nõndanimetatud töötud ja kes on 10 aastat õlut joonud kaupluse juures – need enam tõesti tööle ei lähe. Nad käivad siin hommikul seeneringi ära suvel, saavad oma õllepudeli kätte, nemad tõesti tööle ei lähe. Ega nende peal Setomaa ei püsi. Vot nende [noorte] peal hakkab püsima, kui nad tagasi tulevad. (Värskä, M, EV)

3.2. Ettevõtlus

2005. aasta uuring näitas, et Setomaad ei peeta heaks paigaks ettevõtlusele. Väga väike osa (1,5%) kõikidest uuringus osalenud inimestest ütles, et asjaolu, et elatakse ühes kuuest vallast, võimaldab elavdada ettevõtlust väga suurel määral, 29% leidis aga, et mainitud mõju puudub täiesti.

Tänavustes vestlustes mainiti **ettevõtlust kui võimalust** päris sageli, näiteks kui ühte väljapääsu töö kaotamisel. Samas on ettevõtlusega alustamisega seoses ka **mitmeid hirme**, mille tõttu reaalse tegevuse alustamise samm jääb sageli astumata. Näiteks kardetakse, et ettevõtlus ei tasu ära, ei ole piisavalt ideid, puuduvad vajalikud oskused, puudub algkapital või ettevõtlusega kaasneb liiga suur vastutus.

Ma olen selle [töö kaotamise võimaluse] peale mõelnud ja ma arvan, et hätta ei jääks, kui ikka ühel pereliikmel on töökoht olemas. Nälgä ma ei jääks. Ma arvan, et ma leiaks teise väljundi siis omale sissetuleku teenimiseks. /---/ No ma ei tea, üks siis tuleb hakata ise midagi tegema, ise midagi ette võtta. Kas siis mingit teenust pakkuda või ma ei oskagi öelda. (Meremäe, N, PT)

Oli mõte hakata turismitalu tegema. Sain see suvi töötubüroost ärikoolituse. Projekt on lõpetamisel. Siis vaatab, kas toetust saab. /---/ Praegu töötubüroost kõigepealt tahaks [toetust]. /---/ Ma tahtsin enne juba ära teha, et saada mujalt raha, aga siis tuli välja, et kui ma selle mujalt ära teen, siis ei ole ma töötu enam, ei saa enam töötubüroost. (Misso, M, MT)

Olen käinud kahel ettevõtluskoolitusel, lõpetanud ilusti. Aga lõpus olen leidnud, et ei ole valmis. /---/ Ma ise olen tegelenud metallitöödega, treimistöodega – ma olen kõigile teinud praktiliselt ilma või sõbrahinnaga. Ma pole kunagi oma raha tagasi saanud. Kui ma mingi ettevõtte teen, siis ma pean ikka hinnad panema Ma pean õigete hindadega neid asju tegema hakkama. Maksan riigile ka, siis mulle ei jää üldse midagi. (Värskä, M, MT)

Ideesid on igal ühel, aga just selles ongi, et ei ole seda kapitali, millega alustada. Pluss see, kas sul seda lastakse teha ja kõik sellised, mis sinna kõik asjad kuuluvad. Iseenesest see ring on väga keeruline. (Misso, N, MT)

Ma siin lõpuklassidega olen eelmisel aastal lasknud neil paberile panna oma tulevikunägemust. /---/ Ühesõnaga, see on lapse arvamus, aga nad ütlesid, et see [ettevõtlus] nõuab liiga palju vastutust. Nad ei taha seda vastutust. Palka tahavad, aga vastutust ei taha. (Meremäe, M, PT)

Juba **tegutsevad ettevõtjad** näevad samuti ühe peamise probleemina just tegevuse ära tasumist. Samas tuuakse sarnaselt mittetulundusorganisatsioonide välja ka probleemid kvalifitseeritud spetsialistide leidmisel.

Näiteks ainult ettevõtlusega vist väga ära ei ela. Sul peaks olema midagi veel kõrval. Mul on siin olnud projekti juhtimisi ja mingeid selliseid asju. Hästi mitme asja vahel peab ennast jagama. (Meremäe, N, EV)

Me peame rohkem sisse panema. Kui me võtame puhta teraviljakasvataja, siis loomulikult me ei saa võrrelda seal Lääne-Virumaal, kes saavad hektarisaake 3 korda rohkem, kui siin saab, aga samas sa pead kõik tegema, väetama, kõik tegema. Selge see, et meie tulu, kasum on niivõrd tibatilluke. Nad ei saagi seda, aga ometi ta teeb seda. (Mikitamäe, N, EV)

Tegelikult on maal päris raske ka seda firmat pidada, kui sul on lisaks sellele taluasjad ka, mis võtavad oma aja ja raha. (Meremäe, M, EV)

Kvalifitseeritud tööjõu puudus on igal pool. See on kriisis. Sa ei leia nii naljalt. Sa leiad juhutööks, aga stabiilseks tööks ma arvan, et siit on raske praegu inimest leida, kes tuleks, tahaks, töötaks su jaoks elu lõpuni. Seda ma arvan, et tal leida ei õnnestu. (Mikitamäe, N, EV)

Valdade lõikes peetakse ettevõtlusvõimalusi erinevateks. **Värskas valda** nähakse teistest aktiivsema ettevõtluse paigana, mille üheks eeliseks on parem stardipositsioon. Tänu suuremale ettevõtlusele on ka sealsed võimalused suuremad.

Värskas ju alustas: tal oli olemas Värskas Vesi, Sanatoorium, sellised suured ettevõtted, mida meil ei ole. (Mikitamäe, N, PT)

Neil [Värskas] oli stardipositsioon hoopis teine. (Mikitamäe, N, EV)

Infrastruktuur on, ütleme, Meremäe vallas ja Misso vallas ja Mikitamäe vallas võrreldes Värskaga natuke kehvem. Sest Värskal on natuke seda looduslikku baasi ja vana ressursi on palju. Ütleme, seda sama sanatooriumibaasi veekeskuse juures. Teine asi – mineraalvesi. Kui kohapeal ettevõtlus on heal tasemel, siis laekub ettevõtluse tuludest valla eelarvesse küllaltki suur raha ja see lubab – mida teha? – muusikakooli üleval pidada ja nii edasi. See on eelise ja Värskal teiste valdadega võrreldes. (Värskas, M, EV)

Kui Värskas vallas oldi ettevõtlusbaasi ja valla võimalustega üldjuhul rahul, siis Mikitamäe valla vestlusringis kujunes olukord märksa teistsuguseks. Nimelt tõstatati probleem, et **omavalitsus ei aita ettevõtjaid piisavalt**. Vallalt oodatakse rohkem toetust üldises piirkonna arendustegevuses (nt investorite leidmine), ettevõtjate ühistegevuse koordineerimisel, informatsiooni vahendamisel, nõustamisel ja ettevõtjaid arendavate tegevuste toetamisel.

Näiteks palju vallas on tegeldud sellega, et on otsitud olemasolevatele hoonetele investoreid või koostööpartnereid? Vald ongi see, kes loob suhteid nendega, otsida ettevõtjaid, otsida tootjaid. /---/ Minna, käia, uudistada kõrv kikkis – vot näe seal pakuti seda võimalust siin seda asja toota – ja siis tuua siia, anda nendele, kes on maaomanikud, et näe on võimalused, turg on olemas. /---/ Selle jaoks see vald ongi, et lobitööd teha. /---/ Põhimõtteliselt vald ongi see, kes peab kõrval kikkis käima ja tulema sedasama infot jagama. Tal ei olegi muud funktsiooni tarvis. Ja muidugi nõustada projekti kirjutamisel. (Mikitamäe, M, EV)

Minu meelest vallas ei ole kompetentsi. Ütleme, kui inimene tuleb äriideega, siis paljudel inimestel on siin majanduslikku haridust, et viia läbi tasuvusanalüüs? Vald peaks teda kasvõi toetama. Tasuvusanalüüsi läbi viimine, kui mingis firmas teha, see ei ole väga odav. /---/ [Vaja on] eestvõtjat, kes aitaks ühistegevust luua. Praegu igaiüks nokitsebki omas nurgas. Vald peakski olema see, kes võtab need inimesed kokku ja teeb ühistegemisi ettevõtjatele. (Mikitamäe, M, PT)

Siin me saime ettevõtjatega kokku, tahtsime natuke vallapoolset toetust. Meil ei ole oma raha. Me oleme nii noor ettevõtte, see MTÜ. Leidke tegevustoetust, et me lähme käime teiste ettevõtjate juures. See annab inspiratsiooni. Näeme, kuidas teised on tegutsenud. Me saame uusi tutvusi. Kõik see algabki sealt, et mida sa oma ettevõtmises saaksid muud kasutada ja võib-olla luua ka uusi töökohti. Ei, kõike seda ei ole olemaski. Ikka leidsime omad vahendid. Tegelikult sellepoolset toetust absoluutselt ei leia. (Mikitamäe, N, EV)

3.3. Majandusõpe Setomaa koolides

2005. aasta uuringu põhjal leiti, et töö potentsiaalsete ettevõtjaeeldustega noortega peaks olema Seto programmi oluline osa ning ilmselt oleksid asjakohased lõpuklasside lastele ning kutse- ja kõrgkooli noortele suunatud ettevõtlusprogrammid ning teavitustöö. Uuringust lähtuvalt kirjutati majandusõppe ja õpilasfirmade tegevuse korraldamine Setomaa koolides sisse ka arenguprogrammi.

Tundub, et majandusõppe kooliprogrammi lisamine on **kohalike poolt hästi vastu võetud**. Nimelt sai Setomaa koolides õpetatav majandusõpetuse aine vestlusringides kiita nii osalenud noortelt endilt kui ka mõjusid kõrvalt näinud täiskasvanutelt. Positiivsete tulemustena mainiti, et noored saavad ettevõtlusest ettekujutuse ja esmase ettevõtluskogemuse, neil on võimalus ringi liikuda, kohtuda teiste sarnaste huvidega noortega, koolitustel osaleda, end proovile panna jne.

Majandusõppe mulle väga meeldis. Saime teha seda õpilasfirmat ja sai käia igal pool, isegi kahes välisriigis. /---/ See kuidagi laiendas hästi silmaringi ja andis võimaluse meil Missost eelmale käia ja teiste noortega tuttavaks saada, kes on huvitatud majandusest. Oleme palju igasuguseid koolitusi selle tõttu läbinud, meeskonnatööd ... (Misso, N, Õ)

[Majandusõpetus] üleüldse andis aimu, milles see ettevõtlus põhineb. (Misso, N, Õ)

Me tootsime ja müüisime ka. Sai nagu kõik läbi tehtud, kes võttis osa. Klass ei ole ju see meeskond, kes oskavad oma asju teha. /---/ Minule isiklikult andis see, et ma olin seal juht. Ma pidin tehtud saama, pidin juhendama, ideid leidma, kõige-kõige olema. See oli hea kogemus. (Mikitamäe, N, MT)

Ütleme, see [majandusõppe] ongi see pluss, mis meil on pannud lapsed siin Setomaad mööda käima, kogemusi vahetama, nägema ka väljapoole, siit piiridest välja. Sealt on ka näha, kuidas läbi kogemuste õpib. /---/ Pärast nad ikka analüüsisid läbi kõik, kuidas veel rahvast juurde saada ja mis valesi läks. (Meremäe, M, PT)

Tänu sellele projektile on võimalik laataldel käia, sest transpordi, majutuse saame tasuta, läbi selle programmi. Kui seda meil ei oleks, siis ei oleks võimalik tegeleda. See on kõik klassiväline tegevus suuresti, õppetunnis üks kord nädalas. /---/ Ma olen läbi aastate näinud, kui palju see on enesekindlust tõstnud, enesejulgest, esinemisost, väljendusost. (Mikitamäe, N, PT)

4. Toetav infrastruktuur

2005. aasta uuringust järeldati, et Setomaa töötutel ja kodustel ei võimalda kaugematel tööturgudel osaleda sobimatu või kallis transport ning bussiliikluse parem korraldamine maakonnakeskustesse teeks suurema valiku töökohti kättesaadavaks. Tänavustest vestlusringides selgus, et lisaks transpordioludele (nii ühistranspordi liinid kui teeolud) tuleb pöörata tähelepanu ka interneti kui toetava infrastruktuuri kättesaadavusele ja ühenduse kvaliteedile.

4.1. Kohalik ühistransport ja liikumisvõimalused

Probleemid ühistranspordiga ilmneseid ka tänavustes fookusgruppides. Nimelt leitakse, et auto on liikumiseks hädavajalik, sest ühistransport ei kata kaugeltki mitte kõiki vajadusi. Kuigi transpordi puhul sõltub palju elukohast, siis valdavateks ühistranspordiga seostuvateks probleemideks on halb ühendus Setomaa siseselt, kaugel asuvad bussipeatused ja ebasobivad sõidugraafikud. Kehv bussiliiklus omakorda võib olla pärssivaks teguriks nii töökoha leidmisel kui huvitegevuses osalemisel.

Praegu on see, ei saa kuhugi minna, kui sul autot ei ole. Bussiliinid viivad otse kas Põlvasse või Tartusse, keskustesse aga siseselt liiklust ei ole. (Värskas, N, PT)

No praktiliselt on peres 1-2 autot. Ega selle ühistranspordi peale nagu ei loodeta. Ühistransport on ka suhteliselt hea, ma mõtlesin vallasiseseid ringe. Tähendab 2 või 3 korda ikka vallasisesed ringid hõlmavad praktiliselt kõiki külasid. Teine asi, transport näiteks selle nõndanimetatud Ida- ja Lääne-Setomaa vahel, see on see Meremäe vald ja Värskas vald. Siin praktiliselt transport või ühendus puudub. Aga kui tekib vajadusi, siis küll see transport ka hakkab käima. (Värskas, M, EV)

Võib-olla ainus selline on ikkagi see kahe maakonna piir veel. Värskas poole suhtlemine on suht takistatud, sellepärast et, kui sul enda autot ei ole, siis liinibussiga ei ole võimalik saada Värskasse niimoodi. Üle Võru tuleb sõita ja õhtul tagasi ei saa. (Meremäe, N, EV)

Sellistes nulkades, kus me elame, pole isegi võimalik mingisuguse liinibussigagi. Poolteist kilomeetrit on lähim bussipeatus. Külast seest ei käi läbi mingeid liine. Need, kes oma talunukkades elavad, need sinna jäävadki, kui autot ei ole. (Mikitamäe, N, EV)

Samas on võimalik ka Võrru käia, aga transpordi endal ei ole, pead ühistransporti kasutama. Just need bussiajad, just õhtused Võrust võiks olla hilisemad, mis siin on. Ma arvan, et leiaksid väga paljud sellega endale tööd. (Misso, N, MT)

Kuna suur osa elanikest kasutab liiklemiseks isiklikku transporti, siis on nende jaoks oluline **teede kvaliteet**. Tuuakse välja, et teid on küll remonditud, aga nende kvaliteet jätab teatud piirkondades endiselt tugevalt soovida. Halva kvaliteediga teed võivad lisaks elanikes pahameele tekitamisele ja autode lõhkumisele pärssida ka elanike tööalast liikuvust ja vähendada ettevõtete klientuuri.

Praegusel tasemel, mis on vajaka, mis tegelikult tugevdaks väga-väga seda piirkonda, üldse Setomaad, on ikkagi teede kvaliteet. Kasvõi kaugel Saatse nurk seal, kus on pansionaat. Võib olla, mõnigi ütleb, et paneks küll sinna vana inimene elama, aga nii raske vaatamas käia. /---/ Tahavad muuseumisse minna, aga autoteed ei ole. Tegelikult ei lähe küll. Kui on mingi objekt tehtud, siis peaks kättesaadavaks ka tegema. (Värskas, M, PT)

Muuseum ja pansionaat on väga tähtsat objektid, aga samas on minu isiklik majapidamine sellises kohas, kus ma pean kruusateed praktiliselt iga päev sõitma, kui ma pean kodust välja minema. See on üks probleem, kuidas kogu aeg pead valvel olema, et sul on auto korras, sul oleks uus auto, et sul oleks üldse auto, et sa üldse pääseks. Ja nii kahju, kui ma maksan 5 aastat liisingut ja 5 aasta pärast mul on auto rivist väljas. Sest see tee on tõesti väga halb. (Värskas, N, PT)

Kui ma tööle tulin, siis tegelikult üks oluline tingimus oligi see, et just avati teelõik Meremäelt Oravani välja, mis oli siis mustkatttega tee. Kui seda poleks olnud, siis ei oleks mõeldav olnud siia käia. /---/ Kurb, et riik tuli appi, tegi meile mustkatttega tee, aga selleks, et kõik teised saaksid oma teid ehitada, Koidula piiripunkti ehitada, veavad seda mustkatttega teed mööda suured killustikua autod, mis lõhuvad seda. /---/ Teede kohta pean niipalju lisama, et valla teid on saanud väga palju ära remontida läbi Setomaa Ühenduse. See on suur pluss. (Värskas, N, PT)

4.2. Internetiühenduse kättesaadavus

Internetti peetakse **tänapäeval samuti hädavajalikuks** infrastruktuuri osaks, sest paljudes valdkondades on interneti olemasolu eelduseks, et saaks vajalikud toimingud ära teha.

Eks need kõik on jälle lisaväljaminekud, kui vaatad neid asju: internet, elektrid ja telefonid. Lõpuks teenuseid, mida on inimene sunnitud tarbima, koguneb ka nii palju. Aga kõik on eluks hädavajalik. Me oleme nii kaugemale jõudnud, et ilma nagu hakkama ei saa. Ta on nagu sunniviisiline-vabatahtlik, kuidagi niimoodi paistab. (Värskas, M, MT)

Ettevõtjana ütlesin seda, et ei oleks üldse mõeldav teisiti [ilma internetita] ka põllumajandusettevõtlust pidada. (Värskas, N, PT)

Kuivõrd põhikooliharidus on kohustuslik ja koolis on e-kool kohustuslik, siis on internet pandud riigi poolt kohustuslikuks inimesele omada. Siin ei ole mingeid küsimusi. Peab olema, kui sul on lapsed. (Värskas, M, PT)

Vestlusringides selgub, et kohalikud omavalitsused on astunud samme internetiseerituse parandamiseks, aga endiselt **ei ole internet kõikjal piisaval tasemel kättesaadav**. Internetiühendusele heidetakse ette, et see on liialt aeglane ning paljudes piirkondades puuduvad püsiühenduse võimalused. Siinkohal esinevad erinevused keskuste ja teiste külade vahel – keskustes on võim alused suuremad.

Valla programmiga pandi need WiFi-jaamad üles ja paljud kodud said endale läbi selle Wifi jaamade. (Mikitamäe, N, EV)

Ta [internet läbi WiFi-jaamade] on aeglane ja ta ei jõua igasse kohta. Tal peab olema otse side. /---/ Lage maa peab olema, siis saab ta kätte. (Mikitamäe, M, EV)

Ma arvan, et see [interneti kiirus] oleneb kohast. Mikitamäe külas on küll kiire. /---/ Külades on küll – mõnes kohas ei ole üldse. (Mikitamäe, N, PT)

Uuris in just hiljaaegu, et siin Värskas, mis on keskus ja kus on kaablid ja asjad, siin on tõesti võimalik püsiühendust luua. Metsavahel – Põlva maakond on vist ainuke, kus WiMAX ei levi kuskil mujal välja arvatud Põlva linnas – /---/ mingit IT-asja [kaugtööd interneti teel] niipea ei ole küll võimalik teha. (Värskas, M, PT)

5. Programmid ja elanike aktiivsus

Käesoleva uuringu keskseks teemaks on see, kuivõrd projektides osalemine on mõjutanud viimastel aastatel Setomaad ning kuidas elanikud neid mõjusid tajuvad. Programmide toel toimunud arengut on käsitletud ka aruande varasemates peatükkides, aga siinkohal antakse üldine ülevaade elanike suhtumisest ning nendepoolsed hinnangud, kuivõrd aktiivne sinne elanikkond seejuures on olnud.

5.1. Programmides ja projektides osalemine

Tänapäeval pakuvad erinevad **programmid ja projektid** hulgaliselt võimalusi piirkonna arendamiseks. Tunnistust sellest, et Setomaal on pakutud võimalusest aktiivselt kinni haaratud, annab tõsisasi, et praktiliselt iga käsitletud teema puhul mainiti erinevaid valdkondi ja objekte, mis on mõne programmi või projekti kaudu rahastust leidnud. Üheks programmides osalemise edukuse põhjuseks võib olla ka asjaolu, et Setomaal on pakutud projektide kirjutamiseks erinevaid koolitusi.

Me kirjutame projekte veel, et selliselt laiemalt toetada. Mulle meeldibki seda näidet tuua, et öeldakse, et ära anna näljasele mitte kala, vaid õng. Tegelikult Setomaal tegutsetakse veel laiemalt, et ehitatakse ka paadisillad ja muretsetakse paadid ja kõik see. Tegelikult meie need ülesed organisatsioonid tegelevadki selle laiema fooni loomisega: reklaam, turundus, kõik see. (Meremäe, N, PT)

Ise oleme ikka kirjutanud, aga vanemad ei kirjuta. Koolis kirjutatakse ikka mingi ürituse jaoks või uiskude jaoks eelmisel aastal. /---/ Koolis on olnud meil jaa mitmeid koolitusi, kuidas projekti kirjutada. Misso kooli õpilased peaksid küll enamuse ikka teadma, kuidas see käib. (Misso, N, Ö)

Fookusgruppides osalejad on märganud, et projektide raames on hakatud pakkuma **varasemast rohkem koolitusi**. Setomaa seisukohast on oluline just see, et koolitused on hakanud toimuma kodule lähemal ja seetõttu on neist osa võtmine muutunud lihtsamaks. Vestlusringides avaldatud arvamused näitasid, et erinevatel koolitustel osalemist peetakse vajalikuks, aga samas teati rääkida ka näiteid huvipuudusest, mille tõttu on pidanud mõne koolituse suisa ära jätma. Koolitustest tulenev kasu hõlmab nii saadavaid teadmisi kui ka huvigruppide kokkutoomist ja omavahel tihedamini läbi käimist.

Mina panustaksin töötajate täiendkoolitusele oma asutuses, aga kui laiemalt võtta, siis vallaelanike täiendkoolitusele. Probleem on selles, et me oleme nendest koolituskeskustest kaugel. /---/ Siin on tehtud [koolitusi], järjest rohkem tehakse. Mul on väga hea meel. Selle majandusõpetuse projekti raames on meie õpetaja küll täiendkoolitust saanud siin samas. Tulevad need koolitajad siia Setomaale, kus on koos kõik nelja kooli õpetajad. Me ei pea sinna enam sõitma. Aga ma ütlen, et see on tänu nende projektide, programmide toele. Meie kooli õpetajate baasil on asutatud selline mittetulundusühing, Setomaa Rahvahariduse Selts, mille tegevuse üheks eesmärgiks ongi täiendkoolituse võimaluse loomine siin kohapeal. (Mikitamäe, N, PT)

Kohapeale tuua neid koolitusi, kasvõi mina omast seisukohast, kasvõi põllumajanduslikust vallast midagi. /---/ Näiteks, nüüd tuuakse – mis on üle pikkade aastate, ma ei ole enne kohanud – Värskasse koolituspäev kohe põllumajanduslikele ettevõtetele. Näiteks veiste sõrahooldus. Siin ei ole veiseidki, aga neid tehakse. Maaülikool tuleb ja teeb. Siis mõtled, miks mitte ära käia, kellel on loomad. (Mikitamäe, N, EV)

Olen siis külavanema rollis ja MTÜ juhatusse liige, natuke üle 10 aasta. Olen hästi palju juurde õppinud. Igasuguseid täiendkoolitusi, ütleme kümnekond aastat. Diplomeid on nii palju, et ei mahu kaante vahele ära. Aga üks neist on ikka natuke kasu ka olnud, ühte ja teist. (Värsk, M, MT)

Ma arvan, et igasugustest koolitustest on veel üks hea asi, et inimesed saavad kokku, nad räägivad omavahel ja sünnivad järgmised ideed või arendatakse neid olemasolevaid edasi. Aga sellest jääb minu arust praegu meil puudu, et me nagu ei ole huvitatud nende inimeste, huvigruppide kokku toomisestki. See ei ole meie jaoks oluline. Ma mõtlen valla kontekstis. (Mikitamäe, N, PT)

Mis häirivana lõi mul põlema, on see, et kui nüüd Valdade Liit tahtis teha projekti, et koolitada valla volikogusid, siis see kukkus läbi. Siis mina olin ikka väga-väga siiralt ehmunud, sellepärast, et vallavolikogu liikmed arvasid, et neil ei ole vaja seda. Osalust ei olnud ja lihtsalt ei saanud toimuda. Minu enda jaoks on esmatähtis, kas töökoht arendab mind või kas mul on võimalik täiendkoolitada ennast. (Meremäe, N, PT)

Vestluste käigus ilmnis, et MTÜ-de esindajad, kes peavad taotluste esitamiseks olema kursis erinevate valdkondadega, **tunnevad puudust spetsialistidest**. Lahendusena pakutakse välja, et teatud spetsialistid (nt jurist, ehitusspetsialist, IT-spetsialist) võiksid olla olemas Setomaa nelja valla peale, et abivajajatel oleks, kelle poole pöörduda. Spetsialistide puudumine viib olukorrani, kus

projektitaotlustes ei osata kõikidele vajalikele aspektidele tähelepanu pöörata ja seetõttu võib saadav tulemus soovitavale alla jääda (nt mainitakse Värskas Kultuurimaja, kus olemasolevad 2 saali ei ole akustika tõttu üheaegselt kasutatavad). Ühe võimalusena pakutakse ka välja kohalike elanike teadmiste ja oskuste kohta andmebaasi loomist, et oleks teada, kelle poole vajadusel pöörduda.

Minule on silma jäänud see, et ikkagi kohalikes omavalitsustes napib võimekust, mitte kõikides, aga ei leia erialaspetsialiste. Kõige rohkem tunnen puudust sellisest võib-olla õigusalasest nõust. Olen mitmes kohas seda välja öelnud, et nelja Setomaa valla kohta võiks väga edukalt üks jurist töötada, kuna õiguslast abi on rohkem ja rohkem vaja. /---/ Kuna ikkagi seesama niinimetatud kolmas sektor, MTÜ-d, on asunud aktiivselt ehitama ja taotlema rahasid Leader-programmist ja EAS-st ja kust veel, siis tegelikult on tõeliselt vaja ehitusalast spetsialisti. Samamoodi võiks olla nelja valla peale. (Värskas, N, PT)

Maal nimetatakse seda struktuurseks töäjõupuuduseks. Oleme otsinud haritud inimest mingi ala peale, asja peale, siis on keeruline leida, ei ole. Siis teine asi, oli õigusteemast juttu – oleks vaja õiguslast abi, IT-alast abi. Raamatupidamine – üks käib siin kohal, pakub abi teistele. (Värskas, N, PT)

Meil on hädasti vaja IT-inimest. /---/ Saaks piirkonda, pakuks kohe koormust talle. (Meremäe, N, PT)

Võib-olla see ka, et kui ehitusalast raha saadakse kuskilt projektist või programmist, siis selle projekti või programmi jaoks on justkui kõik tingimused täidetud, aga kui sa hakkad praktiliselt ehitama, siis tulebki välja, et vaja on sul hoopiski mingit muud asja. (Värskas, M, PT)

Mida veel, mida väga palju on räägitud ja keegi ei ole nagu jõudnud eest võtta, on see valla inimeste oskuste andmebaas tekitada. Tõesti, kui tekib mingi töökoht või mingi projektivõimalus, et siis on kohe teada, et keda vaadata või kaasata. Mis haridused kellelgi on, mis muud oskused kellelgi on. (Meremäe, N, EV)

Lisaks erialastele spetsialistidele on mittetulundussektoris teatud juhtudel **algajatel vaja ka üldist tuge**. Nimelt tõstatasid Misso noored probleemi, et sealne noorteühendus ei ole suutnud olla järjepidev, sest varasemad juhid on eest ära kadunud ja noorematel ei ole veel tekkinud piisavalt kogemusi, et kogu vastutus enda peale võtta. Seega oleks tulevikus vaja jälgida, et algajad (mitte ainult noored) ei jääks oma tegemistes päris omapäi ja oleks seetõttu sunnitud oma tegemistest loobuma.

Me oleme proovinud... Meil oli kunagi juht, noorteklubi juht, aga see juht kadus ära ja siis noored ikkagi proovisid ise edasi hakkama saada selle kõigiga, aga see järjest vajus, vajus ja vajus. /---/ See tugi kadus tagant ära. /---/ Siis need vanemad noored, kes käisid tollel ajal keskkoolis, need läksid ka jälle õppima mujale ja siis jäigi see noorem grupp ilma vanema toeta ja jälle läks laiali. (Misso, N, Õ)

Sellist [tugiisikut oleks vaja], kes oskaks meid motiveerida ja tahaks meiega tõsiselt tegeleda, et aitaks meil tõesti kirjutadagi kasvõi projekte. Me muidugi oskame, oleme õppinud ise ka, aga ikkagi, kui sul mingil hetkel tuleb takistus, siis oleks ikka hea, kui keegi ütleks kõrvalt: "Ära anna alla! Tee edasi!" /---/ Meil ei ole lihtsalt neid [täisealisi] inimesigi kolme, kes tahaks sinna juhatusse minna. Need aruanded, aastaaruandeid ja need pole ka nii lihtsad, et neid teha. (Misso, N, Õ)

Olukorras, kus projektidest saadav lisatoetus on kujunenud tegevuse rahastamisel tavapäraseks, leidub ka neid, kes manitsevad järele mõtlema, kuidas tulla toime siis, kui **toetused hakkavad vähenema**.

Kõige mädam, mis 5 aasta pärast tuleb, on see, et Setomaa seisabki selle projektinduse peal, aga see projektinduse maht 5 aasta pärast on Eestis tunduvalt väiksem. Eesti riigi poolt ja

mujalt tuleb tunduvalt vähem. Et mismoodi nüüd keerata seda laeva, et inimesed, organisatsioonid, Setomaa turism jne hakkaks omal jõul toimima – see on kõige suurem probleem. Projektirahad paraku vähenevad. Nad ei lõpe küll ära, aga vähenevad. (Värskas, M, EV)

Aga kui peaks juhtuma see, et toetused ära kaovad ja peaks elu jälle allamäge minema, kui eluasemed on jälle rohkem räämas ja poe taga joodikuid on rohkem, kas siis on ka hea öelda, et ma olen seto? Mulle tundub, et praegu on see, et elujärg on nii palju paranenud, et siitpoolt tuleb nii palju häid signaale, hästi õnnestunud, hea kuvand on praegu. (Värskas, M, PT)

Vestlusgruppides, kus see teema tõstatub, leitakse, et organisatsioonid **mõtlevad ka praegu jätkusuutlikkusele** ja sellele, kuidas toetuste vähenemise situatsioonis toime tulla. Tõdetakse, et siis võimalused küll vähenevad, aga samas usutakse, et vajalikke ümberkorraldusi läbi viies ja koostööd tehes tulla toime.

Kultuuriliselt on niimoodi, et kui sa väga tegeled selle kultuuriga, siis ma ei tea, kui palju on neid, kes tegelevad toetuse või raha pärast konkreetselt. /---/ Muidugi on tore, et see toetus on olemas kultuuriprogrammis. Ma olen mõelnud selle peale, kui see on kadunud, siis me saame kindlasti vähem väljasõite teha. Jäävad väiksemad võimalused. Ma arvan, et paljude asjadega on nii. (Värskas, N, PT)

Tegelikult me oleme esimesest päevast peale mõelnud, et kuidas teenuseid laiendada, kuidas muutuda jätkusuutlikumaks. /---/Ma arvan, et see on meil nagu võtmesõnaks kõigile. Kui endal on probleem, siis vaata, tihtipeale on kolmel-neljal teisel ka veel. Lahenda see probleem ära, järgmine saab lahendada jälle mõne sinu probleemi. Eks need MTÜ-d ka niimoodi toetavad üksteist ja püüavad muutuda jätkusuutlikumaks. (Meremäe, N, PT)

Meil on nii palju liikmekesi ühes majas koos, vist 8 või 10 MTÜ-d ühes majas koos. Siis nad kamba peale ikkagi need püsikulud ka saavad kuidagi makstud. (Meremäe, N, EV)

See on see, et tuleb oma tegevused ümber korraldada. Küsimus on selles, mida sa saad endale lubada. (Värskas, N, PT)

5.2. Kohalike elanike aktiivsus

Üheks läbivaks teemaks, mis vestlusringides korduvalt tõstatub, on kohaliku elanikkonna aktiivsus või passiivsus, mida peetakse piirkonna arengu seisukohast väga oluliseks. Ühelt poolt tuuakse hulgaliselt näiteid selle kohta, kuidas siinsed **elanikud on aktiivsemaks muutunud**, kodanikualgatusi on palju, inimesed käivad varasemast rohkem läbi, korraldatakse ühiseid ettevõtmisi jne.

Meil on hästi aktiivne küla, külaselts tegutseb. (Mikitamäe, N, MT)

[Ühistegevus on] tasapisi tõusnud. Kui mina tulin 20 aastat tagasi, siis sai kuskil 90ndate keskel, 93-94, need esimesed mittetulundused Obinitsa peale tehtud. Nüüd on neid ikka hulga. See kodanikuühiskond on tegelikult Meremäe vallas hästi tugev, just läbi MTÜ-de. Ma lugesin kunagi kokku – kuskil 15 MTÜ-d on Obinitsa piirkonna peale, kus on 500 elanikku. (Meremäe, N, EV)

Seda jääb, ma usun, järjest vähemaks, et nüüd vald andku ja tehku ja riik andku ja tehku. Seda kindlasti on ja väga palju, aga järjest rohkem on seda mõtlemist, et mina ise saan ju ära teha. Vot maa pakub selleks väga häid võimalusi ja see on väga põnev. (Meremäe, N, PT)

Mina selle 5-aastase arengu kohta ütlen veel seda, et Setomaa on hakanud /---/ rohkem läbi käima, rohkem on liikumist. Mina ise seal ja ma ikkagi kaasan kaaskonna. Kui vaatad

niimoodi: ühes, teises ja kolmandas kohas, kõik need arengukava koostamised, sellised kokkusaamised. (Värskas, N, PT)

Teiselt poolt võib öelda, et rahva aktiivsus. Kaugemal maakonna tasandil meil oli ju 2 üritust: kuningriigipäev ja kala-sibulalaat. Osalejaid oli nii kui loodeti, nii et see programm ja tutvustus on igati võimalik. (Mikitamäe, M, PT)

Samas tõstatatakse probleemina asjaolu, et see **aktiivsete ring on siiski küllaltki väike** ja suur osa elanikest ei võta ühistest tegemistest osa ega tunne nende vastu huvi.

Ma olen ikka öelnud, et see huvigrupp on liiga väike. Tuleb seal kuni 10 inimest kokku, noh nende mõtted on nagu rohkem koos, aga vallas on poolteist tuhat elanikku, aga kõiki ei ole võimalik kaasata. /---/ Ega inimene on nii mugav, et ta ei viitsi välja ka tulla. See otseselt teda ei puutu, aga kaudselt puudutab väga palju. Ta ei saa sellest aru. Ta ei kujuta ette, kui vajalik ta on. (Värskas, M, MT)

Vald on kutsunud ettevõtjaid, inimesi kokku valla arengu ümarlaudadele. Osavõtt on väga napp olnud. Inimesed ei tule! /---/ Võib-olla on see passiivsus suurem mure. Aktiivseid inimesi on siin suhteliselt vähe. Võib öelda küll, et see mittetulundusühingute pool on aktiveerunud ja on loodud peaaegu igas piirkonnas oma kandi või nurga mittetulundusühing. (Misso, N, PT)

Aga enamused inimesed nendest arengukavadest ei huvitu. Sa ei näe igapäevast vajadust, et sellega kursis olla. Kuigi võiks olla kursis, siis teaks oma samme ka seadma hakata. (Värskas, M, PT)

Üheks põhiküsimuseks on seetõttu: **kuidas kaasata rohkem inimesi?** Siinkohal peetakse väga oluliseks **eestvedajate** olemasolu ja tegevust, sest peab olema keegi, kes püüaks teisi aktiveerida. Seejuures märgitakse, et ka need aktiivsed eestvedajad vajavad aeg-ajalt tunnustust, et edasi tegutseda ja järjeste uusi inimesi ühistegemistesse kaasa tõmmata.

Tegelikult inimesed, kes kunagi on olnud, nad ei ole olnud pessimistlikud, ütleme ausalt, nad on lihtsalt aktiivsetest inimestest muutunud mugavateks ja passiivseteks inimesteks, kuna ei ole kaasatud nende teadmisi. Nende seas on kindlasti, kui tuua 100 inimest, siis kindlasti pool on, kes hakkab hoopis teistmoodi mõtlema. (Mikitamäe, M, EV)

Mulle tundub vahepeal, et teatud grupp inimesi on hästi sihukesed vaiksused, aga kui sa annad neile tõe, nad tulevad kaasa küll. (Mikitamäe, N, EV)

Kuidas neid inimesi siin kohapeal aktiveerida – äkki valla tasemel otsida külvavanemate kaasabil üles need aktiivsed inimesed, neist hoida kümne küünega kinni, motiveerida, tunnustada neid juba tehtud töö eest, mida nad on juba teinud. Nende abil seda kohalikku külaelanikkonda innustada kaasa lööma talgutel või mis iganes üritustel. /---/ Siis ta teeb, kui teda nähakse, teda tunnustatakse. On küll ja küll olnud inimesi, kes teevad ja lõpuks ta loobub, et milleks ma teen ja ma olen mingil tasemel ainult tülik: ma lähen nõuan või ma tahan omafinantseeringut ja ma jälle tahan midagi. Lõpuks see aktiivsus kaob. (Mikitamäe, N, PT)

Mina selle põhjuse pärast suuresti maal elan, et mulle meeldib see tunne, et minust sõltub nii palju, et ma võin nii palju ja et ma suudan nii palju. /---/ Tegelikult see [kaasatute] ring küll vaikselt, aga tasapisi laieneb. Paradiisist on tõesti puudu ainult see, et aega on kohutavalt vähe ja kogu aeg on ta miinuses. Selle suur pluss on jälle see, et see sunnib meid seda ringi laiendama ja see laieneb ka kogu aeg. (Meremäe, N, PT)

Elanike aktiivsuse tõstmiseks vajaliku keskkonna loomisest rääkides leitakse, et on **vaja kokkusaamiskohti**, kuhu inimesed saaksid tulla ja nõu pidada või ka lihtsalt ühiseid ettevõtmisi korraldada. Mõnes külas on need juba olemas ja leidnud aktiivset kasutust.

Põhimõtteliselt on niimoodi, et peab ikka olema mingi selline koht, kus sõjaplaani pidada. Ja siis sealt juba edasi. Kõige valusam värk on, kui hakata ikkagi nullist pihta. Peab olema oma seeme. (Mikitamäe, M, EV)

Ehk ma ise otsin neid õngi. Tänu nendele väikestele projektidele näiteks, ütleme kas siin Setomaa kultuuriprogrammist või KOP-ist külaselts muretseb ühte-teist väikest, ütleme näiteks külakõrtside väljaarendamised. Mul on väga hea meel, et on midagi tehtud. Külakõrtse kasutavad väga paljud inimesed: suguvõsa kokkutulekud, pulmad on peetud, sünnipäevad. (Värskas, M, MT)

Vestlustes osalejad leidsid mitmel puhul, et Setomaal **tehakse liiga vähe koostööd** – olenemata sellest, kas osapoolteks on elanikud, ettevõtted või suisa vallad. On küll olemas mõningad ühised ettevõtmised ja positiivsed näited koostöö algatamisest, aga sellegi poolest esineb palju omapäi tegutsemist või suisa enda vastandamist teistele.

Sõna „koostöö“ on üks nagu lemmiksõna, aga sisuliselt sellega on nii ja naa. Võiks teha rohkem kindlasti. (Värskas, N, PT)

See koostöö on tõesti üks oluline punkt, aga mina vaatan niipidi, et pigem on võib-olla probleemiks siin kohapeal omavaheline koostöö, mitte niivõrd koostöö Setomaa ja muu piirkonna vahel. Oma õue peal ei saa hästi kokkuleppele, et saaks selliseid suuri asju teha, mis aitaks ka väiksed asju teha. (Värskas, M, PT)

Meil läheks minu meelest paremini, kui ei oleks seda setode omavahelist kaklust. Minu meelest on ära jagatud, et on Obinitsa, on Meremäe, on Värskas – kõik on erinevad setud, keegi pole üks. (Meremäe, N, PT)

Samamoodi on inimestega ka, tegelikult on peredega ka, kes kellega saab läbi, käib läbi, kes ei käi. Luhamaa nagu on Obinitsaga rohkem kambas ja Mikitamäe ka. See on nagu üks. Värskat jälle peetakse uhkeks. Värskas on seal kuskil jälle eraldi. /---/ [Ühised on] leelopäev, kuningriik. Praegu on hästi palju koolitusi koos. Kõik need tulundused ja Setomaa organisatsioonid. (Meremäe, N, EV)

Kuna mul on oma väikeettevõtjate klubi siin, siis ma tunnen, et ma olen midagi ära teostanud. Mul seda energiat sealt laudast jääb natuke üle. See on teistsugune energia. /---/ Eks ettevõtjad ole killustunud ka väga nende aastatega. Nad ei ole väga kuskilt sellist koostööd leidnud. Eks nad olegi jäänud niimoodi omaette. Igaüks omaette nokitseb: ma ei tahagi kellegagi koostööd teha. Kuidagi see kokku viimine... Samas me olime õnnelikud, kui me selle ettevõtjate klubi lõime. (Mikitamäe, N, EV)

Teistest piirkondadest eristus kodanikualgatuse teema puhul **Meremäe vald**, kus vestlusgrupis rõhutati väga oma piirkonna kodanikuühiskonna tugevust.

Tegelikult, kui vaadata ka nüüd 20 aasta jooksul, siis need sellised üle-seto asjad, seto kultuuri eestvedamised – enamus juuri jookseb Obinitsasse kokku. Ja see on fakt. Ja kõik need asjad, mis seal alguses on toimunud, praktiliselt ilma rahadeta, puhtalt sellest seto kultuurist. (Meremäe, N, PT)

[Väiksemad peavad] rohkem tööd tegema, rohkem ise siblima ja sellega nagu saab ka tugevamaks. /---/ Tänu sellele need väiksemad vallad, kellel on väiksemad võimalused, ongi tugevamad. Sealt kõrgemalt või sealt, kus õhk selgem, on ju tegelikult võrreldud näiteks Meremäe-Värskas valda ja on öeldud nii, et Meremäe vallas on kodanikuühiskond nii tugev, et kui vallavalitsus ära kaob, ei juhtu mitte midagi, aga kui Värskas vallavalitsus kokku kukuks, siis kukuks kogu vald kokku. (Meremäe, N, EV)

PEATÜKI KOKKUVÕTE

Uuringufirma Saar Poll viis septembris 2010 läbi fookusgrupivestlused Setomaa kõigi valdade elanikega, et välja selgitada, kuidas siinsed inimesed on tajunud nende sotsiaal-majanduslikus keskkonnas viimase viie aasta jooksul aset leidnud muudatusi ja millised on nende tulevikuootused. Uuringust selgus, et inimesed tunnetavad erinevate programmide ja projektide tulemusel toimunud positiivset arengut, aga samas tõstetakse esile ka mitmeid kitsaskohti, mis näitavad, et parema elu- ja töökeskkonna nimel tuleb veel hulgaliselt tööd teha.

Läbi viidud fookusgrupiintervjuud näitasid, et kuigi piirkonna elanikkonna vähenemist peetakse endiselt probleemiks, siis elanike suhtumine uute inimeste Setomaale kolimisse tundub olevat optimistlikumaks muutunud. Sisserännet soodustavate teguritena nähakse muuhulgas kohapeal toimud arengut ja erinevaid programme. Setomaa seisukohast peetakse väga oluliseks, kas tänased noored jäävad siia ning kas piirkonnal on neile piisavalt võimalusi pakkuda – arvamusi on selles osas mõlemapidiseid. Fookusgruppides osalenud noored ise olid pigem arvamusel, et nad tulevad kunagi Setomaale tagasi, küsimus on ainult selles, millal. Seega on äärmiselt oluline, et naasmisse positiivselt suhtumist toetaksid ka kohalikud võimalused ja praegused noored ei peaks tagasipöördumisega pensionipõlveni ootama ega Setomaal vaid suvitamas käima.

Suurendamiseks inimeste võimalusi ja tahtmist siia jääda või tagasi tulla on elanike arvates vaja luua uusi töökohti ja arendada ettevõtluskeskkonda, sest olulisimaks probleemiks peetakse siinkohal endiselt tööturu situatsiooni. Mõningaid näiteid paremuse suunas arenemise kohta küll tuuakse ja avaldatakse arvamust, et enamik soovijatest on endale vähemalt mingi töö leidnud, aga samas on töökohtade vähesus, madalad palgad ja kõrgharidusega inimestele sobilike karjääri võimaluste puudumine endiselt tõsisteks mureallikateks. Piirkonnale vajalike erialade õppimise finantseerimine Setomaa arenguprogrammi kaudu ja vallapoolne aktiivne suhtlus haridust omandavate noortega on kindlasti headeks eeskujudeks, kuidas noori spetsialiste Setomaa tööturule meelitada. Ettevõtlust kui võimalust mainitakse päris sageli, aga samas on sellega seoses ka mitmeid hirne, mille tõttu reaalse tegevuse alustamise samm jääb sageli astumata. Siinkohal on arengunäiteks kooliprogrammi sisse viidud majandusõpe, mis sai vestlusringides kiita nii osalenud noortelt endilt kui mõjusid kõrvalt näinud täiskasvanutelt.

Infrastruktuuri kui töövõimaluste ja elutingimuste olulise mõjutaja osas nähakse viimaste aastate jooksul toimunud arengut, aga samas esineb endiselt ka tõsiseid probleeme: ühistranspordi vähesus, ebasobivad sõidugraafikud, teede kehv olukord, aeglane internetiühendus ja püsiühenduse võimaluse puudumine väljapool keskuseid. Transpordiühenduse puudujäägid võivad muuhulgas pärssida juurdepääsu töökohtadele ja huvitegevusele, mis omakorda võib soodustada väljarännet.

Piirkonna edenemise tingimustes on elanike arvates hakatud seto kultuuri ja oma seto juuri varasemast enam väärtustama. Identiteeti on aidanud tugevdada nii omavahelised tihedamad kokkusaamised kui ka väljapoolt osaks saanud tunnustus. Samas leitakse, et kultuuri kui oma trumpi võiks senisest veelgi enam arendada ja ära kasutada, sest see on üks võimalus kultuurihuvilisi inimesi Setomaale meelitada. Seto kultuuri ja keele arendamist kujutatakse ennekõike ette haridustegevuse kaudu.

Lähtuvalt maapiirkonna väiksematest võimalustest rõhutatakse korduvalt vajadust ise tegutseda ja pingutada: noored endale huvitegevuse korraldamiseks, organisatsioonid paremini toime tulemiseks, omavalitsused piirkonna arendamiseks jne. Rohke kodanikualgatus annab tõestust, et lisaks sel viisil suhtumisele on asutud ka realselt tegutsema ja on projektide toel piirkonna arenguks palju ära tehtud. Ühistegevus on elanike hinnangul laienenud, aga endiselt on kitsaskohtadeks aktiivsete ringi väiksus ning omavahelise koostöö vähesus. Projektide toel edenenuid piirkonna jaoks on eraldi küsimuseks, kuidas olemasolevat taset ja optimismi säilitada ka siis, kui toetusrahad vähenema hakkavad.

D. SOOVITUSED

Koostatud analüüsi põhjal esitame järgmised soovitusel, mida saaks realiseerida Setomaa Arenguprogrammist, Setomaa kultuurprogrammist ja Piiriveere LEADERist.

Ettepanekud Setomaa arengu programmi põhitegevustele ja organisatsioonile

Üldplaanis

- 1) Setomaa arengu programmi (SAP) seni Setomaa ettevõtluse uute harude ja konkurentsivõimele keskendunud tegevus peaks kriisi mõjude leevendamise kiirendamiseks **koondama tähelepanu uute kohapealsete (liht)töökohtade loomisele** (näiteks perspektiivsetes agraar- ja energia-ehitussektoris), et vältida sotsiaalprobleemide kasvu ja intensiivset uut väljarändelainet.
- 2) Et oluline osa Setomaa inimeste palgatulu saadakse väljastpoolt Setomaad (kõrgepalgalised töökohad on väljaspoolsetes suuremates linnades) ja see trend on olnud pigem kasvav, siis peaks oluline (uus) SAP tegevus olema **kiire ja mugava ühistranspordi korralduse toetamine peamistesse töösihtkohtadesse** (Võru, Rõpina, Põlva Tartu) võimaldamaks töömobiilsust.
- 3) Et Setomaal on vähenenud eriti tööstustöökohtade arv, siis on oluline **soodustada Setomaal perspektiivsetes tootmisharudes töökohtade teket**: investeringuid, uute ettevõtete teket, olemaolevate kohalikkude kasutatavate ressursi ettevõtete laienemist.
- 4) Kuna Setomaa elanikud hindavad omanäolist kultuuri, ei tohi seda praegusele heale seisule vaatamata teisejärguliseks jätta. Kultuuri kui kaubamärgi tuntust mujal Eestis tuleb kindlasti ära kasutada.
- 5) Kuna inimestes on soovi ise ära teha, siis võib mõelda aktiivsemalt vallapoolse koostöö, võimaluste ja toetuse pakkumisele.
- 6) Arengukavades tuleb arvestada, et piirkond on väike ja iga idee ja inimene on oluline. Suurt mahulist kasvu pole ilmselt oodata. Ka iga üksiku noore tasandil tuleb tegelda, et anda neile kindlustunne, et ka Setomaal on võimalik areneda ja hakkama saada.

Konkreetselt

- 7) **Rakendada ettevõtjatele suunatud infokanal.** Praegune Seto portaali info on olukorda kirjeldav – väljapoole suunatud. Ettevõtjatele on vaja aga konkreetsete pakkumiste, toetuste vms. infot, et õigeaegselt reageerida. Lisaks <http://setomaa.ee/ettevotlusinfo> ülesriputamisele võiks SVL edastada ka olulisemat ja kommenteeritud teavet otse valitud ettevõtjate e-posti aadressidele.
- 8) Küsimus on **Setomaa ettevõtlusnõustaja rakendamises.** Ilmselt on keeruline leida pühendunud, piirkonda tundvat, kõigiti (enamuses valdkondades) professionaalset ja proaktiivset nõustajat. Tegusa inimese leidmisel saaks teda ehk rakendada enim arengut

vajavate ja hõivet loovate valdkondade, näiteks Seto toidu- ja energiatootmise koostöö ja turunduse arendamiseks.

- 9) **Rakendada Seto toidutootmise-turunduse alameede/võrgustik**, mille nõustaja/tegevjuht tegeleks ehk ka ettevõtluse suundadega, mis praegustes MTÜdega pole kaetud. Toidu-suuna arendamisele oli valdav toetus ka turismi- ja kultuuriettevõtjate poolt.
- 10) **Rakendada** võiks ka **spetsialiseerunud SAP nõustajate-tegevussuundade juhtide koostöömudelit**, kus käsitöö-, turismi, kultuuri-, energiamajanduse ja toidu-valdkonna võrgustik ja nõustajad/vedajad tegutseks teatud suundades (nt. turundus) enam ühiselt:
 - a. oleks vahetud Setomaa arengustrateegia rakendajad,
 - b. teeksid ettepanekuid Piiriveere LEADER, maakondlike ja omavalitsuste strateegiate koostamisel ja rakendamisel,
 - c. töötaks välja ja rakendaks Seto ettevõtete turunduskava.
- 11) **Energiaagentuur rakendada konkreetsete näidisprojektide käimavedamisele**: äriplaani koostamine, taotluste vormistamine: nt. biomassi katlamaja, hoonete soojustamine, küttematerjali tootmine-turundus jms., et anda kohapealsetele ettevõtjatele võimalus parimate lahenduste õppimiseks ja luua nõudlus kohalike tegevusteele, mis lubavad luua täiendavaid töökohti.
- 12) Luua Setomaa **töökohtade register** et rakendada uutel töökohtadel ennekõike Seto päritolu inimesi.
- 13) Luua Setomaa **elamisvõimaluste register**, et suurendada Setomaa maksutuluseid ning leida kogukonda põnevaid inimesi/perekondi.
- 14) Kaaluda osa SAPi ressursi suunamise võimalust **perspektiivsete uute ettevõtete Euroopa regionaalarengu fondi või PRIA toetusmeetmete kaasfinantseeringu osakaalu vähendamiseks** (nt. 40% juures katta sellest pool), et motiveerida uusi ja/või väikeettevõtteid, kellele pangad sildfinantseerimist ei võimalda, vastavat tegevust alustama.
- 15) Kaaluda kohapealse kapitali olemasolul **Setomaa laenu-hoiuühistu** ellukutsumise toetamise võimalusi SAP abiga.

Lähtuvalt Setomaa eeldustest ja Eesti majandustrendidest oleks Setomaal perspektiivi järgmistel ettevõtlusvaldkondadel.

- 16) **Seto kultuuri-turismi-käsitöö valdkond** (klaster).
 - a. Suurendada sektori mahtu läbi uute (noorte) ettevõtjate kaasamise ja ürituste korraldamise (võimalusel tootmisüksuste rajamise või töökohtade loomisega Setomaal).

- b. Turundada jõulisemalt (võimalusel ühiselt) kultuuri- ja turismitooteid rahvusvaheliselt, esile tõsta mõned nõ „kultuurisaadikud“, kellest arendada rahvusvahelised projektid.
- c. Korraldada jätkuvalt pikaajalisemaid Eestis nähtavaid projekte, kombineerides Seto kultuuri, käsitöö- ja toidutoodete müügi à la Taarka etendus, Kuningriigi päev ja Potisetode tuur.
 - i. Näiteks sarnaselt lähiaastate Kihnu Virve / Jaan Tätte tuuriga korraldada (Setomaalt juhitud) Zetode tuur, mis oleks ahvatlev ka noortele, kus esineksid ka leelotajad ja tantsijad, kus müüdaks käsitööd, toidukaupa (nt. Nopri meierei toodangut), Värska vett joogiks, Seto õlut joogiks (nt. koostöös A le Coqiga), hansat (nt. koos Livikoga uus toode?).
- d. Kasutada Seto kultuuriettevõtete ja -organisatsioonide märke ja tooteid koordineeritult Setomaa ettevõtete toodete müümisel.
- e. Parandada Setomaa teeninduskvaliteeti: korraldada teenindushoiakute ja oskuste koolitusi, sh. kooliõpilastele enne praktikaid ja suvist tööd.
- f. Kaasata toidu ja puidusektori ettevõtted kõrgema lisandväärsusega lisaväärtusega toodete väljatöötamise.

17) Tööpuudusele kiire lahendus pakkumiseks **vahendada kohalikele ettevõtetele ja inimestele lepinguid/tööd avatavas Koidula piiripunktis.**

18) Setomaa kaubamärgi all **toidutootmise, toidukäitlemise ja turunduse arendamine**, mis sisaldaks:

- a. mahepõllunduse, sh eriti marjade ja köögivilja tootmisearendamise,
- b. väiketöötlemise: moosid, seemned jms. arendamise,
- c. hansa- ja teiste Setomaal iseloomulike jookide legaliseerimine ja turismitoote osaks tegemine,
- d. alkohoolsete jookide tootmise ja turundamise legaliseerimine,
- e. Seto kaubamärgi kasutusse võtmine,
- f. Turundusvõrgustike rajamist suurematesse linnadesse (Tartu, Tallinn, Riia).

19) **Teise kodu majanduse arendamine**: puhkekülade planeerimine, uute hoonete ehitamine, tühjenenud hoonetele uute omanikeleidmine, kommunaalteenuste pakkumine (ka hajaasutuses): hoonete ja aedade korrastamine, muruniitmine, kütte varumine jms. Kriitiline on suveelanike kaasamine kohalikku arendustöösse. Võimaluseks on kohapealse madala kvalifikatsioonidega tööjõu rakendamine.

20) **Tervise ja hooldusmajanduse jätkuv kasvatamine** ja ettevõtete struktuuri mitmekesistamine kasutades kohalikku olemasolevat infrastruktuuri: sanatoorium, spaa, turismiettevõtted.

UURINGU KOKKUVÕTE

Setomaa ettevõtluskeskkonnas toimunud muutuste analüüs koosneb kolmest autonoomsest analüüsist, mis igaüks sisaldab teemakohase kokkuvõtte. Käesolev kogu analüüsi kokkuvõttev osa põhineb autonoomsete osade kokkuvõtetel.

Setomaa arengu kriitilisemad valdkonnad on piirkonna demograafiline olukord ning tööturu seis. Piirkonna rahvaarv on vähenev. Negatiivne on nii loomulik iive kui ka rändeiive. Piirkonna arengustrateegiates ettenähtud tasemed on tegelikkuses osutunud liiga optimistlikeks, kuigi võib loota, et tänu aktiveerunud tegevustele on kardetud langus jäänud väiksemaks. Rahvaarvu sh noorte arvu vähenemine seab ohtu olemasoleva koolivõrgu jätkusuutlikkuse. Koolide sulgemine võib aga anda täiendava tõuke väljarändeks. Samas ei saa rahvastikuprotsessidest rääkida ainult negatiivses võtmes. Positiivsena saab märkida suurenenud huvi Setomaale elama asumise vastu ning kohalike elanike optimismi uute inimeste Setomaale elamaasumise võimalikkusest. Optimismi aluseks on see, et nähakse toimunud arenguid, võimet ellu kutsuda arenguprogramme ning neid ka sihtotstarbeliselt realiseerida.

Setomaa elanike arv on väike. Siin mängib olulist rolli iga elanik, iga perekond. Suurtes piirkondades on keeruline tegelda üksikisiku tasandil elanike piirkonda toomisega. Setomaal on see võimalik ja vajalik.

Setomaa arengu võtmeküsimuseks on vaieldamatult, kas kohapeal on tööd või kas Setomaal elades on võimalik piisavalt mugavalt mõnes teises piirkonnas tööl käia. Nagu enamuses Eesti piirkondades on masu tõstnud registreeritud töötute arvu kõrgeks ka Setomaal. Kui majanduskriisist väljudes tekivad uued ja paremini tasustatud töökohad esmalt Setomaalt kaugemal, siis on see täiendav surve inimeste väljarändele Setomaalt.

Rääkides Setomaa ettevõtlusest ja majandusest tuleb märkida, et Setomaa areng on võrreldavate analoogsete lähipiirkondadega kulgenud positiivsemalt. On põhjust arvata, et sellel on oluline koht Setomaa programmil. Kindlasti on Setomaa programm parandanud koostööd Setomaa ettevõtjate ja kohalike omavalitsuste vahel, mis mõjutab positiivselt piirkonna arengut. Positiivne mõju on olnud õpilaste majandusõppe programmil, mida kindlasti peaks jätkama.

Setomaa ettevõtluses on oluline koht väikestel primaarsektori ettevõtetel. Võib oletada, et selline olukord lähiaastatel ei muutu. Selle sektori efektiivsusele Setomaal tuleks kindlasti kasuks suurem ühistegevus toodete realiseerimisel. Ühine turundus võiks tõsta ka Setomaa turismisektori tulemuslikkust. Turismisektor on Setomaal masu tingimustes suhteliselt hästi hakkama saanud. Tähelepanu äratav, et välituristide osakaal Setomaa majutusasutustes ööbinute seas on väike ning välituristide Setomaale toomises peitub üks Setomaa arengu võimalusi.

Setomaa majanduse tugevuseks on kahe tugeva, kohaliku ressursi kasutava ettevõtte Värskas Sanatoorium ja Värskas Vesi olemasolu.

Setomaa rahvaarv tõenäoliselt lähiaastatel kasvama ei hakka. Oluline on leida need mudelid, et ka kahaneva rahvaarvu tingimustes oleks Setomaa ja seto kultuur jätkusuutlik.

Uuring näitas, et Setomaal on jätkuvalt hulgaliselt probleeme, kuid Setomaa programmi toimimise ajal on toimunud ka mitmeid positiivseid muutusi. Eelkõige on toimunud positiivseid muutusi suhtumises elu jätkumise võimalikkusse Setomaal, kasvanud on usk võimalusse ise midagi ära teha, enam tuntakse uhkust omapärase seto kultuuri üle. Oluline on

rõhutada, et uuring näitas, et Setomaa on masuga paremini hakkama saanud kui teised võrreldavad piirkonnad. Kindlasti on Setomaa programmi toimimise ajal paranenud Setomaa vallavalitsuste omavaheline koostöö, aga ka koostöö kõige üldisemas mõttes. Pole võimalik täpselt mõõta, mitu protsenti positiivsetest muutustest Setomaal on tingitud Setomaa programmist, kuid on kindel, et Setomaa programmil on oluline positiivne mõju Setomaa arengule ja selle jätkamine seepärast põhjendatud.

On selge, et Eestile on oluline kõikide piirkondade ja kogu ääremaa areng, kuid kindlasti tuleb Eesti ääremaade arengu kavandamisel arvestada seto kultuuri unikaalsusega terves maailmas ja sellega, et hetkel on olukord, kus seto kultuuri on sisuliselt võimalik säilitada ja ehk ka arendada ainult tingimustes, kui arenevad ja on jätkusuutlikud uuringus osalenud neli omavalitsust.

Konkreetsed soovitusel Setomaa arenguks on toodud uuringu vastavas osas. Soovituste kokkuvõtteks peame vajalikuks rõhutada, et Setomaale on tähtis iga inimene ja iga elujõuline ettevõtlusidee, nii suur kui väike. Setomaa suurus võimaldab tegelda üksikjuhtumitega. On oluline, et iga perekond, kellel on tekkinud või tekitatud soov asuda elama Setomaale, saaks oma soovi rahuldatud. On oluline, et ka kõige pisem ettevõtlusalane idee saaks toetatud ja ellu viidud. On oluline, et senine hea koostöö jätkuks ja süveneks.